

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Gaber

Diskriminacija veganov v različnih socialnih okoljih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Gaber

Mentor: izr. prof. dr. Drago Kos

Diskriminacija veganov v različnih socialnih okoljih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

»Bodi sprememba, ki jo želiš videti v svetu.«

(Neznan avtor)

ZAHVALA

Hvala Vam, ker ste me vzgojili v deklico, ki ji ni vseeno ...

Hvala Tebi, ki si mi pred leti odprla oči ...

Hvala vsem Vam, ki ste se sestajali z menoj in pomagali razviti zgodbo, v kateri sem zajela vse, kar mi je ležalo na duši. Še posebej vam, gospod profesor in mojim zlatim intervjuvancem ...

Hvala Tebi, ki si me imel rad, me podpiral in me odpeljal v mir, kjer sem svoje misli zlila na papir ...

Hvala Tebi, zlati moj kuža, ker si dneve in noči med pisanjem potrpežljivo presedel v mojem naročju ...

Hvala vsem Vam, ki ste me bodrili, me spodbujali in verjeli vame. Brez vas mi ne bi uspelo.

In za konec ... spodnje besede posvečam Vam, veličastnim, a neuslišanim dušam tega sveta!

Diskriminacija veganov v različnih socialnih okoljih

Povzetek

Veganstvo ni nov koncept, vendar v zadnjih letih, predvsem na Zahodu, postaja vedno pogostejša praksa, ki stremi k prekinitvi nasilja nad živalmi in pozivu k spoštovanju do narave, hkrati pa opozarja tudi na varovanje zdravja ljudi. V teoretskem delu magistrske naloge se seznanimo z zgodovino veganstva ter etičnimi, prehranskimi in okoljevarstvenimi vidiki, ki botrujejo odločitvi za veganski način življenja. V nadaljevanju preučimo karnizem, sistem prepričanj, ki ljudem »omogoča«, da jedo nekatere živali. Najdemo tudi očitno povezavo med karnistično dominanco in različnimi ideologijami, kot sta seksizem in rasizem. Posledično opišemo tudi diskriminacijo na podlagi vrste, tj. specizem. V zadnjem delu se seznanimo še s komponentami diskriminacije veganov, ki nas vodijo v empirični del magistrske naloge. Namen naše študije je ugotoviti, ali so vegani v različnih socialnih okoljih obravnavani drugače zaradi svojega načina prehranjevanja, zato raziščemo ozadja možnih oblik diskriminacije z analizo desetih polstrukturiranih intervjujev. Zanimajo nas možni vsiljivi ali restriktivni odzivi neposrednega okolja, načini obrambe in izogibanje konfrontacijam s strani veganov. S slednjim želimo pridobiti globlje razumevanje izkušenj posameznikov, ki so se odločili za nekonformno spremembo prehranjevanja v prid vsem čutečim bitjem tega sveta.

Ključne besede: veganstvo, diskriminacija, specizem, karnizem, etika, zdravje ljudi, svetovna lakota, revščina, industrijska živinoreja, okoljevarstvo.

Discrimination against vegans in different social settings

Abstract

Veganism is not a new concept, however, it is slowly gaining recognition as a common practice, especially in the West. It seeks to end animal violence and strives to ensure respect towards nature, but at the same time draws attention to the protection of human health. The theoretical part of the thesis includes the history of veganism and ethical, nutritional and environmental aspects, underlying the decision to pursue a vegan lifestyle. Carnism, a system of beliefs, which "enables" people to eat certain animals, is thoroughly studied. A clear connection between carnistic domination and various ideologies, such as sexism and racism, is made. The last part introduces the components of discrimination against vegans, which pave the way for the empirical part of the thesis. The purpose of my study is to determine whether vegans are treated differently in different social environments due to their eating habits, thus various backgrounds with regard to the potential types of discrimination are analysed by means of ten semi-structured interviews. I was interested in possible intrusive or restrictive responses from the immediate environment, types of defence and the avoidance of confrontation. I wanted to gain a deeper understanding of the experiences of individuals who have opted for a non-conformal dietary change in favour of all sentient beings in this world.

Key words: veganism, discrimination, speciesism, carnism, ethics, human health, world hunger, poverty, industrial livestock, environmental protection.

KAZALO

1	UVOD	7
1.1	Opredelitev problema, namen in cilji	8
1.2	Raziskovalna vprašanja	9
1.3	Metode proučevanja	9
2	VEGANSTVO	10
2.1	Začetki in razvoj	11
2.2	Veganstvo: spol, kultura in socialni razred	17
2.2.1	Veganstvo in spol.....	17
2.2.2	Kulturni vplivi na veganstvo.....	19
2.2.3	Veganstvo in socialni razred	21
2.2.4	Sklep.....	22
3	ETIČNI VIDIK VEGANSTVA	22
3.1	Lakota v svetu: »živali bogatih jedo hrano revnih«	24
3.1.1	Povečevanje prebivalstva	25
3.1.2	»Manjši donos naložbe«.....	25
3.2	Grozljiva industrializacija klanja	27
3.2.1	Sodobne živalske industrijske farme	28
3.2.2	Ptice na industrijskih farmah – perutnina	29
3.2.3	Govedina	34
3.2.4	Prašiči.....	37
3.2.5	Delovna sila.....	38
3.2.6	Transport živali	39
4	PREHRANSKI VIDIK VEGANSTVA	41
4.1	Hrana za zdravje ali za dobiček?	41
4.2	Prehranska stroka: informacijska preobremenjenost.....	44
4.3	Mleko in mlečni izdelki.....	45
4.4	Jajca	46
4.5	Zoonoze	46
5	OKOLJSKI VIDIK VEGANSTVA	49
6	SPECIZEM	53
6.1	Antropocentrizem.....	54
6.2	Diskriminacija na podlagi vrste.....	57
6.3	Obožujemo pse, jemo prašiče, nosimo krave	58

7	KARNIZEM	59
7.1	Dominantna vloga karnizma	62
7.2	Učimo se iz zgodovine: feminizem	62
7.3	Karnistični obrambni mehanizmi	64
7.4	Neokarnizem	67
8	DISKRIMINACIJA VEGANOV	67
8.1	Etiketiranje	71
8.2	Stereotipiziranje	72
8.3	Stigmatiziranje	74
9	RAZISKAVA IN REZULTATI	75
9.1	Vrsta, struktura, protokol in dolžina intervjujev	75
9.2	Opis vzorca udeležencev	76
9.3	Metodologija	77
9.4	Povzetek intervjujev	78
9.4.1	Socialna okolja	78
9.4.2	Socialna srečanja	84
9.4.3	Reakcije veganov	89
10	SKLEPNA RAZPRAVA	96
11	ZAKLJUČEK	102
12	LITERATURA	106
	PRILOGE	117
	Priloga A: Je človek mesojed, vsejed ali rastlinojed?	117
	Priloga B: Planirana finančna sredstva	119
	Priloga C: Intervju	120
	Priloga Č: Veganom in psom vstop prepovedan	124
	Priloga D: Komentar na članek	125

1 UVOD

A: Če bi bili na samotnem otoku s prašičem, bi ga pojedli ali bi se izstradali do smrti?

B: Hm. Kaj pa če ne bi bili sami in bi živeli na planetu z več kot 7 milijardami ostalih ljudi, ki imajo dostop do neomejenih količin svežega sadja, zelenjave, oreškov, stročnic in ostale zdrave hrane in če bi poleg tega vedeli, da zavoljo vašega mesojedstva živali nepredstavljivo trpijo in umrejo v strašanskih mukah, zato da jih lahko pojedete, čeprav ne stradate in ni nujno, da jih jeste. Bi jih vseeno jedli? Razlika med zgoraj postavljenim vprašanjem in mojim je, da se vaš scenarij nikoli ne bo zgodil, moj pa je izbira, s katero ste soočeni prav zdaj. Katero vprašanje je vredno odgovora?

(Kirschner's Korner 2013)

Število veganov¹ se je v zadnjih letih na Zahodu² močno povečalo, zato v današnjem času veganstvo v tem delu sveta ni več tako redek pojav, kot je bil to še desetletje nazaj. Veganski izdelki so postali dostopni tako rekoč povsod, zato ni presenetljivo, da je veganstvo postalo del vsakdana velikega števila ljudi po svetu. Veganstvo ne predstavlja samo spremenjenega načina življenja, temveč tudi prepričanje, da je trpljenje in posledično smrt živali za namene pridelave mesa in drugih izdelkov nedopustno in hkrati popolnoma nepotrebno.

Razlogi za veganstvo se znatno razlikujejo. Po navadi se nanašajo na osebno zdravje, lahko pa predstavljajo tudi odločitev z ekološkega ali etičnega vidika oz. duhovno odločitev posameznika. Nema lokrat se nanašajo tudi na lakoto ljudi po svetu. Veganstvo je moč obravnavati v smislu treh vidikov, tj. prehranskega, okoljskega in etičnega. Prehranski vidik obravnava prepričanje, da lahko človeško telo popolnoma dostojno živi brez živil živalskega izvora, medtem ko se okoljski in etični vidik nanašata na dejstvo, da sama pridelava živil živalskega izvora obremenjuje okolje oz. da je živali namesto izkoriščanja in ubijanja potrebno spoštovati.

Poleg etičnih razlogov vplivajo na zmanjšanje porabe mesa tudi zdravstveni pomisleki. Najbolj očitno se to pokaže ob vse pogostejših prehranskih aferah. Ob tem naj spomnimo le na nekaj

¹ Besedo »vegan« je leta 1944 prvi uporabil Donald Watson iz Veganskega društva Velike Britanije ter ob tem zapisal: »Veganstvo je način življenja, ki teži k izključitvi (kolikor je mogoče in izvedljivo) vseh oblik krutosti in izkoriščanja živali za hrano, obleke in druge namene.« Predvideva se, da je tovrsten način življenja v Veliko Britanijo prišel s kolonializmom.

² Na vzhodu so že stopničko dlje – lani je indijsko mesto Palitana postalo prvo vegetarijansko mesto na svetu. Za to so bili zaslužni jainistični menihi, ki so z gladovno stavko prepričali oblasti v zvezni državi Gurjat, da z zakonom prepovejo ubijanje živali in prodajo mesa in jajc v njihovem mestu.

medijsko najbolj odmevnih primerov, t.i. dioksinsko afero, bolezen norih krav in piščančjo kugo.

Kot že rečeno, na spremenjen odnos do celotnega živilorejskega kompleksa vplivajo tudi ekološki razlogi. Po podatkih Združenih narodov (UN) živiloreja povzroča bistveno več toplogrednih plinov (ogljikov dioksid, dušikov oksid in metan) kot vsa svetovna prometna infrastruktura skupaj.

Razlogi za porast veganstva so torej raznovrstni in temeljijo na ekonomskih in vrednotnih spremembah. Po mnenju Inglerharta (1997) naj bi se slednje odvijale na področju samouresničiteljskih potreb in ne na področju materialnih potreb.

1.1 Opredelitev problema, namen in cilji

Odločitev "ne jesti živali" izhaja iz sistema prepričanj, vendar le-teh k mizi ne prinesejo le vegani, temveč tudi vsejedci. Razlog, da mnogo ljudi je pujse, a ne psov in mačk, priča, da jim to vелеva kultura, natančneje sistem prepričanj in ideologij o prehranjevanju. Ko uživanje živali ni nujno za preživetje, temveč je izbira, le-ta vedno izhaja iz prepričanj. Kot je lepo pokazal Montanari (1998), je bil karnizem na Zahodu dolgo časa dominantna ideologija. Vegani so kot manjšina zato pogosto nadlegovani s strani vsejedcev (Joy 2011).

Veganstvo je pravzaprav »nežno« gibanje, ki želi pustiti lažji odtis na planetu. Čemu torej vedno izzove tako rezke komentarje in celo bes? Naredila sem manjši preizkus. Preden sem se dokončno odločila za naslov magistrske naloge, sem na internetu prebrala kopico naključnih člankov o veganstvu ter komentarje ljudi pod njimi. Bili so izredno negativne narave in sprašujem se, kaj v vsejedcih izzove tako močan gnev, da posežejo po tako strogih besedah do veganov, ki pravzaprav nikomur ne želijo nič slabega. Tudi če je ideja veganstva popolnoma zgrešena, gre za ljudi, ki se zavzemajo za življenje, ki je prijazno vsem bitjem in v isti meri tudi planetu. To je močna volja, prežeta z dobrimi nameni. Zakaj torej vegansko gibanje v ljudeh izzove bes?

Osnovni namen magistrske naloge je zatorej raziskati, kako so vegani obravnavani v slovenski družbi, kakšne težave imajo zavoljo svojega »drugačnega« načina prehranjevanja in ali se soočajo z diskriminacijo v vsakdanjem okolju. Posledično bo študija, upajmo, prispevala k zmanjšanju konfliktov med vegani in vsejedci.

1.2 Raziskovalna vprašanja

Raziskovalna vprašanja, na katera bomo v sklopu raziskave skušali odgovoriti, so:

1. Kakšne so oblike diskriminacije veganov?
2. Kdo so akterji diskriminacije veganov?
3. Kakšne so obrambne reakcije veganov?

**V magistrski nalogi se bomo osredotočili pretežno na vegane, vsekakor pa se bo v napisanem »naštel« marsikateri (lakto/ovo/ lakto-ovo/ fleksi) vegetarijanec.*

1.3 Metode proučevanja

V pripravljalnem delu magistrskega dela bom s pomočjo tujih in domačih bibliografskih baz predstavila pregled tuje in domače literature na temo uveljavljanja veganskih prehranskih praks na Zahodu. Za iskanje literature pa bo uporabljena virtualna knjižnica Slovenije – COBISS ter zbirke e-knjig OAPEN Library, OECDiLibrary ter eBook Collection.

V teoretičnem delu magistrske naloge bom analitično primerjala ugotovitve iz literature, člankov, izpiskov in navedb drugih avtorjev. Prvi del magistrske naloge bo tako temeljil na analizi sekundarnih virov. Posamezne ugotovitve bom med seboj vrednotila in jih kontekstu primerno interpretirala. V nadaljevanju bom povzemala teoretske osnove, stališča, sklepe, spoznanja in prepričanja različnih avtorjev, ki preučujejo nove prehranske (veganske) prakse. Sodobne prakse ter etične, prehranske in okoljske dileme bom opisala precej natančno, saj sem mnenja, da lahko le realna slika obstoječe problematike nudi globlje razumevanje veganstva.

V empiričnem delu magistrske naloge bom izvedla kvalitativno raziskavo, ki omogoča poglobljen vpogled v družbeni položaj veganov. S pomočjo polstrukturiranih (poglobljenih) intervjujev bom skušala odgovoriti, na kakšen način, s strani koga ter zakaj vegani doživljajo »mikro-kritike« (Sue 2010), neverbalna sporočila in pokroviteljske čustvene reakcije v socialnih interakcijah z vsejedci.

Za doseg tega cilja bom intervjuvala deset veganov, ki jih bom izbrala na podlagi različnih demografskih, ekonomsko statusnih in kulturnih kriterijev na področju Slovenije. Analiz aje

bila izvedena na vzorcu intervjuvancev obeh spolov, starih med 18 in 70 let, ki se poslužujejo veganskega načina življenja že vsaj tri leta. Vir obravnave omenjene problematike pa bo predstavljalo tudi »opazovanje z udeležbo«.

2 VEGANSTVO

Ne preživi tista vrsta, ki je najmočnejša, niti najbolj inteligentna; preživi tista, ki se najbolje prilagaja spremembam.

(Darwin v Brown in Fabian 2010)

Odnos med človeštvom in drugimi živalmi je že od nekdaj deležen precejšnje pozornosti. Zlasti se pod velikimi kritikami vedno znova znajdejo človeške prakse, ki obravnavajo nečloveške živali kot sredstva in ne kot živa bitja, ki si zaslužijo dostojno življenje (Erdos 2015). Ker uporaba mesa v prehranske namene povzroča neverjetno trpljenje in ubijanje več deset milijard živali letno, poleg tega pa povzroča tudi okoljsko degradacijo velikega obsega, ni čudno, da mnogi filozofi in aktivisti trdijo, da je skrajni čas, da se naše prehranjevalne navade močno spremenijo.

Veganizem je stališče, ki zagovarja stališče, da je nemoralno sodelovati v praksah, ki vključujejo trpljenje čutečih živali. Skladno s tem vegani ne uživajo živalskih proizvodov: mesa, kamor spadajo tudi ribe, mleka in mlečnih proizvodov, jajc, medu in tudi krzna, usnja, volne, puha in svile. Prav tako ne obiskujejo cirkusov z živalmi, živalskih vrtov in se ne udeležujejo v hobijih kot je lov na živali ter v podobnih starodavnih praksah. Poleg tega ne uporabljajo kozmetike, čistil in ostalih izdelkov, testiranih na živalih. Po najboljših močeh se torej trudijo, da ne izkoriščajo živali sebi v prid ali jim na kakršenkoli način škodujejo. Če povzamemo – veganstvo je filozofija in način življenja, ki v kolikor je le mogoče in izvedljivo, stremi k izključevanju vseh oblik krutosti, izkoriščanja živali za hrano, oblačila, zabavo, poskuse ali kakršnokoli drugi namen, hkrati pa promovira razvoj in uporabo brezživalskih produktov in storitev ter ostalih alternativ v dobro živali, okolja ter seveda tudi ljudi.

Večina zagovornikov živali in naravovarstvenikov bi se verjetno strinjala, da antropocentrizem leži v samem jedru težav pravic in blaginje živali ter uničevanja okolja. Posledično je skrajni čas, da se antropocentristično dojemanje človekovega delovanja opusti in nadomesti z novo etiko. Erdos (2015) navaja, da bi morala ta nova etika črpati temelje iz: (i) biocentrizma, ki velevala, da je biologija tista, ki je prvotna in da življenje ustvarja veselje in ne obratno (Lanza

in Berman 2015, 160); (i) sentiocentrizma, ki označuje teorijo, kjer so čuteči posamezniki center moralne skrbi. Ta teorija določa, da imajo vsa čuteča bitja notranjo vrednost in moralo, medtem ko ima preostali svet instrumentalno vrednost. Ljudje in druge čuteče živali imajo pravice in svoje interese, ki jih je treba upoštevati. Diskriminacijo določenih čutečih bitij imenujemo specizem, zato koherentni sentiocentrizem pomeni upoštevanje in spoštovanje vseh čutečih živali (Bekoff in Meaney 2009); in (iii) ekocentrizma, ki označuje prepričanje, po katerem je človek del narave in je zato spoštljivo ravnanje s svetom, ki ga obdaja – z živalmi, rastlinami in neživim svetom – tudi v njegovem interesu. V etično središče postavlja celotno skupnost živega, kot tudi neživega, ki tvori sistem in tako daje prednost življenju na splošno in ne več človeku, ki je izrinjen iz središča sveta (Manes v Potrata 1994).

Ekocentriki na splošno priznavajo antropocentrično predpostavko, da ima narava vrednost, ker služi človekovim interesom. Njihov ugovor na antropocentrizem je ta, da ima narava samo tolikšno vrednost, v kolikršni meri služi človekovim potrebam/interesom. Z ekocentričnega vidika antropocentrizem ne priznava, da ima narava vrednost, ki je neodvisna od človeških potreb. Z drugimi besedami, ekocentristi niso mnenja, da je antropocentrizem v celoti napačen, temveč le deloma (Cocks in Simpson 2015).

Zagovarjanje pravic nečloveških živali je najpogosteje povezano s sentiocentrizmom, ki kot že rečeno trdi, da si vsa živa bitja zaslužijo etično in moralno obravnavo. Seveda so zgoraj omenjeni pogledi na svet po navadi sporni, vendar so vse to le obupni poskusi obrambe antropocentričnega položaja homo sapiensa v naravi. Mnogi biologi že dolgo priznavajo, da ni nobene znanstvenega razloga za postavitev ljudi nad nečloveške živali. Zadostuje že, če se sklicujemo na Darwina (glej npr. Darwin 1869). Vse to, kar smo se naučili v biologiji v zadnjem stoletju in pol, podpira to trditev. Poleg tega obstajajo trdni etični argumenti v prid blaginje in pravic nečloveških živali (npr. Singer 1975 v Erdos 2015). V teoriji obstajajo tri možne reakcije, ki se tičejo zagovornikov pravic živali. Ljudje se lahko odločijo, da jim je preprosto vseeno in nadaljujejo z zlorabo živali in posledično okolja. Alternativno se lahko odločijo za iskanje argumentov, ki podpirajo izkoriščanje živali ali pa se odločijo upoštevati biološko resničnost ter posledično spremeniti svoj način življenja (Erdos 2015).

2.1 Začetki in razvoj

Čeravno se zdi vegetarijanstvo fenomen sodobnega časa, temu ni tako. Sanderling (2004) pojasnjuje, da je vzdržnost od živil živalskega izvora nastala predvsem zaradi zdravstvenih, duhovnih, okoljskih in ekonomskih razlogov in tudi kot nasprotovanje specizmu, antikarnizmu,

grozovitemu ubijanju živali, zaradi prizadevanj za živalske pravice in enačenja z živalskim svetom (Clark 1984).

Morda preseneča dejstvo, da so se naši zgodnji predniki večinoma prehranjevali s hrano rastlinskega izvora. Kljub temu, da so nekateri antropologi vzpodbudili stereotip »človek-lovec«, sodobne znanstvene študije o »lovcih in nabiralcih« kažejo, da so prazgodovinski ljudje živeli predvsem na dieti rastlinskih živil z dopolnili iz živalskega mesa (Amato in Partridge 1989, 2). Študije avstralskih staroselcev iz plemen Kung-San v Južni Afriki, ki živijo pod pogoji, podobnimi tistim naših prednikov, so pokazale, da je le ena četrtina njihovega kaloričnega vnosa živalskega izvora. Temelj njihove prehrane so namreč oreščki, semena, sadje in zelenjava.

Ko so prvi zahodni raziskovalci stopili na indijska tla, so bili močno presenečeni nad razširjeno vegetarijansko kulturo (Stuart 2006). Portugalski pisatelji 16. stoletja naj bi bili osupli nad njihovim zakonom »ne ubijaj nikogar«, posledično pa se je ta praksa počasi začela širiti tudi po Evropi. Kot večino dobrih idej na Zahodu so vegetarijanstvo razvili antični Grki (Tuttle 2013). Ideje o vegetarijanstvu so bile zabeležene od 6. stoletja pr.n.št. dalje, ko so se za to zavzemali veliki grški filozofi. Pitagora je že pol stoletja pred našim štetjem položaj dobro razumel in govoril o potrebi po pozitivni revoluciji, ki bo temeljila na sočutju do živali (Tuttle 2013). Vzdržnost do mesa je izhajala predvsem iz njegovih duhovnih vrednot. Vegetarijanska prehrana se je smatrala kot abstinenca od bitja z dušo in vsakršna dieta, ki se je izognila produktom živalskega izvora, se je do leta 1944 uveljavila kot »Pitagorova dieta«, njeni privrženci pa so se imenovali »Pitagorejci«.

Naša družba je navdušeno sprejela in spretno izkoristila iznajdbe nadarjenega Pitagore, saj so njegovi teoremi postali osnovni temelj matematike in omogočili nadaljnji razvoj na področju arhitekture, oblikovanja, kartografije, gradnje, navigacije in astronomije. Med drugim je bil s svojimi študenti zaslužen tudi za vpeljavo sedemtonske lestvice z matematično točno določenimi vibracijskimi razmerji, na kateri temelji današnja zahodna glasba (Tuttle 2013). Zakaj smo nekatere njegove zamisli navdušeno sprejeli, veliko težje pa nam je bilo sprejeti njegovo osnovno načelo, ki ga je učil in po katerem se je ravnal – sočutje do vseh živih bitij. Tudi to nas bo zanimalo v nadaljevanju magistrske naloge.

Privrženci Pitagore so sprejeli prehranske omejitve v korist daljšega življenja. Pitagorovi nauki so bili prvič objavljeni s strani italijanskega pisatelja in zdravnika Antonia Cocchija, leta 1745 pa jih je Robert Dodsley prevedel v angleščino. Vendar Pitagora ni bil edini antični mislec, ki je nasprotoval uživanju mesa. Njegovo jasno sporočilo, da je naša notranja sreča odvisna od

našega ljubečega odnosa do drugih živih bitij, je navdihnila tudi Aristotela, Platona, Sokrata, Ovidija, Seneko, Plutarha, Porfirija, Diogena, Epikurja in druge. Amato in Partridge (1989) navajata, da so Pitagora in njegovi privrženci verjeli, da imajo tako živali kot ljudje svoje duše ter da se človek po smrti lahko reinkarnira v žival in obratno. V skladu s tem namenom naj se živali ne bi jedlo, ker so vse duše enakovredne. Platon je v svoji *Državi* (2016) opisal vegetarijansko prehrano kot najbolj primerno za njegov ideal družbe, ker je temeljna za zdravje človeškega telesa in ker je za proizvodnjo rastlinske hrane potrebnih manj zemljišč kot pa za proizvodnjo živalske hrane. Tudi drugi antični misleci so prehranjevanje z mesom videli kot nekaj odvratnega in potrebnega zavrnitve zaradi estetskih razlogov (Amato in Partridge 1989, 2).

Rimljani, ki so si veliko dobrih idej sposodili od Grkov, so se seveda poslužili tudi vegetarijanstva, ki je kot zamisel preživeło v celotnem rimskem času, predvsem s podporo pesnikov, kot je bil na primer Ovidij, in filozofa Seneke.

Padec Rima in širjenje krščanstva v Evropi sta vodila do malenkost bolj temočnega obdobja v filozofiji vegetarijanstva, vendar se je rastlinska prehranska kultura ohranila ter se pričela širiti vse od Sredozemlja do skoraj popolnoma mesojedih poganskih severnjakov.

V času krščanskih mislecev, kot sta sveti Avguštín in Tomaž Akvinski, je vladalo prepričanje, da lahko samo ljudje izražajo svobodno voljo oz. so zmožni racionalnega mišljenja, živali pa so namenjene udobju in uporabi (Amato in Partridge 1989, 3). Kljub temu se je tradicija vegetarijanstva ohranjala v krščanskih opatijah, kjer so se menihi vzdrževali mesa, da bi zatrli svoje živalske strasti (op.a. verjeli so namreč, da je uživanje mesa povezano z nagonom, ki ovira duhovni napredek posameznika, kar sodobni nemesojedci še dandanes podpirajo) (Amato in Partridge 1989, 3). Meniški rodovi, ki so v svojem času prevzeli vegetarijanski način življenja, so bili benediktinci, trapisti in cistercijani.

V 15. stoletju je Evropa odkrila grško klasično filozofijo, umetnost in znanost, nekoliko več časa pa je potrebovala, da je zopet odkrila vegetarijanstvo. Dva tisoč let za Pitagoro se pojavi Leonardo Da Vinci, velik vizionar in genij, čigar umetnost in iznajdbe so korenito pripomogle k razcvetu renesanse, naša družba pa je zopet prezrla njegovo daljnovidno modrost in besede o hudih posledicah naše prehrane (Tuttle 2013). »Že v mladih letih sem opustil meso in prišel bo čas, ko bodo ljudje na umor živali gledali tako, kot danes gledajo na umor ljudi.« (Leonardo da Vinci v Wiebers in Wíbers 2000). Podobno je bilo z Albertom Einsteinom, ki je zapisal: »Nič ne bo tako povečalo možnosti preživetja na Zemlji kot korak k vegetarijanski prehrani.« (Einstein v Simmons in Morrow 2015). Po mnenju Tuttle (2013) smo prav tako sprejemali

darove modrosti Mahatme Gandija, Georga Bernarda Shawa, Emily Dickinson, Alberta Schweitzerja in drugih, z izjemo tistih, ki so kritično izpostavili tabu živinorejske družbe.

Za vegetarijansko renesanso bi lahko dejali, da se je zgodila v poznem 18. in 19. stoletju. V tem obdobju je Darwinova teorija evolucije močno okrepila idejo, da živali niso bistveno drugačna bitja od ljudi in pri tem argumentirano izpodbijala verske in filozofske utemeljitve za prehranjevanje z mesom (Amato in Partridge 1989, 3). Ta ideja sicer ni bila zavržena, ampak zgolj radikalno omajana. Pojavil se je nov pogled, ki je veleval, da je kontinuiteta sobivanja z ljudmi in drugimi živalmi ločena v določenih segmentih, ne pa tudi v bistvu. Implikacije teorije revolucije so tako vznemirile Darwina, da je prenehal verjeti v Boga, vendar pa se kljub temu ni odrekel mesu (Amato in Partridge 1989, 4). Kot navaja Suddath (2008), je bila že precej pred Darwinom, tj. leta 1732 v Pensilvaniji, ustanovljena stroga verska sekta, ki je zagovarjala vegetarijanstvo in celibat. Utilitarni filozof 18. stoletja Jeremy Bentham je verjel, da je trpljenje živali tako resno kot trpljenje ljudi in povezal idejo človeške superiornosti z rasizmom.

Nov pogled na živali je predstavljal del splošnega gibanja humanitarnih reform. Številni ugledni vegetarijanci in promotorji vegetarijanskega načina življenja so se pričeli boriti za boljšo prihodnost živalskih vrst, obenem pa so delovali v dobrobit otrok in se trudili odpraviti zaslužnjevanje ljudi. Svoje ideje so črpali tudi iz indijske dežele in tako je Nizozemec Jan Huygen van Linschoten leta 1590 poročal, da Indijci »ne ubijejo ničesar na tem svetu, kar ima življenje, ne glede na to, kako majhno in neuporabno je.« (Lazare 2007). Dandanes se nam zdi povsem normalno, da imamo na voljo veterinarje, ki zdravijo bolne živali, včasih pa temu seveda ni bilo tako. To je odprlo oči Evropejcem, ki so ubijali živali, ko so le-te odslužile svojemu namenu. Čeprav so bili zahodnjaki mnenja, da meso in alkohol vodita do junaških dejanj, je francoski popotnik François Bernier poročal, da so indijske vojske potovale veliko hitreje na rižu in posušeni leči, kot evropejske vojske obtežene s tonami osoljene govedine (Lazare 2007).

V tem času so nastala tudi prva pisana dela na temo vegetarijanstva v Evropi. Lev Tolstoj in Percy Bysshe Shelley sta primera pisateljev 19. stoletja, ki so se zavzemali za brezmesni življenjski slog, ki se je imenoval »Pitagorova dieta«. »Kdor ubija živali, da bi jih jedel, v sebi brez potrebe zatre najvišje duhovno čustvo – sočutje ter usmiljenje do sebi podobnih živih bitij – in zaradi nasilja nad lastnimi čustvi postane okruten.« (Lev N. Tolstoj v Mrđenović 2017).

Kasneje je bil izraz »vegetarijanec« skovan iz latinske besede »vegetus«, kar pomeni aktiven ali buren (ta izraz je bil zavajajoč, saj so bili ljudje mnenja, da vegetarijanec preživi izključno

z rastlinsko prehrano – netočen pogled na vegetarijansko kuhinjo) (Amato in Partridge 1989, 4).

Misleci 17. stoletja, kot sta Francis Bacon in Thomas Bushell, zatrjevali, da je vegetarijanska dieta ključ tako do dolgega življenja kot tudi do duhovne izpopolnjenosti: »Bog je Adamu in Evi dovolil jesti le rastline, sadje in semena in takšno početje bi lahko obnovilo človekovo celovitost z naravo.« (Stuart 2006).

Mnoge krščanske ustanove so podpirale vegetarijanska gibanja. Svetopisemska krščanska cerkev (ang. the Bible Christian Church), ustanovljena leta 1809, je igrala pomembno vlogo pri zagovarjanju in spodbujanju vzrokov za vegetarijanstvo. Pripadniki te cerkve so verjeli, da bi bilo potrebno Kristusove nauke usmiljenja razširiti tudi na področje živalskega sveta. Med drugim so verjeli, da je vegetarijanska hrana bolj zdrava od mesne prehrane in da so kristjani dolžni vzdrževati svoje zdravje z namenom opravljanja božjega dela. Člani te skupine so bili leta 1847 prvi na zahodnem delu sveta, ki so izoblikovali posvetno »Vegetarijansko organizacijo oz. skupnost« (ang. Vegetarian Society) v Angliji. V obliki esejev in predavanj so učili, da sprejetje vegetarijanskih nazorov pripelje do univerzalnega bratstva, povečanja sreče in bolj civilizirane družbe. To vegetarijansko društvo je močno dejavno še danes, in sicer pod imenom »Vegetarijansko društvo Združenega kraljestva« (ang. Vegetarian Society of the United Kingdom) (Amato in Partridge 1989, 4). Kot navaja Suddath (2008), je tri leta pozneje pastor Sylvester Graham, iznajditelj Grahamovih krekerjev oz. keksov, soustanovil »Vegetarijansko društvo Združenih držav Amerike«. Po besedah LeBlanca (2008) je bil Graham, presbiterijanski minister, poleg Williama Alcotta, veliki pionir vegetarijanstva 19. stoletja, tako kot sta to dandanes velika aktivista za živalske pravice, Tom Regan in Carol J. Adams. Graham je pridigal o zmernosti, polnozrnatih žitaricah, vegetarijanskih dietah, ustvaril kreker oz. keks, za katerega je verjel, da je prehransko dovršen izdelek. Po navedbah Stuarta (2006) je bilo 19. stoletje tudi obdobje, ko so doktorji znanstveno dokazali, da je bilo človeško zobovje in črevesje v prazgodovini bolj podobno rastlinojedcem kot pa mesojedcem. Kljub temu pa je bilo še veliko zdravnikov, ki so »predpisovali« meso. Škotskemu dramatik, kritiku in političnemu aktivistu, sicer odkritemu antisemitu, Georgeu Bernardu Shawu, je skupina zdravnikov ukazala, da mora jesti meso ali pa stradati (Guillou 2013). Ta se je nasvetu uprl in po svojih besedah »kanibalizem« končal pri petindvajsetem letu starosti in srečno živel vse do štiriindevetdesetega leta (prav tam).

30. septembra 1847 so na konferenci v pristaniškem mestu Ramsgate ustanovili prvo vegetarijansko društvo (ang. Vegetarian Society). Člani društva so obsojali agresivnost, ki jo prinaša in spodbuja ubijanje živali ter zagovarjali trditev, da je vegetarijanska hrana bolj zdrava oz. bolj naravna. Poudarjali so tudi okoljevarstveni vidik – večjo produktivnost poljedelstva v primerjavi z živinorejo (Montanari, 1998, 202–203).

Vegetarijansko gibanje se je nadaljevalo v 20. stoletje, kjer so skupine delovale na ravni delavcev, verskih skupin kot je »krščanska adventistična cerkev« (ang. Seventh-Day Adventists) in uglednih osebnosti, kot sta bila George Bernard Shaw in Mahatma Gandhi. Tako so se vegetarijanske skupnosti izoblikovale v večini zahodnih držav in širile svojo filozofijo s pomočjo glasil, knjig in drugih publikacij. Leta 1908 je bila oblikovana Mednarodna vegetarijanska zveza (ang. International Vegetarian Union), katere poglobljena vloga je bila in je seveda še danes, organizacija konferenc, na katerih se srečujejo isto misleči s celega sveta, ki si na ta način izmenjujejo informacije (Amato in Partridge 1989, 5).

Do glavnega premika pa je prišlo leta 1944 v Leicesteru, ko so Donald Watson (1910–2005), njegova žena Dorothy in štirje prijatelji, ustanovili združenje veganov (ang. Vegan Society) (Kamin 2013). Beseda »vegan« je nastala iz začetka ter končnice angleške besede »vegetarian«, ker se veganstvo prične s samim vegetarijanstvom. Watson in skupina so v istem letu začeli izdajati četrtletno glasilo društva »Veganske novice« (ang. Vegan News). Watson je svojo filozofijo glede nasprotovanja škodovanja kakršnimkoli živim bitjem pridno širil, odziv pa je strmo naraščal. Prednost pri tem pa je predstavljal tudi dejstvo, da je bila le v letu poprej tuberkuloza diagnosticirana pri štiridesetih odstotkih krav molznic (Suddath 2008). Na vprašanje o njegovem sporočilu vegetarijancem je v tri urnem intervjuju z Georgeom D. Rodgerjem pri dvaindevetdesetem letu starosti odgovoril:

Vegetarijancem bi svetoval, v kolikor so le-ti iskreni do samih sebe, naj sprejmejo, da je vegetarijanstvo le vmesna postaja med vsejedstvom in veganstvom. Čeprav bo na trenutke neprijetno, naj nadaljujejo pot do cilja, saj je to pot, za katero so naše izkušnje pokazale, da je pravilna.

(Rodger 2002)

Postopno, urejeno gibanje in napredek v smeri vegetarijanstva so v 60. in 70. letih 20. stoletja poganjali socialni pretresi. Na tej točki v času so se pojavili različni vplivi, ki so imeli velike posledice za vegetarijanstvo: pojavila se je nova zavest o pomenu prehrane pri ohranjanju zdravja, zanimanje za vzhodne filozofije in religije, interesi v vzhodni filozofiji in religiji, okoljska

ozaveščenost, politično aktivna naravnost v podporo pravicam zatiranih skupin, pojav mirovnih gibanj in simpatične ideje, kot so npr. »brezmesni ponedeljki« itd. (Kamin 2013). Vsa ta podpora je poskrbela za nove spreobrnjence v vegetarijanski način življenja in pojavila se je moderna doba vegetarijanstva (Amato in Partridge 1989, 5). Prvi november je tako postal svetovni dan veganstva, ki ga po vsem svetu praznujejo ljudje, ki ne jedo mesa, mlečnih izdelkov, jajc, medu oz. ne nosijo krzna, volne, usnja, draguljev ali česarkoli, kar je živalskega izvora (Suddath 2008).

2.2 Veganstvo: spol, kultura in socialni razred

Zakaj je hrana pomembna? Dobro znano je, da ima hrana osrednje mesto v življenju. Ob hrani ne preživimo le veliko časa in ne jemo le zato, da preživimo, temveč jo uporabljamo tudi za vzpostavljanje odnosov. Ljudje pogosto uporabljamo hrano za izražanje hvaležnosti in naklonjenosti ali celo sožalja ob izgubi ljubljene osebe. Torej ne govorimo le o hrani, temveč tudi »skozi« hrano. Glede na to, da je hrana globoko zakoreninjena v človeških odnosih, ni presenetljivo, da kuhanje in porazdelitev hrane lahko koristita našim odnosom. Hrana je osebno in socialno pomembna, saj prikazuje tudi naše vrednote, družbeni razred, osebni okus, zgodovino in geografsko lego. Naš odnos s hrano se začne že pred rojstvom in je pogosto zgrajen po naši družinski tradiciji in »receptih«. Tako nekatera živila skoraj vedno v nas vzbujajo spomine in občutke nostalgije. Medtem, ko nam hrana pomaga razložiti kdo v »jedru« pravzaprav smo, nam prav tako pomaga zgraditi vrsto osebe, kakršna si prizadevamo postati. Zato hrana odraža in predstavlja našo identiteto.

Vzorci uživanja hrane se odražajo različno glede na kulturo, družbeni razred, narodnost in spol, hkrati pa uživanje hrane igra veliko vlogo v medosebnih interakcijah. Živila, ki jih uživamo, lahko vplivajo na to, kako nas bodo dojemali kot osebo v smislu morale, medsebojne všečnosti in spola. Po navedbah Thomasa (2015) prehranjevalni vzorci variirajo glede na kulturne in geografske značilnosti, vseeno pa se lahko med posamezniki enake kulture in/ali regije dramatično razlikujejo, bodisi zaradi verske prepričanosti ali drugih interesov, kot so številčne diete in podobno.

2.2.1 Veganstvo in spol

Dejstvo je, da hrano samo po sebi velikokrat povezujemo s spolom (Thomas 2015). Uživanje hrane lahko predstavlja neko vrsto strategije za »spolno predstavitev«, bodisi glede na to kakšno hrano uživamo ali koliko hrane zaužijemo. Pod osebo, ki je velike količine hrane in to predvsem mesa, si najverjetneje predstavljamo močno osebo, moškega spola (prav tam).

Poleg vpliva prehranjevanja na splošno dožemanje človeka igra hrana veliko vlogo pri razločevanju spolov oz. moških in žensk. Poraba mesa (še posebej govejega in svinjskega) je zlasti v tradicionalnem pogledu močno povezana z moškostjo. V nasprotju s tem veliko dietetičnih evropskih raziskav kaže na to, da sadje in zelenjavo, kot tudi sladkarije, čokolado in sladoled, v največji meri uživa nežnejši spol (Thomas 2015).

Količina hrane, ki jo človek konzumira, je prav tako povezana s spolom. Večje količine pozujemo z moškostjo in manjše z ženskostjo. Percepcija osebe pa je povezana tudi z dejstvom, kateri spol jo ocenjuje in kolikšno fizično težo ima opazovana oseba (Thomas 2015). Pomnimo, moškost je predstavljena skozi tisto, kar moški zaužije, medtem ko je ženstvenost predstavljena skozi tisto, kar le-ta ne užije (Turner in drugi 2013).

Da spol vpliva na prehranske izbire, potrjuje tudi mnogo raziskav, ki navajajo, da je približno 70% vseh veganov ženskega spola (Amato in Partridge 1989, 33). Tudi več žensk kot moških poroča, da se poskušajo prehranjevati bolj zdravo, predvsem z izogibanjem rdečemu mesu. Ker tradicionalne gospodinjske delitve dela še vedno obstajajo, so ženske odgovorne za nakup in porabo hrane v njihovih družinah, s čimer naj bi posledično vplivale na prehranske navade celotne družine (Ellis 1983, 164–171). Vendar zaradi hierarhične delitve moči v družini temu velikokrat ni tako. Moški imajo v družini še vedno primarno kontrolo nad tem, »kaj se bo jedlo« in ko moških ni, vajeti v svoje roke prevzamejo otroci. Kulturne norme od žensk velikokrat zahtevajo, da užijejo večje količine in več vrst mesa, kot bi ga, če ne bi živele v družinski skupnosti (Twigg v Maurer 1997, 65).

Hkrati so ženske tiste, ki se jih moralne komponente veganstva po navadi bolj dotaknejo. V kolikor se človek izpostavi kot aktivist za pravice živali, se mora soočiti s številnimi stereotipi in odpori. Posledično pri tovrstnih gibanjih sodeluje manj moških, saj bi jih imeli za preveč čustvene, prekomerno občutljive oz. preveč »ženstvene« (Maurer 1997, 66). Tudi ideja, da imajo ženske več časa za živalski aktivizem, je precej pod vprašajem. Danes tako moški kot ženske opravljajo plačana dela in v kolikor bi ta teorija držala, bi bile ženske dominantne tudi na drugih področjih aktivizma. Vseeno ženske predstavljajo večino prostovoljcev v zavetiščih za živali in raznoraznih reševalnih skupinah (prav tam).

Socializacija spola vpliva na naš čustveni odziv. Moškost je povezana z močjo in čustveno odtujenostjo, pri čemer je sočutje do živali moč dojemati kot znak slabosti (Gaarder 2011, 43). Že v svojem primarnem okolju se moški naučijo kako »biti moški«. Problem ni v tem, da moški nimajo ali ne zmorejo čutiti sočutja do živali, temveč v tem, da moško skrb omejujejo »zahteve

moške dominanc«. Moško sočutje do živali je torej »omejeno z vidika oblikovanja moškosti v nasprotju z ženskostjo« (prav tam).

Domnevno ženski moralni razvoj vodi do odločanja na osnovi empatije in sočutja in ne do logičnega oz. analitičnega razmišljanja. Medtem ko moški običajno odločajo o moralnih sodbah, ki temeljijo na pravicah ljudi, ženske običajno podajajo presoje na podlagi občutka odgovornosti za omilitev »dejanskih težav« (Gilligan 1982).

Dejstvo, da se ženske v večji meri odločajo za veganski način prehranjevanja, najverjetneje izhaja iz kombinacije kulturnih pričakovanj glede ustrezne ženske prehrane in zelene telesne teže ter moralne socializacije žensk, ki vključuje skrb za odpravo trpljenja drugih.

2.2.2 Kulturni vplivi na veganstvo

Krivica, ki se pojavi kjerkoli, je grožnja pravici povsod.

(Dr. Martin Luther King ml. v McKenzie 1996)

Kot simbol moči in moškosti, meso, predvsem rdeče, uživa visok položaj v številnih kulturah (Montanari 1998). Ker se človeški odnosi manifestirajo tudi skozi izmenjavo hrane, še posebej mesa, se lahko vsaka tovrstna deviantnost, kot je odrekanje živilom živalskega izvora, kaže kot zavračanje vrednot skupnosti. To pojasnjuje, zakaj vegane večkrat dojemamo kot čudne, neprijetne in ženstvene (Bohm in drugi 2015).

V kulturah z močno lovsko kulturo je meso še posebej visoko cenjeno. Tak primer je npr. severna Švedska. A celo tam se pojavlja velik paradoks, saj je v enem izmed tamkajšnjih severnih mest kar 16% petnajstletnic, ki se označujejo za vegetarijance, kar je veliko višji odstotek od nacionalnega, ki variira nekje med 3% in 10% (Larsson 2001).

Etnična pripadnost ima tradicionalno pomembno vlogo pri izbiri načina prehranjevanja. Podatki USDA (2017) kažejo na vsaj nekaj razlik v izdatkih za prehrano na prebivalca zaradi rase in etnične pripadnosti. Nebelopoliti imajo večje velikosti gospodinjstev kot belci. Ne glede na dohodek večja gospodinjstva porabijo manj denarja na osebo kot manjša gospodinjstva. Etnična pripadnost lahko vpliva na verjetnost izbire veganskega načina življenja, čeprav razmerje med etnično pripadnostjo in veganstvom ni povsem jasno. Na voljo je zelo malo raziskav, ki obravnavajo etnično pripadnost v zvezi z veganstvom, vendar je možno, da je v določenih etničnih skupinah, zlasti tistih, ki se najajo na različnih azijskih območjih, večji odstotek veganov, kot na primer pri črnih (Maurer 1997).

Ljudje se držijo etničnega načina prehranjevanja, da bi ohranili vezi s svojo kulturno dediščino. Večina ljudi ohranja tradicionalne prehranske navade oz. spremenjene in posodobljene različice teh jedi brez zavestnega truda. Ljudje se naučijo prehrambenih vrednot, tako da prevzemajo stališča in vedenja od tistih, s katerimi se identificirajo (Wolff 1973, 442). Te »vrednote« v praksi postanejo »navade«, kar je dandanes kritika mnogih nutricionistov, ki trdijo, da so prehranjevalne navade ljudi izjemno odporne na spremembe (Goldstein 1992).

Ljudje zgodnje življenjske izkušnje povezujejo s spomini na vonj, okus in teksturo hrane (Lupton 1994). Upoštevanje tradicionalnih etničnih načinov prehranjevanja lahko predstavlja navado, hkrati pa tudi zavestno odločitev. Dandanes se v času svetovljanstva, mešanja kultur in etnične raznolikosti ljudje bolj zavedno kot nezavedno odločajo za spoštovanje svojih kulturnih korenin.

Kljub temu se pojavljajo rastoči trendi v potrošniški kulturi, ki vključujejo nakupovanje na lokalni ravni, nakup bio oz. eko izdelkov in prakticiranje »brezmesnih ponedeljkov³«. Družbeno odgovorna potrošnja predstavlja način, preko katerega potrošniki manifestirajo svoje socialne skrbi z zasebnimi nakupovalnimi odločitvami, ki so hkrati prepletene s tradicionalnimi navadami. Ker se vedno več mladih ukvarja z iskanjem »etnične doslednosti«, pri čemer se njihova vsakodnevna dejanja in prakse ujemajo z njihovimi ideali, se trend premika iz tradicionalnih vzorcev k individualnim življenjskim izbiram (Cherry 2015).

Vedno več ljudi sprejema svoje odločitve glede na svoje osebne vrednote in se v manjši meri poistoveti s tradicionalnimi vrednotami.

³ »Brezmesni ponedeljek« je mednarodna kampanja, ustanovljena leta 2003, ki ljudi spodbuja k neuživanju mesa ob ponedeljkih z namenom izboljšanja zdravja in varovanja planeta Zemlje (Meatlessmonday 2017, 10. avgust).

2.2.3 Veganstvo in socialni razred

Veljalo naj bi prepričanje, da je prehranjevanje po veganskem načinu precej dražje⁴ od tradicionalnega, zato se zanj v manjši meri odločajo ljudje nižjega socialnega razreda (Maurer 1997). Ekonomisti ugotavljajo, da ljudje z nižjim socialnim statusom porabijo sorazmerno več dohodkov za hrano, pri čemer porabijo tudi več za meso, predvsem ko se njihovi dohodki povečujejo. Ekonomisti uporabljajo indikator »dohodkovna elastičnost«, da bi ocenili, kako zelo je potrošnja hrane odvisna od spremembe cen. Medtem ko je večina živil nujnih potrebščin, imajo nekatere, kot je predelano mleko, izdelki iz žit, sadje in zelenjava v pločevinkah, negativno dohodkovno elastičnost. Če poenostavimo, nujno živilo ima manjšo stopnjo elastičnosti, nenujno pa višjo. Kaj je nujno in nenujno pa določa kombinacija kulturnih vrednot in fizioloških potreb (Senaur 1986, 49).

Dokler ni bilo na voljo hladilnih transportnih sistemov so bili stroški transporta govejega mesa v urbana območja previsoki. Po drugi strani se je prašiče lahko gojilo zelo poceni na obrobjih mest. Svinjina je bila znatno cenejša od govedine, zato je na začetku 20. stoletja postala prevladujoči mesni izdelek (Maurer 1997). Poraba perutnine se je dramatično povečala, in sicer za 44% v 60. letih prejšnjega stoletja, saj so se cene med letoma 1960 in 1970 znatno znižale.

Maurer (1997) navaja, da so sodobni ljudje v bogatih družbah dosegli stopnjo »sitosti«, oz. izčrpanosti z »izbiro«. Inglerhart (1997) pa s svojo obsežno transkulturno raziskavo vrednot ugotavlja, da se v razvitih družbah dogaja t.i. postmoderni vrednotni premik, kar pomeni, da se

⁴ Koliko resnično stane »rezek«? Vse, kar ljudje konzumiramo ima »eksterne stroške«, še posebej meso, mlečni proizvodi in jajca, ki predstavljajo velik delež naše prehrane. Kot prvo obstaja strošek vzgajanja živali, ki ga podpira vlada z najrazličnejšimi ugodnostmi – z zavarovanjem pridelkov, s poceni vodo, posojili z nizkimi obrestnimi merami in neverjetnimi nizkimi pristojbinami za pridobivanje zasebnih zemljišč. Če stroške teh subvencij prištejemo na račun tedenskega nakupa živil povprečne štiričlanske ameriške družine v vrednosti 200 dolarjev, namesto da se omenjeni stroški skrivajo v davčnih poročilih, lahko k tedenskemu nakupu mirne volje prištejemo dodatnih 10 dolarjev. Potem so tukaj še stroški zdravstvenega varstva, ki so povezani z vzgojo živali za proizvodnjo in prehranjevanjem s tovrstno hrano. Živina zaradi več ali manj izredno nezdruživih življenjskih pogojev in težnje po nenaravno hitremu razvoju zaužije ogromne količine antibiotikov, kar posledično vpliva na naše zdravje, saj bakterije sčasoma postanejo popolnoma odporne na antibiotike. Poleg tega pojemo ogromne količine tovrstne hrane – ogromno mesa, jajc, mleka in mlečnih izdelkov, kar prispeva h glavnim kroničnim boleznim, kot je telesna in možganska kap, srčni zastoj, holesterol, diabetes in nekatere vrste rakavih obolenj. Če to zdravstveno oskrbo in službene bolniške izostanke prištejemo k računu tedenskega družinskega nakupa, je to še dodatnih 25 dolarjev. Potem je tukaj še gromozanska škoda, ki jo s prekomernim izkoriščanjem povzročamo našemu planetu, ki nas vzdržuje. Samo desetina hrane, ki jo živina poje, se pretvori v živila živalskega izvora, preostalih 9/10 živali pa se ohranja pri življenju in posledično s svojimi iztrebki onesnažujejo vodo in zrak, zrak pa onesnažujejo tudi z izdihanim metanom. Da Američani nahranijo 9 milijard glav živine, ki jih vsako leto pojedjo, moramo za to pridelati trikratno količino pridelkov več, kot če bi se prehranjevali z izključno rastlinsko prehrano. Pri pridelavi teh pridelkov se sprostijo enormne količine toplogrednih plinov, strupene kemikalije, koncentrirana hranila, ki pronikajo v zemljo, vodo in zrak., hkrati pa je uničena vegetacija in povrhnjica zemlje. Da poplačamo za vso to škodo, ki jo zadamo naravi, lahko k našemu tedenskemu družinskemu nakupu dodamo še dodatnih 240 dolarjev, tako da je končni izračun našega tedenskega nakupa 475 dolarjev. Tega zneska seveda ne plačamo na blagajni, kajti zgoraj omenjene »skrite stroške« smo dolžni plačati v obliki davkov, ki se kasneje porazdelijo med številne državne upravne institucije (Reich 2016).

materialne preživetvene vrednote umikajo višjim »samouresničitvenim vrednotam«, ko imajo ljudje zadovoljene osnovne potrebe. S tem čustveno, duševno in miselno rastejo oz. razmišljajo o svojih prepričanjih in ravnanjih in so zato manj dovzetni za manipulacije dominantnih potrošniških sistemov (Inglerhart 1997).

Želja po sledenju strukturiranemu nizu prehranskih norm močno upada pri srednjemu in višjemu statusnemu razredu. Te statusne skupine kažejo manj zanimanja za splošno označevanje »mesa« kot nečesa, kar predstavlja moč, status in uspeh, saj jim že njihov finančni uspeh zagotavlja »družbeni ugled« (Maurer 1997).

2.2.4 Sklep

Družbeno in okoljsko zavestna potrošnja se manifestira v skrbi pri vsakodnevnih nakupovalnih in prehranskih praksah. Vedno več ljudi doživlja svojo »osebno politiko« v smislu »osebnih življenjskih vrednot« in se v manjši meri poistoveti s tradicionalnimi identifikacijskimi znaki, kot so spol, družbeni razred, etničnost pa tudi politične stranke (Cherry 2015). Tu veliko vlogo odigrajo tudi številna socialna omrežja, ki so še posebej pomembna pri izbiri veganskega načina življenja, ki zahteva znatne spremembe v življenjskem slogu. Poleg tega so tovrstna omrežja, ki vplivajo tudi na vedenjsko potrošnjo, precej pomembna za mladino, ki se vse manj zanima za formalno politiko in vse bolj za življenje v skladu s svojimi ideali. Poglavje lahko zaključimo tudi z dejstvom, da so se ljudje že zelo zgodaj začeli zavedati etičnih, zdravstvenih in ekonomskih problemov, ki jih povzroča prehranjevanje z mesom oz. hrano živalskega izvora. V nadaljevanju bomo zato preučili razloge za veganstvo ter njihova ozadja. Samo podrobna predstavitev obstoječih praks lahko namreč vodi do resničnega razumevanja veganstva.

3 ETIČNI VIDIK VEGANSTVA

Prišel bo čas, ko bo zločin nad živaljo kaznovan prav tako kot zločin nad človekom.

(Leonardo da Vinci v Corpus 2014)

Leonardo da Vinci je še danes pred časom. Dan za dnem se namreč dogajajo številne krutosti na živalih. Menim, da mnoge tihe prošnje brez usmiljenja mučenih in pobitih živali vpijejo do neba, toda odgovorni v politiki, znanosti in dobičkonosni industriji, jih še vedno ne slišijo. S temi in vsemi nadaljnjimi besedami si želim, da bi pretresla ljudi in odprla njihove oči, četudi se bom dotaknila samo manjšega dela teh hudodelstev.

Za razumevanje etičnega veganstva je potrebno razumevanje pojma »mesojedstva«. Le-tega je moč opredeliti kot silo in moč oz. ko oseba x *nekoga* spremeni v stvar. Poglavitna dolžnost vsakega refleksivnega posameznika je ta, da ne zapira oči pred jasnimi dejstvi, temveč da se sooči in seznani z njimi, zlasti tedaj, ko vznemirjajo njegovo notranjost. Namreč samo takrat, ko smo v svoji notranjosti pretreseni, se odrečemo svoji lenobi in starim navadam in se odločimo za pozitivno spremembo. Izkoriščanje živali za prehrano in ostale namene s strani ljudi je v zahodnih družbah tako močno zakoreninjeno, da se vprašanje, ali smo ljudje etično in moralno upravičeni tako ravnati z živalmi, redko upošteva (McGrath 2000).

Temeljno načelo enakosti, na katerem sloni enakost vseh ljudi, je načelo enakega upoštevanja interesov. Le temeljno moralno načelo te vrste nam omogoča, da zagovarjamo univerzalnost enakosti, torej načelo, ki vključuje vse ljudi in vse razlike med njimi. To načelo predstavlja ustrezno podlago za enakost ljudi, ne more pa biti omejeno le na ljudi. Sprejetje načela enakosti kot trdne moralne osnove za odnose s pripadniki naše vrste nas namreč zavezuje k sprejetju enakega načela z osebki zunaj naše vrste – z nečloveškimi živalmi (Singer 2008).

Vse odkar smo pričeli z uporabo besede »žival«, z njo poimenujemo dvoje: (i) razred, ki med drugim vključuje čebele, opice, delfine ter tudi ljudi, kakor tudi (ii) razred, ki ga sestavljajo zgolj nečloveške živali. V modernih zahodnih kulturah je prevladala slednja raba in z njo način razmišljanja, ki odvrta pozornost od tega, koliko skupnega imamo z ostalimi živalskimi vrstami (Macintyre 2006).

Velikokrat pozabimo, da je za razumevanje človeške zgodovine pogosto potrebna primerjava z drugimi živalskimi vrstami. Hkrati se v naši kulturi krepi enostransko proučevanje in poudarjanje tega, kar ljudi zares loči od pripadnikov vseh drugih živalskih vrst. Nesmiselno je, kadar pod drobnogled vzamemo neko človeško zmožnost, kot npr. da imamo misli ali prepričanja, da ravnamo z razlogom ali da oblikujemo in uporabljamo pojme. Človekovo udejanjanje te zmožnosti zahteva posedovanje in rabo jezika. Zato ljudje zaključimo, da nečloveške živali, ki nimajo jezika ali vsaj potrebne vrste jezika, potemtakem tudi ne morejo imeti misli ali prepričanj oz. ravnati z razlogom. Posledično velikokrat napačno sklepamo, da nečloveške živali ne čutijo, ne zaznavajo in ne izkazujejo svoje inteligence, kar ni res (Macintyre 2006). Na osnovi spoznanj, ki jih pridobimo iz odzivne komunikacije z majhnimi otroki, šimpanzi, gorilami, sloni in delfini, lahko utemeljeno podvomimo v dejstvo, da so nečloveške živali kaj manj čuteča bitja, kot smo ljudje.

3.1 Lakota v svetu: »živali bogatih jedo hrano revnih«

Ko potujem po svetu, vidim, kako revne dežele prodajajo svoje žito Zahodu, medtem ko jim lastni otroci v naročju stradajo. In Zahod s tem žitom krmi živali. Verjemite mi, vsak kos mesa, ki ga pojemo, je klofuta na solzni obraz stradajočega otroka. Ko pogledam v njegove oči, ali naj bom tiho? Zemlja lahko rodi dovolj za potrebe vseh. Ne pa dovolj za pohlep vseh.

(Wollen 2012)

Zemlja rodi dovolj hrane, da se v naravnem okolju dodobra nasiti vsako sleherno bitje na tem planetu. Vendar, če je temu tako, zakaj ljudje po vsem svetu še vedno stradajo? Odgovor na to vprašanje je v veliki meri povezan s proizvodnjo živil živalskega izvora. Čeprav letno proizvedemo toliko rastlinske prehrane, da bi lahko kar 13-krat preprečili lakoto po svetu in nahranili celotno človeško populacijo, je večina pridelkov, vključno s tistimi, ki se gojijo v državah, kjer ljudje stradajo, namenjene živalim za proizvodnjo živil živalskega izvora za bogate narode.

Po zadnjih podatkih se ocenjuje, da kar 925 milijonov ljudi po vsem svetu trpi zaradi posledic lakote, večinoma v revnih in nerazvitih državah Azije in Afrike (Worldhunger 2017, 1. november). Od te izvirne številke kar 870 milijonov ljudi prizadene podhranjenost. Teh prvotnih 925 milijonov ljudi dejansko presega seštevek ljudi, ki živijo v Združenih državah Amerike, Kanadi in Evropski uniji skupaj. To pomeni, da je na tem planetu toliko lačnih ljudi, da bi lahko napolnili skoraj dve celini. Poleg tega je treba pojasniti, da ne gre samo za benigno lakoto, ki jo čutimo ljudje v razvitem, bogatem svetu, ko se nam mudi na kosilo. Vsako leto stradanje zahteva 2,5 milijona otroških življenj, mlajših od petih let (Chatham 2014).

Organizacija Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo je pred leti ocenila, da je približno 795 milijonov ljudi od takratne 7,4 milijarde ljudi (op. po podatkih spletne strani Worldometers (2017) je trenutno ocenjena populacija približno 7,517 milijarde ljudi) na svetu oz. eden od devetih v obdobju od 2014 do 2016 trpelo zaradi kronične podhranjenosti. Skoraj vsi lačni ljudje, tj. 780 milijonov, so živeli v državah v razvoju, ki predstavljajo 12,9% ali enega od osmih prebivalcev držav v razvoju. Tudi v razvitih državah je podhranjenih kar 11 milijonov ljudi (FAO 2015). Hrana preprosto ni na voljo vsem. Največje število podhranjenih je bilo najdeno v Aziji, medtem ko je najvišja razširjenost v podsaharski Afriki, kjer je bila podhranjenost ocenjena na 28% (FAO 2012).

Spet na drugih koncih sveta vlada duh nenasitnega porabništva in hedonizma, kjer ljudje razvijajo redne in neskončne potrebe po novih dobrinah in storitvah, ki jim nikoli ni konca ne kraja. Hkrati se znatno povečuje tudi prebivalstvo.

3.1.1 Povečevanje prebivalstva

V prihodnjih desetletjih se bo svetovno prebivalstvo kljub pričakovani upočasnitvi tempa splošne rasti znatno povečalo. Nekatere države in regije, kjer se pričakuje, da bo rast prebivalstva višja, npr. v podsaharski Afriki, bodo predvidoma precej spremenile sestavo prehrane, ki bo vključevala povečano porabo živalskih proizvodov, maščob v prehrani in sladkorja (FAO 2012). Podoben trend je bil opazen v zadnjih desetih ali dvajsetih letih v številnih razvijajočih se gospodarstvih na Bližnjem vzhodu, v Severni Afriki, Latinski Ameriki in vzhodni Aziji. Potrošnja na prebivalca v teh regijah je dosegla 3000 kcal na osebo na dan, kar je precej več kot v podsaharski Afriki in južni Aziji, kjer je povprečje še vedno precej pod pragom 2500 kcal na osebo na dan. V južni Aziji del vzroka za lakoto izhaja iz kulturnih dejavnikov, ki vodijo k nizki porabi mesa. Na drugi strani pa Latinska Amerika porabi velike količine mesa na prebivalca po tradicionalni široki razpoložljivosti živinorejskih proizvodov (FAO 2012). Pričakovani razvoj porabe lahko povzroči silovitejšo podhranjenost kot danes, zlasti v državah v razvoju.

Glede na pričakovani razvoj potrošnje Organizacija za prehrano in kmetijstvo FAO navaja, da se bo morala svetovna proizvodnja hrane v prihodnjih desetletjih znatno povečati. Nedavne ocene FAO kažejo, da bo morala svetovna kmetijska proizvodnja zaradi izpolnjevanja predvidenega povpraševanja do leta 2050 preseči raven obdobja 2005–2007 za kar 60%. Glede na preteklo rast naj to ne bi predstavljalo težav, saj se je proizvodnja med leti 1961–1963 in 2007–2009 povečala za 170%. Toda kakšne bodo posledice povečanja pridelka in enormne intenzivnosti pridelave v razvitejšem svetu?

3.1.2 »Manjši donos naložbe«

Bolj učinkovito je neposredno pojesti, kar pridelamo, ne pa pustiti, da gre to najprej skozi žival.

(Anna Flysjö v Holm in Jokkala 2007, 26)

Že leta in leta najrazličnejše študije opozarjajo, da je skrajni čas, da preidemo na rastlinsko prehrano in prenehamo hraniti na milijone živali s tonami hranljivih zrn, ki bi jih lahko namenili lačnim ljudem po vsem svetu in praktično izbrisali svetovno lakoto.

Raziskovalci na Inštitutu za okolje v Univerzi v Minnesoti so ugotovili, da se 36% kalorij pridelane hrane nameni hranjenju gojenih živali za zakol. Ko žival ubijejo in le-ta postane »hrana«, se le 12% teh kalorij uvrsti v prehrano ljudi kot meso. To je ekstremen dvotretinjski padec števila kalorij, ki bi bil na voljo ljudem, če bi zrna neposredno porabili ljudje (Cassidy 2013). Količina pridelanih živil živalskega izvora je torej manjša od količine rastlinske hrane oz. »vložka« v proizvodnjo živalskih proizvodov. Preskrba s hrano je torej manjša, donos naložbe pa je nižji, zato skoraj milijarda ljudi strada.

Predstavljajte si ogromen kup hrane, večinoma zrna, ki jo krava v svoji življenjski dobi do zakola, v povprečju od 18–24 mesecev, poje (Chatham 2014). Kup zrna je visok kot mogočna zgradba in hektolitri vode, ki bi napojili žejna usta. Nato si zamislite mesarja, ki to kravo razreže in iz nje naredi majhen kupček zrezkov. Primerjajte oba kupa hrane in pomislite, kateri bi nahranil več ljudi? To je groba enačba, ki živalsko industrijo naredi povsem nelogično in ne-trajnostno.

Scenarij »zmanjšanega donosa« je še bolj zapleten, če upoštevamo dejstvo, da krave, izkoriščene za meso in mleko pa tudi druge pašne živali, niso bile biološko zasnovane za uživanje ogromnih količin zrnja, s čimer jih kmetijska industrija hrani. So prežvekovalci, ki so se razvili, da bi jedli travo. Ker pa je povpraševanje po živalskih izdelkih v današnji družbi tako veliko in ker je potrebno dobiti meso čim hitreje, obenem pa morajo biti stroški pridelave čim manjši, se živali masovno hrani z žiti najnižje kakovosti, največkrat koruzo. Na področju industrijskega kmetijstva je torej možno, da krava doseže »zavidljivo« težo že pri 18 mesecih in je zato primerna za zakol, zahvaljujoč enormnim količinam žitaric in rastnih hormonov.

Predlog koncepta popolne osvoboditve živali in s tem prenehanja izkoriščanja živali večinoma izzove kritiko, da se »ljudje ne morejo odpovedati živalskim proizvodom, ker bi potem vsi stradali.« Je temu res tako? Če bi rastoče pridelke porabili neposredno za hrano ljudi, bi razpoložljive kalorije povečali do kar 70%, posledično pa bi ti pridelki zadostovali za oskrbo dodatne 4 milijarde ljudi. To je več kot dovolj hrane za pokritje predvidenega povečanja svetovnega prebivalstva, do 3 milijarde ljudi, in sicer do leta 2050 (Cassidy 2013). Za proizvodnjo 1 kilograma mesa namreč potrebujemo približno 13 kilogramov žita. Vsa ta zrna žita bi lahko nahranila milijone lačnih ust po vsem svetu, med katerimi je ogromno otrok, ki vsakodnevno umirajo zaradi podhranjenosti in lakote. Nepravična in nezadostna porazdelitev hrane po celem svetu trenutno prizadene približno 870 milijonov ljudi po vsem svetu in vsako leto povzroči smrt več kot 2,5 milijona otrok, mlajših od 5 let (Cassidy 2013).

Slednje dejstvo je vsekakor pretresljivo in če ob tem upoštevamo še trpljenje živali, vzgojenih za prehrano ter trpljenje ljudi, ki zaradi nezdrave prehrane dnevno podlegajo najrazličnejšim boleznim, lahko veganski način življenja pripomore k boljšim odnosom med ljudmi in odnosom do živali.

3.2 Grozljiva industrializacija klanja

Adorno (v Chauduri 2017, 16), filozof in profesor na frankfurtski univerzi, ki je kot nemški Jud pobegnil pred nacisti v tujino, po vojni pa se vrnil v Nemčijo, je zapisal:

Auschwitz se poraja povsod, kjer kdo ob pogledu na klavnico poreče: »Saj so samo živali«.

Kljub temu, da naj bi uporaba živil živalskega izvora tudi na Zahodu začela upadati, je klavna statistika v Sloveniji še vedno impresivna: v slovenskih klavnicah smo v mesecu juliju 2017 po podatkih Statističnega urada RS zaklali 3.549.288 glav perutnine, 18.802 glav prašičev, 7.735 glav goveda, 1.064 ovac in koz, 1.311 kuncev ter 74 konjev (SURS 2017).

Kot navaja Patterson (2002), je knjiga *The Jungle*, avtorja Upton Sinclairja, prva ponudila resnično realen vpogled v notranjost klavnic v zgodnjem 20. stoletju. Glavni junak romana, Jurgis Rudkus, je mlad litovski priseljenec, ki ga rojak odpelje v klavnico, kjer ga čaka potencialna služba. V podjetju vodič skupino obiskovalcev popelje na dvignjeno ploščad, kjer se kar na enkrat pred njimi razprostrejo ograde, ki omejujejo na tisoče glav živine, ki ne bo dočakala noči. Okoli njih se razprostirajo številni tiri, ki čakajo na dovoz nove živine. Ko se bližajo zgradbi, ugledajo kolono prašičev, za katere vodič razloži, da bodo zaradi svoje teže samodejno potovali navzdol skozi celotno predelavo, dokler ne bodo postali »svinjina«. Ko vstopijo v zgradbo, vidijo kako zaposleni zagrabijo nogo prašiča in jo z verigo priklenejo na veliko vrteče se železno kolo, ki na smrt prestrašenega, stokajočega, hudo trpečega in na pomoč kličočega prašiča potegne kvišku ter odpelje navzdol po predelovalnici. Vsak naslednji prašič, ki je dobil na drhtečo nogo okov in bil potegnjen kvišku, se je s svojim cviljenjem zli z ostalimi, skupni klici na pomoč »vendar niti kriki žrtev niti solze nemih obiskovalcev niso ustavile strojev, ki so hiteli naprej.« Delavci so rezali govtance in prašiči, ki so bili še vedno pri zavesti, so s pljuškom izginjali v velik kotel z vrelo vodo. Rudkus je pomislil, da se morajo uboge živali zasmiliti še tako brezbržnemu človeku. V svojem še kako upravičenem protestu in volji do življenja so se živali zdele tako zelo človeške in vse je bilo podobno grozovitemu zločinu, skriteму očem in popolnoma spregledanemu (Sinclair 1906).

3.2.1 Sodobne živalske industrijske farme

V preteklem stoletju se je živinorejsko kmetijstvo spremenilo iz sistema majhnih družinskih kmetij v industrializiran model, pogosto znan kot »industrijska proizvodnja kmetijskih živali« (Rossi in Garner 2014). Ta model še vedno uspešno proizvaja velike količine poceni mesa, jajc in mlečnih izdelkov, vendar na račun brutalnega, neetičnega ravnanja z živalmi, okolja, tveganja za številnimi zoonoznimi boleznimi, gospodarskih in socialnih problemov podeželskih skupnosti ter s presežkom hrane na eni strani in podhranjenosti človeštva na drugi strani. V zadnjih 40 letih je bilo objavljenih ogromno akademskih kot neakademskih kritik na račun IFAP, ki se ne osredotočajo le na naše obveznosti do živali, temveč tudi na pomembne okoljske, socialne, gospodarske in javnozdravstvene probleme.

Milijarde živali na tem svetu po zakonu ne premorejo niti najosnovnejše zaščite. Tovarniške kmetije natrpajo živali v tako tesne prostore, da se jih večina komaj premika. Prav tako večina teh živih bitij nima dostopa do zunanjega sveta, zato svoje življenje, če bi temu lahko sploh tako rekli, preživijo na skladiščnih tleh, v kletkah ali tesnih ogradah. Brez kakršnegakoli življenjskega prostora so nezmožne svojega naravnega vedenja, zato doživljajo hudo telesno in duševno stisko.

Odpadki in kemikalije, ki vsakodnevno odteka iz tovarn, močno onesnažujejo vodo, zemljo in zrak. Ogrožena sta tako zdravje kot kakovost življenja ljudi. Obenem te tovarne porabijo velike količine dragih neobnovljivih virov, vode in fosilnih goriv. Množično kmetijstvo omogoča idealne razmere za razvoj bakterij, kot sta salmonela in E. coli, ki se na človeka prenašajo preko mesa, mlečnih izdelkov in jajc. Za boj proti tem nezdravim razmeram so živali vsakodnevno hranjene z velikimi odmerki antibiotikov, vendar se bakterije nenehno prilagajajo in razvijajo. Prekomerna izraba antibiotikov in hormonov tako ustvarja izjemno nevarne, zdravilom odporne bakterije in hormonske motilce, ki se razvijajo in širijo med ljudmi in živalmi.

Matkin (2014) navaja standardne tovarniške kmetijske prakse:

- Nečist zrak: Odpadne snovi v živalskih hlevih ustvarjajo amonijak in prah. Slednja dražita oči in nemalokrat povzročata poškodbe na očeh, koži in grlu živali.
- Nenaravna svetloba: Tovarniške kmetije skrbijo za nenaravno simulacijo dolžine dneva in noči z namenom spodbujanja hitre rasti živali in njihovega vedenja.
- Nenaravna rast: Hitra in nesorazmerna rast oz. proizvodnja zaradi selekcije povzroča kronične bolezni, težave z mobilnostjo in s srcem.

- Medikalizacija: Živali se hrani z antibiotiki in/ali hormoni, da le-te lahko preživijo v omenjenih umazanih pogojih in rastejo še hitreje.
- Nenaravno razmnoževanje: Večina samic preživi praktično celo življenje brejih oz. kronično obremenjenih.
- Odsotna veterinarska oskrba: Večina kmetijskih tovarn zavrača individualizirano veterinarsko oskrbo, vključno s »humano« evtanazijo.
- Kirurško pohabljanje: Živali preživljajo nepredstavljive bolečine zaradi pohabljanja testisov, rogov, repov, nog in kljunov brez sredstev proti bolečinam. S tem dosežejo večjo obvladljivost živali.
- Skrajšano življenje: Industrijsko rejene živali se zakolje, ko dosežejo svojo pričakovano težo oziroma ko odslužijo svoje delo.

V večini razvitega sveta lahko na primer brejo svinjo, torej družabno žival, ki jo uvrščamo na 4. mesto po inteligentnosti, imobiliziramo v kletki/stojnici, ki je tako ozka in kratka, da se jo povsem dotika v četrtem mesecu nosečnosti. Tako tretiranje živali bi bilo povsem nedopustno in protizakonito, če bi bilo govora o psu. Toda živali, gojene za zakol, so po mnenju večine ljudi prisotne z namenom, da jih ubijemo in nas nahranijo.

Večina gojenih živali za meso živi v intenzivnih tovarniških pridelovalnih kompleksih. Za naše »udobje« in zavoljo poceni hrane smo izumili industrijsko pridelavo mesa. V imenu učinkovitosti smo izumili ozke »zaboje« za teleta, v katerih se pravzaprav ne morejo obrniti. Kletke za kokoši nesnice so tako majhne in natrpane, da hodijo druga po drugi, kril pa prav tako ne morejo raztegniti. Ozke stojnice za breje svinje, betonske ograde za pitanje pujskov in na milijone neuporabnih skladišč je bilo spremenjenih v prostore, namenjene vzgajanju piščancev za meso. »Učinkoviti« proizvodni sistemi preprečujejo fizično premikanje živali in njihovo osnovno naravno vedenje. Tako kot človek hodi in se premika mora ptica leteti in pujs riti po zemlji. Žal so tem živalim odvzete najosnovnejše življenjske pravice, kot so njihovo naravno premikanje, iskanje hrane in socialna interakcija.

3.2.2 Ptice na industrijskih farmah – perutnina

Po številkah so ptice daleč najbolj zlorabljen vrsta živali. Vsako leto se za meso na svetu zakolje okoli 58 milijard piščancev. Skupna proizvodnja piščančjega mesa znaša skoraj 90 milijonov ton letno in 108 milijonov ton letno, kar se tiče celotne perutnine. Na svetu se skoraj

70% piščančjega mesa proizvaja industrijsko. Evropska Unija na primer skoraj 90%⁵ pitovnih piščancev goji na industrijskih farmah (FAO 2017).

V svetovnem merilu so največji proizvajalec ZDA, kjer proizvedejo skoraj petino piščančjega mesa⁶, sledita Kitajska in Brazilija. Samo v Združenih državah Amerike vsakoletno umre približno 9 milijard kokoši zaradi mesa, medtem ko ostalih 305 milijonov živali v majhnih kletkah in proizvaja jajca. Vse ptice, tj. nesnice, mesni piščanci, purani, race, gosi in ostale, so v velikih državah izključene iz vseh vrst zakonov za zaščito živali ali pa so le-ti zelo skopi (PETA 2017).

Pitovni piščanci: Piščance, vzgojene za meso, imenujemo pitovni piščanci (Biotehniška fakulteta 2017). Svoje celotno življenje preživijo v umazanih halah z več deset tisoč drugimi pticami, kar zaradi prenatrpanosti in nezračnega prostora dostikrat pripelje do izbruha številnih bolezni. Poleg tega se danes piščance vzreja tako hitro, da noge in organi takšnemu razvoju niso možni slediti. To vodi do srčnih napadov, odpovedi organov in težkih telesnih deformacij. Mnogi postanejo izredno oslabljeni in sčasoma umrejo, saj ne morejo doseči niti napajalnih vodnih šob. Velika evropska študija je pokazala, da ima v povprečju kar 57% hitrorastočih ptic hude težave s hojo, razširjenost od amonijaka in iztrebkov ožganih nog piščancev pa znaša minimalno 20% oz. sodeč po nekaterih britanskih študijah celo do 82% (De Jong in drugi 2011). V gosto poseljenih skladiščih se nabirajo enormne količine odpadkov. Amonijakova raztopina povzroča težke opekline na koži, očesih in dihalnih poteh. Razširjenost dermatitisa nožne blazinice (FDP) pa sega nekje do 38,4%. Ko so stari v povprečju 6–7 tednov, jih natrpajo v kletke in pripravijo za zakol.

Matičnim pticam, ki se uporabljajo za proizvodnjo mesnih piščancev, odvzamejo jajca in jih dajo v inkubator, kjer se 21. dan izvalijo. Prvi dan življenja jih natrpajo v transportne škatle/module in odpeljejo do prostora za gnezdenje. Piščanci potujejo vzdolž transportnega traku in se spustijo v module. Med tem procesom piščance imunizirajo s pršilom, ki vsebuje cepivo. Čas transporta je nejasen, saj o tem ni dovolj verodostojnih podatkov. Piščanci se hranijo z

⁵ Do 5% se jih vzreja v prosti reji, ostalih 5% pa v alternativnih sistemih zaprtih prostorov, ki jih odreja nacionalna zakonodaja ali po zahtevah trgovca (FAO 2017).

⁶ Za leto 2017 je bila kljub izbruhom HPAI napovedana rast proizvodnje in trgovanja s piščančjim mesom. Zimska sezona 2016/17 je zaznamovala številne izbruhe visoke patogene aviarne influence (HPAI) po vsem svetu. Primeri so se pojavljali tako v Aziji, Afriki, kot tudi Evropi, Rusiji in ZDA. Kljub temu so napovedi za leto 2017 precej dramatične in žalostne, saj naj bi se število proizvedenih mesnih izdelkov iz pitanih piščancev povečalo za kar 1%, torej na 89,5 milijonov ton mesa. Proizvodnja v Braziliji, ZDA, EU in Indiji bo več kot nadomestila upad proizvodnje na Kitajskem (USDA 2017).

zalogami energije iz rumenjakove vrečke. Intenzivni industrijski sistem narekuje povečanje teže piščanca zelo hitro, približno 50 g dnevno. Za razliko od kokoši nesnic, ki živijo približno leto dni, se v EU starost do zakola⁷ giblje od 5 do 7 tednov (Farm Animal Welfare Compendium 2013).

Kot že rečeno, je večina piščancev gojenih v zaprtih prostorih oz. halah, kjer se v povprečju gnete od 10.000 do 20.000 ptic, ki nimajo dostopa do zunanjih območij. Izjemo predstavljajo države v toplejših legah, ki uporabljajo naravno ventilacijo, toda tudi tam je piščancem izhod onemogočen. Standardne piščančje hale v EU nimajo oken in dnevne svetlobe, razen na Švedskem, kjer zakon veleva obvezno dnevno svetlobo. Piščance se goji na tleh, njihove enormne količine iztrebkov pa absorbira slama, žagovina, šota ali papir. Stelja se med življenjsko dobo ptic običajno ne čisti, kar močno vpliva na kvaliteto in vlažnost zraka ter raven amonijaka. Stelja prav tako postane mokra zaradi razlitja vode piščančjih iztrebkov, mokro leglo pa je glavni dejavnik tveganja za kontaktni dermatitis. Pred zakolom ponekod jate tudi redčijo in tako prej zakoljejo šibkejšje oziroma manj potencialne piščance, navadno ženskega spola, močnejšim živalim pa naredijo prostor, da lahko še bolj pridobivajo na masi. V mnogo primerih se zgodi, da so zaradi prevelikega stresa, ki ga doživijo ob procesu redčenja, piščanci bolj dovzetni za bakterijske okužbe, kar predstavlja skrb za javno zdravje ljudi in povzroča zastrupitev s hrano (Farm Animal Welfare Compendium 2013).

Na poti v klavnico se piščance nagnete v majhne zabojnike, v katerih se ne morejo premikati. Včasih jih čaka tudi zelo dolga pot do klavnice, in sicer brez vode in hrane, ki lahko poteka tudi v ekstremno slabih vremenskih pogojih. Ponekod transport poteka s pomočjo posebnih sesalcev. Mnogo piščancev si na tej poti zaradi grobega ravnanja poškoduje noge, krila in vratove, medtem ko milijoni le-teh umrejo zaradi stresa. Ostale čaka pot do klavnice, kjer jih z nogami in glavo navzdol zataknejo v oklepe, jim porežejo grla in jih potopijo v vroč krop, da jim odstranijo perje. Ker so, kot že rečeno, ptice v večini držav izvzete iz zakonov o zakolu, so skoraj vsi piščanci pri polni zavesti, ko jim prerežejo grlo, veliko pa se jih dobesedno ožame do smrti v rezervoarjih za odstranjevanje perja v primeru, da le-ti zgrešijo rezalnik grla (PETA 2017). V normalnih pogojih piščanec živi od 15 do 20 let (Kick 2002).

⁷ V ZDA znaša povprečna starost do zakola le 47 dni, z maso kar 2,6 kg (National Chicken Council 2014), medtem ko v EU ta starost znaša 42 dni, s težo 2,5 kg (Farm Animal Welfare Compendium 2013). Reja je torej tako intenzivna, da se je v zadnjih 80 letih, tj. od leta 1925, starost industrijskega pitovnega piščanca znižala iz 110 dni na 47 dni v letu 2010. Teža pa je narasla iz 1,2 kg na 2,7 kg ob zakolu.

Zgoraj omenjeno je toliko bolj zaskrbljujoče, saj so piščanci zanimive, izredno radovedne živali, ki so ravno tako inteligentni kot sesalci, na primer mačke, psi in celo nekateri primati. Izvirajo iz džungle indijskega subkontinenta. Veljajo za zelo družabne in svoje dneve radi preživijo v skupini ali prašni kopeli, ogromno energije namenijo iskanju hrane, spijo na drevesih in preživljajo dneve na soncu ter celo predejo, podobno kot mačke. Toda piščanci, ki jim usoda nameni življenje v industrijski reji, nikoli nimajo priložnosti narediti ničesar, kar je za njih naravno in pomembno. Prikrajšani so za kakršenkoli stik s svojo materjo, prašno kopel, nikoli ne občutijo toplote sonca, ne vedo kar je narava, ne letijo, ne zadihajo svežega zraka in ne zgradijo svojega gnezda. Oropani so vseh osnovnih življenjskih pravic, kar je tako, kot da bi človeka zaprli v kletko brez oken, mu onemogočili hojo, tek, celo pokončno držo, mu preprečili socializacijo in stik s potomci.

Kokoši nesnice: Veliko ljudi se ne zaveda, da se vrsta piščancev, ki se uporablja za sodobno proizvodnjo jajc razlikuje od vrste, ki je namenjena proizvodnji mesa. Če bi jih postavili drug ob drugega ne bi opazili razlike. Vse strateško redijo za hiper produkcijo: kokoši nesnice z namenom, da bodo valile čim večje količine jajc oz. čim večja jajca, mesne piščance pa z namenom, da bodo od njih dobili čim večjo količino »piščančjih prsi«. Obe vrsti trpita zaradi hudih telesnih težav, ki jih prinašajo genske manipulacije. Tudi v slovenskih priročnikih za vzrejo kokoši lahko v skoraj vsakem odstavku zasledimo popolno razvrednotenje⁸ živali. Dejstvo je, da je v živalski industriji na milijone kokoši nesnic, ki prav tako živijo v izredno slabih, če ne hujših pogojih kot piščanci, rejeni za meso (Chignell 2016). Vsekakor pa drži dejstvo, da v takšnih pogojih živijo dlje.

Kokoši nesnice so stranski produkt industrije, ki se ukvarja izključno z vzrejo le-teh. Uporabne so samo kokoši ženskega spola, zato piščance moškega spola ubijejo, bodisi z mletjem, zastrupljanjem, drobljenjem ali zadušitvijo. Vsako leto samo v Združenih državah Amerike zaradi nekoristnosti v jajčni industriji ubijejo kar 200 milijonov piščančjih samcev (Chignell 2016).

Obstajata dve vrsti vzreje kokoši nesnic. Reja kokoši nesnic v ograjenih prostorih oz. »baterijskih« kletkah, ki pticam nudijo manj prostora od velikosti običajnega lista papirja, zajema kar 90% celotne vzreje. Po navedbah Holcmana (2004) je bila reja v »neobogatenih« oz. manjših kletkah je dovoljena do 31. decembra 2011, saj je Evropska unija baterijsko rejo leta 1999

⁸ Kokoš je objekt/stvar, ki prinaša dobiček, zato so stavki, kot so: »Za rejca, ki mu je gospodarski vidik reje pomemben, je običajno zanimivejša vsaj zmerno intenzivna reja.« oz. »Pri rednih nakupih večjega števila živali ... dosežemo ugodnejšo nabavno ceno.« in pa: »... lahko pomembno prispevata k debelini njegove denarnice.« (Holcman 2004). Dejstvo je, da je žival popolnoma razvrednotena in le »predmet«, za doseganje finančnih ciljev.

prepovedala, hkrati pa tovarnam dala na voljo 12 let za uresničitev sprememb. Kokoši vzrejajo tudi na drugačen način, in sicer v žičnatih kletkah, velikosti običajnega predalnika (Chignell 2016).

V zadnjih letih so svetovne študije pokazale, da so kokoši zelo inteligentne, s kompleksnimi kognitivnimi, komunikacijskimi in socialnimi sposobnostmi. Ker kokoši valijo prekomerno število jajc, jih večina trpi zaradi pomanjkanja kalcija, kar vodi do lomljenja kosti v nogah. Grozljivo je že samo dejstvo, da je po statističnih podatkih povprečna kokoš leta 1888 znesla 100 jajc letno, medtem ko se je do leta 1998 ta številka povečala na 256 (Kick 2002). Frustracije, ki jih te živali doživljajo, jih vodijo do spopadov z drugimi kokošmi. Zavedati se moramo, da imajo te živali kljub nenaravnemu okolju težnje po gnezdenju, letanju, tekanju, praskanju in poležavanju v pesku. Da bi zmanjšali ta problem, jim brez kakršnihkoli anestetikov požgejo ali odrežejo del kljunov ali celo krila. Kokoši, ki zbolijo, ne prejemajo nobene veterinarske oskrbe, v najboljšem primeru jih ubijejo, v najslabšem pa trpijo v mukah, dokler le-te ne podležejo. Ko pridelovanje jajc zaradi starosti kokoši upade, se nekatere tovarne odločijo, da bodo kokošje telo »šokirale« z uvedbo drugačne prehrane, da bi ptičje telo prisilile v končni valilni cikel. Ko se faza »prisilne valitve« konča, je kokoš vredna zelo malo. Načeloma gredo v zakol oziroma jih zadušijo z ogljikovim dioksidom in uporabijo za hrano drugih živali (Chignell 2016).

Race in gosi: Nekaterim se ob misli na raco pred očmi prikaže prestižna jed iz gosjih jeter imenovana »foie gras« (sl. »zamaščena/maščobna jetra«), ki slovi kot razkošni delikatesni živilski izdelek (Kick 2002). Francosko pravo (Code rural – Article L654-27-1 2006) slavn »foie gras« opredeljuje kot gosja ali račja jetra, ki jih pridobijo s pitanjem živali s koruzo, in sicer na silo s hranilno cevjo oz. s postopkom, ki je znan tudi kot »gavage«. Omenjena tehnika pravzaprav izhaja iz daljnega leta 2500 pr. n. št., ko so že stari Egipčani hranili ptice na silo. »Foie gras« je priljubljena in dobro znana poslastica predvsem v francoski kuhinji, poznajo pa jo skoraj po vsem svetu (določene države jo prepovedujejo). V Franciji je zakonsko zaščitena gastronomska dediščina. Pa je tudi način proizvodnje tako »slasten«?

Proizvodnja »foie gras« na osnovi tehnike »gavage« je zelo sporna, predvsem z etičnega vidika oz. počutja živali, prisilnega hranjenja, intenzivne nastanitve in povečanja oz. raztezanja jeter do 10-kratnika običajne velikosti. Proizvodnja vključuje štiri faze. En dan staro raco iz valilnice prenesejo v matično gojilnico, kjer le-to vzgajajo od enajst do trinajst tednov oziroma do njene končne velikosti. V prvem mesecu imajo race 24-urni dostop do hranilnih kanalov z lesnimi

peleti. V drugi fazi oz. v naslednjih dveh mesecih so jim na voljo drugačni peleti, do katerih imajo nenehen dostop. V tretji fazi so hranilni kanali na voljo racam le določen čas v dnevu. Končna faza proizvodnje predstavlja 10–13 dnevni mučilni proces, ki poteka 2–3-krat dnevno, pri katerem racam ročno porinejo cevi na dno požiralnika in jim tako dovajajo enormne količine krme v telo, do 4 kg dnevno, kar poskrbi za povečanje račjih jeter (Morris 2014). Mnoge ptice imajo probleme s hromostjo, saj se raztezajo tudi njihove trebušne mišice, zato so večinoma zelo samodestruktivne, kljuvajo si perje in se napadajo zaradi stresa. (Kick 2002) navaja, da ptice celo življenje preživijo v tesnih kletkah v širini njihovega telesa, ležeče v lastnih iztrebkih. Ker stojijo na kovinskih mrežah kletk imajo tudi težke okužbe nog, pa tudi poškodbe požiralnikov, glivične okužbe, drisko, poslabšanje delovanja jeter, zlome prsnice, prav tako pa so pod stresom. Nekatere race umirajo zaradi aspiracijske pljučnice, kar se zgodi, ko zrna zaidajo v račja pljuča ali ko se zadušijo z lastnim bruhanjem (Skippon 2013). Ker je foie gras izdelan iz jeter moških rac, so vse ženske race neuporabne za industrijo. V Franciji ta številka znaša 40 milijonov rac, ki jih preprosto zmeljejo in predelajo v gnojilo ali hrano za mačke (prav tam).

3.2.3 Govedina

Predvideva se, da bo svetovna proizvodnja v letu 2017 narasla za skoraj dva odstotka, in sicer na približno 62 milijonov ton mesa. Največji proizvajalci se nahajajo v Združenih državah Amerike, Braziliji⁹ in Argentini.

Krave mlekarice: Tako kot kokoši nesnice, ki v določenih primerih trpijo še bolj kot piščanci, namenjeni pridelavi mesa, tudi krave mlekarice več let zasušnjene in priklopljene na aparature služijo kot roboti za pridobivanje mleka (Chignell 2016).

V letu 2015 je Evropska Unija proizvedla približno 168,2 milijona ton mleka. Proizvodnja kravjega mleka je znašala 162,8 milijona ton, medtem ko je ovčje, kozje in bivolje mleko predstavljalo 5,4 milijona ton. Glavni del proizvedenega mleka je bil dostavljen mlekarjem, tj. 155,1 milijona ton, preostali del pa je bil porabljen na kmetijah, torej za lastno uporabo (Eurostat 2016). Mleko je bilo prav tako predelano, uporabljeno kot krma ali prodano neposredno potrošnikom (prav tam).

⁹ Brazilska rast je posledica večjega izvoza v Azijo in zmerne širitve domačega povpraševanja, saj brazilsko gospodarstvo dobro okreva. Argentinsko proizvodnjo bo spodbudila odprava izvoznih davkov in liberalizacija valute, kar bo olajšalo izvozno povpraševanje. Proizvodnja govejega mesa se bo najbolj zmanjšala v Avstraliji in Južni Afriki, saj so črede po likvidaciji zaloga, ki jih povzroča suša, v obnovi. Proizvodnja naj bi se zmerno zmanjšala tudi v Novi Zelandiji, saj naj bi proizvajalci obdržali krave in telice za obnovo čred (USDA 2017).

Večina ljudi ob besedi »mlekarstvo« predse dobi sliko manjše črede krav, ki se lagodno pase na krasnih zelenih pašnikih. Čeprav takšni prizori še vedno obstajajo, so prej izjema kot pravilo. Dandanes večino mleka proizvajajo krave, ki jih vzgajajo v intenzivnih proizvodnih sistemih, ki so vse prej kot idilične podobe iz preteklosti, ki nam jih marketinške in oglaševalske kampanje »prodajajo« še dandanes preko tv oglasov pa vse do embalaž proizvodov. Sočasno se pojavljajo številni blogi, forumi in socialni mediji, ki govorijo v imenu krav molznic. Kritiki trdijo, da živilskopredelovalna industrija vrednoti dobiček nad etičnimi načeli, zato krutost nad živalmi na tovarniških kmetijah strmo narašča. PETA je pred leti tožila Kalifornijski odbor za mleko za »lažno in zavajajoče« oglaševanje srečnih krav. Hkrati se je poročanje o okrutnem ravnanju z živalmi v mlečni industriji vse bolj pogosto pojavljalo v tamkajšnjih nacionalnih časopisih, vključno s časopisoma LA Times in NY Times in revijo Rolling Stone, kar je dobro razburilo mlečno industrijo (Riley 2015).

Od leta 1940 do leta 2016 se je povprečna proizvodnja kravjega mleka posamezne krave povečala iz 2 ton na 11 ton letno, nekatere krave pa presežejo celo 36 ton letno (Dickrell 2017). V zadnjih štiridesetih letih smo jim za namene pridobitve večjih količin mleka za kar 22% spremenili njihovo DNK. Takšni mlečni pridelki pogosto povzročijo razgradnjo vimena, kar vodi k zgodnjemu zakolu, saj je neprofitno, da krava ostane živa v primeru, da ne doseže mlečne norme. Vsako leto se približno eno četrtno krav pošlje v zakol, najpogosteje zaradi nizke proizvodnje, reproduktivnih težav, neplodnosti, mastitisa (vnetja vimena) ali ohromelosti (EPA 2016).

Krava običajno ostane v mlekarni do približno petega leta starosti, čeprav njihova življenjska doba znaša do 20 let. Krave ne dosežejo telesne zrelosti vse do 4. leta starosti, a kljub temu so prvič oplojene že pri dveh letih starosti in zopet šestdeset dni po rojstvu teleta, z namenom da vzdržujejo letni razpored. Vsako obdobje pridelave mleka ali dojenja traja od 12 do 14 mesecev ali dlje, kar pomeni da se molža zaključí približno 60 dni pred naslednjo telitvijo.

Krave mlekarice so pogosto izpostavljene različnim praksam: (1) rezanju repov, z namenom zmanjšanja leptospiroze, okužbe, ki se prenaša z urinom in zmanjšanja mastitisa in somatskih celic v mleku (WSU 2010); (2) odstranitvi rogov, saj so živali pod težkim stresom in lahko napadejo druga drugo ali celo sebe. Postopek je precej sporen zaradi krutosti in bolečine, ki ga le-ta povzroči. Rezultati nacionalne revizije kakovosti goveda v Tennesseeju leta 1992 so pokazali, da ima 31,1% goveda v krmilnicah rogove. Te rogovi goveda naj bi predstavljali izgubo v višini 1 dolarja za vsako zaklano žival, kar predstavlja 24,5 milijona dolarjev (Hopkins 2004);

in (3) odstranjevanju dodatnih kravjih seskov, saj so kot neuporabljeni idealni za bakterijsko rast. Odstranitev je izvedena s škarjami ali 5% raztopino bakrovega sulfata. Zgoraj opisane prakse, ki se izvajajo brez analgetikov, si je omislil človek z namenom doseganja čim večjih dobičkov v mlečni industriji.

Teletina in govedina: Tako kot vsi sesalci, krave začno proizvajati mleko, ko dobijo potomca. Toda v mlečni industriji, kjer so krave prisiljene v začaran krog neprekinjene nosečnosti, so njihovi potomci stranski produkt. Medtem ko so teleta ženskega spola namenjena zakolu ali pa sčasoma postanejo sužnji mlečne industrije, je z moškimi teleti popolnoma drugače, saj so namenjeni mesni industriji. Teletina je torej stranski, če ne celo neposreden proizvod mlečne industrije, saj so skoraj vsa teleta potomci krav mlekaric (Chignell 2016). Trpljenje telet v mesni industriji je eno najbolj bizarnih početij človeške krutosti nad živalmi. Robbins (1998) razlaga, da novorojena teleta le nekaj ur po rojstvu odpeljejo v telečja »skladišča«, kjer se nahajajo ekstremno tesne »stojnice«. Namen teh stojnic je preprečiti teletu, da razvije svoje mišičevje z namenom pridobitve čim bolj mehkega mesa (Russ 2002).

V času njihovega kratkega življenja so njihova anemična telesa postavljena v ozke stojnice, v velikosti 55 x 140 cm, kjer se ne morejo premikati ali osvoboditi vsaj za meter, niti narediti koraka. Namenoma jim povzročijo atrofijo mišic zavo-ljo mehke teletine za gurmane. Nekih 14 tednov po rojstvu, jih zakoljejo. Teleta mnogokrat trpijo odprte rane na telesu zaradi stalnega drgnjenja ob stene »za-boja«.

(Russ 2002)

V prehrani teletine namenoma primanjkuje železa in drugih esencialnih hranil z namenom prej omenjene mehkebe mesa, kot tudi belkasto-rožnate barve mesa. Ker jim primanjkuje železa, teleta ližejo z urinom prepojene letve in kakršnekoli železne dele »stojnic« oziroma »zabojnikov, kjer so ujeta. Teleta se rodijo z zalogami železa v njihovih telesih, primarno v obliki presežka hemoglobina v krvi ter z manjšo količino železa v jetrih, vranici in kostnemu mozgu. Po štirih mesecih predpisane diete se zaloge drastično zmanjšajo. Tako sodobna znanost doseže vzrejo teleta, katerega meso ostane blede, ko pridobi na teži (Russ 2002). Po 12 do 23 tednih jih naložijo na kovinske tovarnjake in odpeljejo v klavnico. Takrat jih zaradi mišične atrofije veliko ni sposobnih niti stati. V ekstremnih temperaturah, pri pomanjkanju hrane, vode in veterinarske oskrbe jih veliko umre že na poti. Chignell (2016) trdi, da so teleta izpostavljena nepredstavljenemu stresu, strahu in fizičnim bolečinam, kot tudi kroničnim pljučnicam, driski,

ekstremnemu zatekanju nog in stresu, kot je prazno žvečenje. Brez človekovega egoističnega posega v življenje kravjega potomca bi le-ta v naravnem okolju še eno leto ostal pri mami, študije pa so pokazale, da krava in tele ohranjata vseživljenjski družbeni stik. Krave razvijejo izredno močno materinsko vez že v prvih petih minutah po rojstvu potomca in ogromno je dokazov, ki pričajo o tem, kako so se krave izognile ograjenim prostorom in potovale kilometre, da bi zopet videle svojega mladička.

Odvratno ravnanje z govedjo v industrijski pridelavi mesa je bolj zaskrbljujoče, kot lahko prenese ta papir (Chignell 2016). Kastiranje bikov, žigosanje, rezanje repov brez evtanazije, transport živali v vročih in mrzlih ekstremih, klanje živali pri polni zavesti in neskončne količine antibiotikov in hormonov so samo začetek. Problematičnost mesne industrije je več kot očitno presegla vse meje zdravega razuma (Russ 2002).

3.2.4 Prašiči

Prašiči so neverjetno socialne, radovedne in zelo inteligentne živali. Znanstveniki so prašiče uvrstili na četrto mesto po inteligenci, takoj za človeku podobnimi opicami, delfini in sloni. Prašiči so veliko bolj inteligentni kot psi. Njihova raven je primerljiva z razvojno stopnjo tri-letnega otroka, trdi Broom (2002), profesor na Univerzi v Cambridgeu in nekdanji svetovalec Sveta Evrope. Znani so po tem, da nenehno komunicirajo, ugotovljenih pa je bilo 20 različnih vokalizacij, ki jih prašiči uporabljajo v različnih situacijah. Sposobni so celo igranja video igrice, kar so preverili s številnimi poskusi. V starosti do dveh tednov se že odzovejo na svoje ime. Svinje so odlične matere, in čeprav klišejsko veljajo za umazane živali, so v resnici ene izmed najbolj čistih živali. Če prašičem namenimo dovolj prostora, bodo naredili vse, da ne bodo umazali prostora, kjer spijo ali jedo. Ker nimajo znojnih žlez, poležavajo v blatu in s tem ohranjajo telesno temperaturo. Imajo odličen dolgoročen spomin in neizmeren občutek za orientacijo, zato bodo svoj dom našli, tudi če bodo zelo daleč od doma. Sanjajo kot ljudje, dojemljivi so za glasbo, so odlični plavalci ter hitri tekači (Marino 2015). Toda samo prašiči v filmih doživijo zgoraj opisane radosti. Realnost¹⁰ dandanes je precej drugačna. Samo v Združenih

¹⁰ Svetovna proizvodnja naj bi v letu 2017 dosegla 1-odstotno rast, saj naj bi proizvodnja v Združenih državah Amerike, Braziliji in Rusiji nadomestila manjši padec proizvodnje na Kitajskem. Rast proizvodnje v ZDA predstavlja več kot polovico svetovnih dobičkov v zvezi z domačim in izvoznim povpraševanjem po svinjini. Proizvodnja naj bi se, kot že rečeno, razširila tudi v Rusiji zavoljo močne industrijske naložbe in bogatih zalog krme. Brazilija še naprej povečuje svojo prašičjo čredo, da bi zadostila povečanemu izvoznemu povpraševanju, medtem ko se viša tudi domače povpraševanje, saj se je lanska recesija končala. Tudi v EU je napovedano močno izvozno povpraševanje, a vseeno proizvodnja svinjine ostaja manj dobičkonosna, saj domači trg ostaja šibek. Kitajska ostaja vodilni svetovni proizvajalec, vendar izvajanje okoljskih predpisov še naprej zmanjšuje število čred. Kljub naraščajoči produktivnosti se bo napoved Kitajske proizvodnje svinjine v letu 2017 nekoliko zmanjšala (USDA 2017).

državah Amerike vsako leto ubijejo 115 milijonov prašičev (National Agricultural Statistics Service 2016). Svinje preživijo večino svojega življenja v posameznih gestacijskih zabojnikih v velikosti 2 m x 60 cm. Tovrstna velikost zabojnika popolnoma onemogoči živali, da bi se obrnila. Po rojstvu pujskov se svinje premaknejo v bokse, ki so dovolj široki, da lahko ležijo in dojijo svoje mladiče, a vseeno premajhni, da bi se živali obrnile ali se primerno ugnezdile s svojimi mladiči (Kaufman 2001). Pujski so ločeni od svojih mater pri starosti 10 dni, takoj zatem pa svinjo zopet oplodijo. Ta cikel se nadaljuje in traja od 3 do 4 leta, ko svinja ni več uporabna za razmnoževanje in jo zakoljejo. Tovrstno intenzivno zatiranje teh inteligentnih živali jim povzroča ogromen stres, kar se kaže v žvečenju stranic kletke in obsedenem pritiskanju z namenom, da bi žival ušla ven. Toda železno okovje je žal premočno. Ko pujske odvzamejo svojim materam, jih ločijo na tiste, ki jih bodo vzgajali za meso in tiste, ki so namenjeni za nadaljnjo reprodukcijo. Vsako leto se na milijone prašičev kastrira le z uporabo klešč, brez kakršnih koli anestetikov, saj to predstavlja manj stroškov. Irska in Velika Britanija takšno kastriranje že sedaj prepovedujeta, medtem ko bo Evropska Unija to prakso poskušala odpraviti z letom 2018 (Pig Progress 2010). V izredno stresnih pogojih so tudi prašiči, rejeni za meso, nagnjeni k deviantnemu vedenju, kot je kanibalizem in grizenje repov, zato kmetje pogosto posekajo tudi repe in konice zob brez kakršnih koli sredstev proti bolečinam. Za lažjo identifikacijo jim prav tako preščipnejo ušesa (Kaufman 2001).

3.2.5 Delovna sila

Klavnice so ene najnevarnejših delovnih mest na svetu.

(Davis 2014)

Pomembno je poudariti, da v živalski industriji ne trpijo samo živali, temveč tudi ljudje. Poleg izjemno nizkih plač, dolgega, napornega in nehumanega dela ima mesna industrija največji odstotek nezgod pri delu in daleč največji odstotek težkih poškodb pri delu. Ima dobro dokumentirano zgodovino zavračanja poročil poškodb, ponarejanja podatkov o poškodbah in hitrega vračanja poškodovanih delavcev nazaj na delo z namenom minimiziranja izostanka z dela (Robbins 1998). Poleg tega so delavci izpostavljeni težkim poškodbam hrbta. Ogromno jih je preobremenjenih, še posebej, če so plačani glede na število glav zaklane živine. Veliko jih zapade tudi v alkoholizem (Cook in ostali 2017). Predvsem v piščančji industriji je situacija izredno zaskrbljujoča, saj lahko delavci ponovijo enak gib tudi do več kot 20.000-krat dnevno in s tem trpijo motnje v delovanju telesa, ki so kar 16-krat nad nacionalnim povprečjem (Rice 2005). Hkrati je delo psihično izčrpno, saj so delavci primorani živali ubijati. Mnogo je slabo

usposobljenih, zato živali velikokrat ostanejo pri polni zavesti in popolnoma občutljive za bolečino. Delavci poročajo, da morajo rezati ude popolnoma zavestnim živalim, v kar so prisiljeni, saj se tekoči trak nikoli ne ustavi. Industrija deluje po sistemu, kjer je potrebno »za večji zaslužek, ubiti več živali«. Kakršnokoli opozarjanje na napake v klavnici lahko delavca stane zaposlitve. Osiromašeni, izkoriščeni delavci, mnogi od njih priseljenci, se zaradi strahu pred deportacijo nikoli ne pritožujejo zaradi slabih pogojev ali krutosti nad živalmi.

Delavci v industrijskih klavnicah so zaradi svojega delovnega okolja izpostavljeni tudi številnim biološkim onesnaževalcem, kot so bakterije in glive. Omenjeni onesnaževalci poznani kot »bioaerosoli« se širijo v delovnem okolju med različnimi postopki klanja, odstranjevanja glav živali in dlake ali perja, čiščenja vampa in debelega črevesa. Dokazi so pokazali, da glive in hlapne spojine povzročajo vnetja v dihalnem sistemu in so glavni vzrok za številna vnetja in kronične obstruktivne pljučne bolezni, respiratorne motnje, okvaro dihalnih funkcij, nalezljive bolezni, akutne toksične učinke in kronična vnetja (Kasaeinasab 2017).

V družbi, kjer živali nenehno mučimo, ubijamo in jemo, so delavci v klavnicah tretirani le kanček bolje od živine. V večini klavnic je ogromno pribežnikov iz drugih držav, glede na raziskave jih v nekaterih klavnicah celo do 3/4 ne govori matičnega jezika države, kjer se klavnica nahaja. Veliko jih ne zna niti brati, kaj šele da bi se znali postaviti za svoje pravice. Ti delavci se načeloma ne pritožujejo, prihajajo iz nižjega socialnega razreda in se le redko uprejo avtoriteti, ne tožijo delodajalcev in ne organizirajo sindikatov. S strani mesne industrije so popolni delavci – poceni, močno prilagodljivi, v veliki meri zamenljivi in za »enkratno uporabo« (Russ 2002).

3.2.6 Transport živali

Vsako leto se na milijone živali, tj. govedo, ovce, kokoši, prašiči, konji ter ostala živina, prevaža na velikih razdaljah po celem svetu. Nekatere za zakol, druge za nadaljnje pitanje. Potovanja teh živali vključujejo neizmerno trpljenje, ki traja tudi do 30 ur, najhujše celo do 70 ur (Stevenson 2008). Živali po celem svetu so nagnetene v prenatrpane tovornjake, kjer jim večinoma primanjkuje vode, hrane ali kakršnegakoli prostora za počitek oziroma prostora za dostojno premikanje telesa. Stojijo v svojih iztrebkih urina, gnoja in bruhanja.

Živali so tekom potovanja ekstremno izčrpane, dehidrirane¹¹ in pod velikim stresom. Veliko se jih tudi poškoduje ali pade, medtem ko druge živali takšno žival zaradi gneče poteptajo ali celo zadušijo. Prevažajo jih v vseh temperaturnih ekstremih, od največje poletne vročine do skrajno nizkih zimskih temperatur. Ogromno tovornjakov ima neustrezno prezračevanje, kar v poletnih mesecih v kombinaciji s primanjkljajem vode, prostora, prenatrpanostjo ter dolžino vožnje, vodi v nevzdržne razmere in veliko trpljenje teh živali.

Že 4-urni primanjkljaj vode in hrane pri govedu povzroči močno tendenco za pridobitev le-tega (Stevenson 2008). Znanstveni dokazi kažejo, da mlada teleta niso prilagojena za prevoz, kajti zaradi nepopolno razvitega imunskega sistema ne morejo nadzorovati telesne temperature, zato so izredno dovzetna za toploto in mraz. Tudi prašiči so močno dovzetni za vročinski stres med prevozom, saj se ne morejo učinkovito znojiti, da bi se znebili odvečne toplote. Vroča temperatura in vlažnost sta smrtonosna za prašiče. Samo v Združenih državah Amerike letno na poti v klavnico umre do 200.000 prašičev (Ritter 2009). Ena od študij je celo pokazala, da ovca po 4 urah vožnje potrebuje 44 ur, da si popolnoma opomore. Drugi ekstrem je mrzlo vreme, kjer med prevozi ogromno živali zmrzne. V mrazu se krave včasih dobesedno primrznejo na stranice tovornjaka, dokler jih delavci ne odstranijo z viličarji. Si predstavljate vlažnih -15 stopinj Celzija in zračen tovornjak, ki vozi od 60 do 80 km/h? Nič kaj nepovprečna zima, bi dejali, toda božično meso mora vseeno prispeti na mizo. Te izčrpane živali pridejo do klavnice dostikrat popolnoma razbolele in poškodovane. Pogosto imajo okoli nog vrvi in verige, da jih je lažje vleči iz tovornjakov. Mnoge so prestrašene in ne želijo zapustiti tovornjaka, zato jih spodbudijo z elektrošoki ali vlečejo z verigami. Živali so velikokrat pretepeane in imajo zlomljene repe.

EFSA (2004) oz. Znanstveni odbor za zdravje in dobro počutje živali Evropske agencije za varnost hrane navaja, da prevoz živine lahko razširi bolezni živali in zoonozne bolezni na širše območje. Stres pri prevozu škoduje imunskim funkcijam živali, zaradi česar so mnogo bolj ranljive za bolezni. Poleg tega lahko zaradi transportnega stresa postanejo aktivni latentni patogeni. Okužena vozila so vir mnogih patogenih bolezni, vključno s salmonelo, bakterijo

¹¹ Ob tem poglavju naj spomnimo na medijsko odmeven primer Anite Kranjc, kanadske aktivistke, ki je morala pred sodišče zaradi sočutja in pomoči žejnim živalim. Na zatožni klopi se je znašla, ker je v peklensko vročem poletnem dnevu v prometni konici dehidriranim prašičem na poti v klavnico skozi rešetke dala piti vodo iz plastenke. Lastnik živalske farne, Eric Van Boekel jo je obtožil vandalizma oziroma poškodovanja tuje »stvari«, grozila pa ji je 10-letna zaporna kazen in globa v višini 3.500 eur. Po letih sodne agonije in s podporo na tisoče aktivistov po vsem svetu je bila maja 2017 spoznana za nedolžno. Obrambni odvetnik Gary Grill je njeno dejanje primerjal z ljudmi, ki so za časa holokavsta Judom, ki so jih transportirali, dajali vodo in poudaril, da je Anita zagrešila dejanje prijaznost (The Guardian 2017).

Campylobacter, virusom klasične prašičje kuge, virusnimi dihalnimi boleznimi itd. (Ni 2016). Bolezni se širijo med samim prevozom iz ene na drugo žival.

Mnogi prevozniki ne upoštevajo ključnih vidikov zakonodaje o zaščiti živali med prevozom in mnogo držav, tudi članice EU, ne izvajajo zakonov. Pojavljajo se mnoge kršitve, kot so nepreverjanje dnevnikov potovanja in ali so le-ti skladni z zakonodajo, nezmožnost živali za počitek, nepriskrbljena hrana in voda, presežena gostota nakladanja živali, neuporaba vode na vozilu, uporaba vozil, ki ne ustrezajo zakonodajnim standardom za potovanja, preseganje dovoljenih 8 ur prevoza ali pa prevoz neprimernih živali (Stevenson 2008). Pri tem je treba vzeti v zakup, da gre za neupoštevanje zakonodaje, ki je že tako preskopa oz. preohlapna za dobrobit živali.

4 PREHRANSKI VIDIK VEGANSTVA

Pred leti sem odšla v UKC Ljubljana, kamor sem se namenila obiskati mojega sorodnika, ki je zaradi prevelike gneče ležal na oddelku diabetesa. Na steni hodnika sem zagledala prehransko piramido, ki je zapovedovala, da moramo jesti ogromno kravjega mleka, sira in jogurtov. Ob ogledovanju te piramide, sestavljene v zgodnjih 80-ih letih prejšnjega stoletja, sem spodaj desno opazila, da so jo pravzaprav financirale naše najbolj znane mlekarne, kar se mi je zdelo čudno. Nekaj časa za tem sem se zopet potikala okoli zdravnikov, saj je moj drugi sorodnik preživel srčni napad. Njegov srčni zdravnik mu je rekel, da pravzaprav lahko jé, kar želi, celo pršut, kljub temu, da so bile njegove žile tako zamašene, da je bil v smrtni nevarnosti. Vse to se je dogajalo ravno v času, ko sem se spoznavala s prednostmi veganskega načina prehranjevanja. Nikakor nisem mogla doumeti, kako lahko dan in noč berem knjige, gledam dokumentarne filme¹² in poslušam intervjuje, ki trdijo drugače, kot strokovnjaki pri nas v Sloveniji.

4.1 Hrana za zdravje ali za dobiček?

V današnjem času nas obkroža na tisoče restavracij in trgovin, ki mamljivo vabijo, da vstopimo vanje. Sočasno smo priča na stotine oglasom, ki nam ponujajo vse mogoče izdelke, s katerimi bomo shujšali ali se ozdravili, ne da bi morali žrtvovati katerokoli svojo navado. Lažje so nam dostopne čokoladice kot zdravo jabolko. Naši otroci pa vse več jedo v restavracijah s hitro prehrano, kjer »zelenjavo« predstavljata paradižnikova mezga. Ko obiščemo svojega zdravnika, nas v čakalnici kratkočasijo najrazličnejši brezplačni priročniki s čudovitimi enostranskimi oglasi za najrazličnejše nakupe. Celo v šolskih učbenikih in zdravstvenih priročnikih je moč

¹² Za lažje razumevanje prehranskega vidika priporočam ogled dokumentarnih filmov *What The Health*, *Forks Over Knives*, *Earthlings*, *Food Choices*, *Eating You Alive*, *Fat*, *Sick and Nearly Dead* itd.

zaslediti plačane oglase. Temu znanstveniki in prehranski aktivisti na Univerzi Yale pravijo strupeno prehransko okolje in v tem okolju danes živi večina od nas (Campbell 2012, 7).

V Evropi naj bi bila po podatkih neprofitne organizacije United European Gastroenterology (Corner 2016) predebela ali celo kronično predebela kar ena tretjina otrok, starih od šest do devet let. Poročilo, ki je zajelo 46 evropskih držav, hkrati napoveduje, da naj bi do leta 2025 število predebelih otrok, mlajših od pet let, naraslo z 41 milijonov na 70 milijonov.

Torej, vse bolj je pod vprašajem, kako na zdravje vplivajo nekateri živalski proizvodi, kot so meso in mesni izdelki, mleko ter mlečni izdelki. O hranilni vrednosti mesa se bolj razpravlja kot kdajkoli prej v zgodovini, ne samo zato, ker vsebuje veliko maščob in holesterola, temveč tudi zato, ker so ljudje vedno bolj zaskrbljeni zaradi bolezni, ki jih prinašajo izdelki živalskega izvora.

Leta 2013 je evropska inšpekcija ugotovila, da so izdelki, označeni in prodajani kot govedina, dejansko vsebovali konjsko meso. Istega leta so kitajske oblasti zasegle 20 ton mesa, označenega kot ovčje meso, ki pa je vsebovalo meso podgan, lisic in kun (Buckley 2013). Zato ne preseneča dejstvo, da je prehranjevanje s hrano rastlinskega izvora v zahodnih kulturah vse bolj v porastu oz. da prihaja do globalizacije lokalnih nacionalnih prehranskih praks. Posledično vse več ljudi, ki se odločajo za rastlinski način prehranjevanja, dokazuje, da je pravilno sestavljena veganska prehrana primerna in zdrava tako za odrasle, nosečnice, doječe matere, športnike in ostarele kot za otroke in mladostnike. Najnovejša znanstvena dognanja s področja prehrane so povzročila spremembo znanstvenega konsenza¹³. V nasprotju z dietami na osnovi mesa, se diete, osnovane na rastlinski hrani (kot je uravnotežena veganska dieta) obravnavajo kot dejavnik, ki izboljšuje zdravje in ne povzroča bolezni (Sabaté in Clin 2003).

Neizogibna je resnica, da dandanes ogromno ljudi služi na račun prodaje živil, ki močno škodujejo zdravju ljudi. Čeprav nas redijo, izčrpavajo našo življenjsko energijo in močno poslabšujejo kakovost našega življenja.

Prehranjevanje s klobasami, šunko in drugim predelanim mesom povzroča raka na debelem črevesu, verjetno pa tudi rdeče meso, je sporočila Svetovna zdravstvena organizacija.

¹³ Konsenz prehranske znanosti povzemajo stališča strokovnih prehranskih organizacij, in sicer: American Dietetic Association (ADA), Dietitians of Canada (DC), Deutsche Gesellschaft für Ernährung (DGE), British Dietetic Association (BDA), British Nutrition Foundation (BNF) itd.

Konec oktobra, leta 2015, je Mednarodna agencija za raziskave raka – IARC objavila zaključke več kot 800 epidemioloških raziskav, ki so raziskovale povezave med prehranjevanjem z mesom¹⁴ in rakom. Že desetletje namreč opozarjajo, da naj bo naša prehrana pestra, z veliko zelenjave in sadja ter predvsem manj mesa (IARC 2015).

Za posameznika, ki uživa predelano meso, tveganje, da zbolí za rakom narašča s količino zaužitega tovrstnega mesa. »Vsaka 50-gramska porcija predelanega mesa, ki jo pojemo na dan, za 18% povečuje tveganje za kolorektalni rak.« (RTV SLO 2015). »Predelano meso uvrščamo v isto kategorijo povzročiteljev raka, kamor sodita tudi tobačni dim in azbest.« (IARC 2015).

Ravno zaradi zgoraj omenjenih prehranskih opozoril me je med pisanjem magistrske naloge presenetil televizijski oglas, ki ga je v javnost lansiralo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije. Z državnimi subvencijami, ki so vredne milijone (tabela s planiranimi finančnimi sredstvi, namenjenimi za program promocije za obdobje 2016 do 2018 najdete v prilogi B), smo davkoplačevalci podprli financiranje oglasov z nekritično uporabljenim naslovom »Super hrana«, s čimer promovirajo in povečujejo meso ter posledično slovensko prebivalstvo pozivajo k prehranjevanju s »super« mesom.

Ti oglasi so precej nespoštljivi do slovenskih državljanov, ki v največji meri predčasno umirajo ravno zaradi kardiovaskularnih motenj – ishemičnih bolezni srca, holesterola, diabetesa in visokega pritiska (Eurostat 2017). Mar priporočila Svetovne zdravstvene organizacije glede zdravljenja ter smernice Združenih narodov z opozorili, da okolje nemudoma potrebuje zmanjševanje živalinoreje, za Slovenijo ne držijo? Kot kaže, več kot 800 epidemioloških raziskav in jasna ter stroga opozorila Svetovne zdravstvene organizacije pri nas ne pomenijo nič. Enako velja za vzporeden oglas ministrstva glede mleka s sloganom »Mleko in mlečni izdelki: da ali da?« V

¹⁴ Večina velikih opic konzumira široko paleto rastlinskih živil. Pri opazovanju goril v Srednjeafriški Republiki so opazili, da jedo več kot 200 različnih rastlin in več kot 100 sort plodov. Večina te rastlinske prehrane ima malo kalorij, tako da opice uživajo v ogromnih količinah hrane. Izjema je človeška opica. Z nastankom homo erectusa pred približno 1,8 milijona let se je zgodil prehod na prehrabene izdelke. Drugi dejavnik je bila uvedba kuhanja pred približno 250.000 leti. Ko so začeli kuhati, so imeli ljudje korist ne samo zaradi lažje mastikacije oz. žvečenja, temveč tudi zaradi večje prebavljivosti in povečanja uporabe prehranske energije (Deckers 2016). To, čemur smo trenutno priča, predstavlja globalizacijo zahodne prehrane s pomočjo večnacionalnih korporacij in drugih tržnih sil, kot je npr. pridobitev novega kapitala s strani številnih prebivalcev. Na primer, veliko ljudi, ki živijo na Kitajskem, si do nedavnega v večini ni moglo vsakodnevno privoščiti izdelkov živalskega izvora, prav tako pa so bili Kitajci manj izpostavljeni gospodarskim in političnim vplivom velikih kmetijskih korporacij, ki spodbujajo porabo teh izdelkov. Nedavno povečanje porabe teh izdelkov na Kitajskem je v tesnem sorazmerju z dvigom kupne moči, ki je posledica internzivne liberalizacije kitajskega gospodarstva. Tudi Kitajski sosednja Indija ima dolgo vegetarijansko tradicijo, vendar se ravno tako uspešno premika stran od svoje rastlinske prehrabene tradicije (Deckers 2016). Primerjava anatomskih in fizioloških značilnosti mesojedcev, vsejedcev, rastlinojedcev in človeka se nahaja v prilogi A.

glavi se mi poraja (retorično) vprašanje – govorimo o hrani za zdravje ali za dobiček? Je v današnjem svetu, ki mu vlada pohlep, zdravje prebivalstva, predvsem otrok in starostnikov, sploh še kaj vredno? Hkrati pa se moramo vprašati tudi, kako nizko je padel naš prag sočutja in kaj je v ubijanju lahko »super«.

4.2 Prehranska stroka: informacijska preobremenjenost

Kljub zaključkom iz prejšnjega poglavja lahko dandanes govorimo o rastoči dilemi »komu zaupati« in o poplavi informacij o »zdravi prehrani«. Knjige o zdravem načinu življenja in dietah so postale uspešnice, revije, časopisi in spletni portali pa so polni člankov o prehranskih nasvetih. Mediji vse pogosteje obravnavajo prehrano in druge elemente zdravega načina življenja, vendar znanstvene ugotovitve kažejo, da je »kakovostna hrana najmočnejše orožje proti boleznim in slabemu zdravju« (Campbell 2012, 9). Kljub temu vlada splošna zmedenost glede »zdrave« prehrane, vendar vzrok za to ni neraziskanost področja. Področje je pravzaprav odlično raziskano, toda resnična znanost je pokopana pod kopico nepomembnih in celo škodljivih informacij, prehranskih ideologij in že omenjene propagande živilske industrije.

Kaj natančno je ta znanost oz. kje jo najdemo? Znanosti ne predstavljajo knjige o dietah, prav tako to niso članki iz slovenskega tiska, ki jih lahko vsakodnevno prebiramo v revijah in časopisih. Znanost tudi niso prehranski gurui, četudi so po izobrazbi doktorji in navsezadnje, znanost tudi niso izjave posameznikov, četudi so ti po izobrazbi zdravniki (Čenčur 2015).

Prenasičenost vsakodnevnih informacij ustvarja zmedo med ljudmi s tako imenovanim »efektom paradižnika«. Ker ljudje niso zmožni preceniti, kateri informaciji verjeti, prihaja do velikih razhajanj. Pri prehranjevanju zatorej vlada prepričanje, da se je najbolje držati načela »vsega po malo«, kar pa ne vodi v pravo smer. Po mojem osebnem mnenju edino pravo regulativo v znanosti predstavlja znanost, kjer drži konsenz, da ena raziskava še nič ne pomeni. Poleg tega velja poudariti, da osebne izkušnje niso in nikoli ne bodo štejele kot dokaz. Prav tako menim, da edini približek dokaza predstavljajo študije, ki temeljijo na velikem vzorcu.

Ljudje moramo postati bolj kritični do nasvetov in konec koncev tudi vse bolj postajamo. Ko potrebujemo zdravila, izbiro recepta na primer zaupamo le izkušenemu zdravniku oziroma je s strani države urejeno, da si zdravil ne moremo predpisati sami. Pri hrani, ki je še kako pomembna preventiva za zdravje človeka, pa zaupamo vsakomur. Zavedati se moramo, da vsak športni trener, kuhar ali pa vsak, ki izrablja svobodo pisanja in govorjenja, ni kredibilen, temveč le ustrezno izšolani in podkovani prehranski strokovnjaki. Hkrati živimo v času, ko je zaradi borbe na trgu dobro ugajati ljudem, jim svetovati glede tega, kar radi slišijo, deliti nasvete, ki

izstopajo z namenom pridobitve sledilcev, četudi zavoljo zdravja ljudi, celo otrok.. Hkrati pa je od ljudi precej neodgovorno, tako do njih samih, kot tudi do okolja in seveda živali, da se po večini držijo reka »najbolje je vsega po malo«, ki pravzaprav predstavlja opravičilo. Sploh pa – če so nekoč jedli »vsega po malo«, ko je bilo meso na krožniku enkrat tedensko, če že, je to povsem drugače kot danes, ko na Zahodu po večini živimo v prehranskem izobilju.

4.3 Mleko in mlečni izdelki

Zaradi najrazličnejših zdravstvenih in tudi etičnih in okoljskih razlogov se ljudje vedno bolj spoznavajo tudi z vse večjim številom mlečnih alternativ, kot so ovseno, konopljino, sojino, mandljevo, kokosovo mleko ter ostalimi rastlinskimi »mlečnimi« izdelki, kot so jogurt, sir, skuta, mocarela, smetana itd. Alternative se uživajo kot sredstvo za zmanjšanje vnosa maščob in kalorij ter za izogibanje potencialno nezdravim sestavinam (npr. antibiotikom) v mleku. V Združenih državah Amerike naj bi alternativna mlečna industrija povečala prodajo za več kot milijardo dolarjev (Subramanian 2014). K temu prispeva predvsem skepticizem glede vpliva mlečnih izdelkov na telo, saj vse več znanstvenih študij dokazuje slabe učinke mleka in mlečnih izdelkov, kar se posledično odraža v naraščajočem vnosu rastlinskih pijač. Čeprav je kravje mleko v zahodnih državah na splošno priporočljivo za rast in zdravje kosti, dokazi, zbrani v zadnjih 20 letih, kažejo, da je potrebno razmisliti o strategijah za izgradnjo in ohranjanje močnih kosti. Lanou (2009, 1638) navaja, da so težave z osteoporozo najvišje v državah, ki porabijo večino mlečnih pridelkov, ki so hkrati tudi eno od najbolj trženih živil. Po drugi strani pa imajo države z najmanjšim vnosom mleka, med njimi je tudi Kitajska, najnižje število obolelih za osteoporozo. Večina študij o tveganju zloma kosti podaja malo ali nič dokazov, da imajo mleko in mlečni izdelki kakršnokoli korist za kosti. Zbrani dokazi kažejo, da lahko uživanje mleka ali mlečnih izdelkov znatno prispeva k tveganju raka na prostati in jajčnikih, tveganju za avtoimunske bolezni, holesterol, akne, alergije, debelost, nekatere otroške bolezni in seveda bolezni srca ter ožilja, ki so na vrhu lestvice najpogostejših vzrokov smrti. Te so na ravni Evropske unije razlog za skoraj polovico vseh smrti. Kot vsi sesalci, mleko uživamo ob rojstvu od sebi enake vrste, naše matere, zato v kasnejših letih ni nobene potrebe za uživanje mleka ostalih sesalcev. Hranila, ki jih na primer vsebuje kravje mleko, so namenjena teličku, da le v nekaj mesecih zraste v ogromno žival, zato so popolnoma neprimerna za naše telo, predvsem zaradi nasičenih maščob in holesterola. Mleko je zasvojljiva substanca in je namenjena temu, da se potomec sesalca naveže na mater in si s tem zagotovi dovolj hranil za rast in razvoj. Mleko hkrati znižuje raven pH v telesu in to stanje skuša telo popraviti. K temu pripomore kalcij, ki je odličen nevtralizator in ga telo črpa iz kosti. Torej se s pitjem mleka znižuje raven kalcija v

kosteh. Eden izmed razlogov za izogibanje mlečnim izdelkom je poleg prekomerne porabe antibiotikov v mlečni industriji tudi ta, da dostikrat precej pohlepna industrija v želji po večjem zaslužku hrani krave mlekarice z rastnim hormonom rBGH, kar povečuje količino proizvedenega mleka, a v našem telesu poveča nivo hormona IG-1, ki ga znanstveniki povezujejo z rastjo rakavih celic (Lanou 2009, 1640).

4.4 Jajca

Vedno številčnejše afere¹⁵ v povezavi z oporečnimi/kontaminiranimi jajci pa so med drugim razlog, da se vse več ljudi odloča tudi za izločitev jajc iz prehrane. Spence in drugi (2010) namreč navajajo, da uživanje jajc povečuje različna tveganja, povezana z nastankom za različne bolezni srca. Na tem mestu velja omeniti, da so industrijsko pridobljena jajca velikokrat opremljena z varljivimi oznakami. Veliko etiket in napisov na živilih z industrijskih farm je lažnih: npr. jajc kokoši iz baterij ne bi smeli prodajati v škatlah, na katerih so naslikane kokoši na prostem (Seymour 1991). Ta niso le pridelana na nehuman način, temveč je po navadi nizka cena velikokrat tudi posledica intenzivne prireje z ogromno kemikalijami, podrobneje opisane že v poglavju etičnega vidika veganstva. Proizvajalci hrane skrbno pazijo, da tovarniško proizvedena hrana ne nosi oznake načina pridobivanja. Kupci moramo zato prevzeti odgovornost, da odkrijemo način proizvodnje in proizvode zavrnemo.

Jajca so vključena v prenekatere recepte, saj so vezivo, poleg tega pa tudi vzhajajo in dodajajo vlago. Vegani to odlično nadomestijo v zmletimi lanenimi semenih in jabolčnim sokom, pečena jajca pa s tofujem in kurkumo.

4.5 Zoonoze

Ali vam je kaj od naštetega znano – ptičja gripa, bolezen norih krav, dioksinski piščanci, antraks, botulizem, griža, kampilobakterioza, kolera, rotavirus, hepatitis A in E, E.coli, H.pylori itd.? Zoonoze so bolezni, ki so skupne ljudem in živalim. Svetovna zdravstvena organizacija jih je opredelila kot bolezni in okužbe, ki se po naravni poti prenašajo med vretenčarji in človekom. Danes je znanih več kot 150 bolezni, ki so skupne živalim in ljudem. Po mnenju strokovnjakov Svetovne zdravstvene organizacije je za nastanek novih zoonoz potrebnih več de-

¹⁵ Evropska komisija je 11. avgusta letos sporočila, da je škandal z jajci, kontaminiranimi z insekticidom fipronil, zajel 15 držav članic EU, vključno s Slovenijo, ter Švico in Hongkong (Dnevnik 2017).

javnikov: (1) od izgradnje hitrih in dolgih prometnih zvez; (2) naglega povečanja gostote naselij in (3) od prehoda na nove proizvodne metode v živinoreji, ki so ekstremno intenzivne ter (4) od izvoza oz. uvoza živali in živalskih proizvodov (Batis 1979).

Obstaja velika grožnja človeštvu, ki prihaja iz načina kmetovanja in hrane, ki jo jemo. Nekatere bolezni, ki prizadenejo gojene živali, t.i. zoonozne bolezni, lahko povzročijo hude bolezni pri ljudeh in so v velikih primerih smrtne. Bakterija *E. coli* ter bakterije iz rodu *Campylobacter* in *Salmonella* so bakterije, ki prizadenejo domače živali in lahko povzročijo zastrupitev s hrano pri ljudeh, hkrati pa se širijo na kmetovalce in posledično na širšo populacijo. Dramatična porast porabe mesa, zlasti piščančjega in svinjskega mesa, povečuje tveganje za izpostavljenost nevarnim patogenom. Tveganje okužbe z *E. coli* in salmonelo je večje pri intenzivnih proizvodnih sistemih. Obstaja tveganje za nastanek novih virusov zaradi prevoza živali na velike razdalje, kar povzroča uničujoče vplive na zdravje ljudi.

Prvič, obseg sektorja gojenih živali je brez primere, kar povečuje tveganje zaradi velikega števila živalske populacije. Drugič, številne živali kažejo visoko stopnjo genetskih neenakomernosti, saj so rejcem pomembne le določene lastnosti, na primer velika mišična masa, kar povzroča povečano občutljivost za okužbe. Hkrati se večina gojenih živali zadržuje v prenatrpanih, zaprtih prostorih, kar dodatno povečuje tveganje različnih okužb zaradi povečanega stika živali, stresa in izpostavljenosti patogenom. Nenazadnje pa se živali prevažajo hitreje in na večjih razdaljah kot kdajkoli prej, s čimer se dodatno povečuje širjenje patogenov ter zmanjšuje naš nadzor nad številnimi boleznimi.

Večina živalskih bolezni nastane zaradi našega odnosa do njih pri nehumani vzreji. Krave so na primer rastlinojede živali, vendar če jih z namenom zmanjšanja stroškov hranimo z mrtvimimi ostanki zaklanih ovac in drugega goveda, to pripelje do goveje spongiformne encefalopatije (BSE), ki jo ironično imenujemo tudi »bolezen norih krav« (Deckers 2016). Težave nastanejo tudi pri različnih načinih uporabe živalskih gnojil, pri katerih vsekakor ni pomanjkanja. Gnojenje je odlično sredstvo za širjenje številnih patogenov, ki predstavljajo veliko nevarnost za zdravje ljudi. Posebna skrb je izražena tudi pri preobsežni porabi antibiotikov. Veliko antibiotikov se ne uporablja le zato, ker so živali bolne, temveč tudi za preventivno preprečevanje bolezni in spodbujanje hitrejše rasti živali. Antibiotiki namreč spremenijo bakterije v prebavnih sistemih živali, v njih pa se tako lahko absorbira čim več hranil. Znanstveniki ocenjujejo, da je količina antibiotikov, ki se uporablja v sektorju gojenih živali zgolj za preprečevanje bolezni, osemkrat večja kot pri antibiotikih, ki se uporabljajo za zdravljenje bolezni ljudi (UCS 2001).

Ocenjuje se, da se približno polovico do 3/4 vseh proizvedenih antibiotikov uporablja za gojene živali.

Na primer, sodobna reja piščancev je tako intenzivna, da piščanec doseže svojo pričakovano težo le v nekaj tednih. To piščancu ne dopušča dovolj časa za razvoj učinkovitega imunskega sistema, zato so pitovni piščanci cepljeni proti več različnim boleznim. Najpogostejša cepiva so proti virusu atipične kokošje kuge, infekcijskemu virusu bronhitisa, ptičjemu pnevmovirusu, gumborski bolezni itd. Cepiva se prenašajo s pršenjem ali s pitno vodo (Farm Animal Welfare Compendium 2013).

Na tem mestu naj omenimo še »vektorske« bolezni, ki jih povzročajo okužbe, ki jih na ljudi prenašajo členonožci, kot so insekti in pajki. Mnoge tovrstne pa tudi virusne bolezni¹⁶ so se pojavile ali postale precej hujše zaradi sprememb v človeškem okolju, vključno z velikim krčenjem gozdov in zmanjšanjem biotske raznolikosti, k čimer bistveno prispeva intenzivna živinoreja¹⁷ (Deckers 2016).

¹⁶ Primer tovrstne bolezni je npr. malarija ali virus Machupo. V zgodnjih 60. letih so v Boliviji z namenom pridobivanja kmetijskih zemljišč posekali ogromne količine gozdov, pri čemer pa so istočasno razprševali DDT za zatiranje komarjev oz. nadzor malarije. Odprava gozdov je privedla do selitve miši rodu *Calomys* na obdelovalno zemljo, medtem kot je DDT zastrupil mačke, torej njihove plenilce. Posledično povečanje mišje populacije je spremljalo povečanje virusov, ki so jih prenašali komarji, kar je povzročilo nastanek nove zoonozne virusne mrzlice, bolivijske (Machupo) hemoragične vročice, ki je ubila 1/7 celotnega prebivalstva, ki je živelo v mestu San Joaquin v severni Boliviji (Deckers 2016).

¹⁷ Marshall in Levy (2011) navajata, da so bile v številnih živalskih proizvodih odkrite na antibiotike odporne bakterije, tj. salmonela, ki je glavni patogen, povezan s smrtmi v povezavi z živili ter *E. Coli* in *Campylobacter*. Drugi zoonozni patogeni, ki so odporni na celo vrsto zdravil, so *Campylobacter jejuni* in različne bakterije, ki so odporne na tetrakain, kinolonsko odporna salmonela enterica in ostale (Deckers 2016).

5 OKOLJSKI VIDIK VEGANSTVA

Šele ko bo posekano poslednje drevo, šele ko bo ujeta poslednja riba in šele ko bo zastrupljena poslednja reka, bomo spoznali, da denarja ni moč jesti.

(Prerokba Indijancev Cree v Speake 2008)

Živinorejske dejavnosti pomembno vplivajo na praktično vse vidike okolja, vključno z zrakom in podnebnimi spremembami, zemljo/zemljišči in tlemi, svetovnimi viri voda in biotsko raznovrstnostjo. Učinek je lahko neposreden, npr. zaradi paše živali ali pa posreden, kot je širitev proizvodnje soje za krmo, pri čemer se poseka na tisoče in tisoče hektarov gozdov. Gre za neproduktivnost in neracionalnost sodobne prireje hrane živalskega izvora.

Uživanje mesa z živinorejskih farm je neučinkovit način prehranjevanja. Pri prašiču, na primer, se le 1/4 krme, ki jo zaužije, spremeni v meso. Vse drugo se porabi za vzdrževanje njegove telesne toplote, za moč mišic in krvnega obtoka itd. Teleta moramo hraniti do dve leti in pol, da so primerna za zakol, zato je potrebno ogromno hrane. Teleta se hrani z ogromnimi količinami sena, silirane krme, zeleno koruzo, ječmenom ali kar je najhujše, visoko proteinsko hrano iz podhranjenih tropskih dežel, ki bi jo le-te potrebovale veliko bolj kot prašiči. Vso to živinsko krmo je potrebno dobiti iz zemlje, pri čemer so potrebne ogromne količine goriv, kar še dodatno slabi že tako osiromašeno zemljo, s katere se nenehno odnaša zeleni pridelek. Umetna gnojila, ki jih izdelujejo iz nafte in zemeljskega plina, potujejo čez dolge razdalje, kot tudi krma do čred. Odvzete hranilne snovi zemlji povrnejo z umetnimi gnojili, a za visoko ceno fosilnih goriv. Hlevski gnoj vseh teh zaprtih živali preprosto vržejo proč. Največkrat je ta sistem speljan kar skozi talne odprtine, kjer so zaprte živali, voda pa ga po podzemeljskih kanalih odplakne. Na ta način počasi pronica v globlje plasti in močno onesnažuje talno vodo. Gnojevka in drugi odpadki se sicer ponekod v razvitejših državah tudi reciklirajo (bio plinarne), vendar so tudi zelo problematični, predvsem zaradi neznanskega smradu. Ogromne količine gnoja se zato redko uporabljajo za obogatitev zemlje, ker bi bil prevoz na nekaj sto kilometrov oddaljene poljedelske kmetije predrag. Poleg tega pa je zaradi kemičnih primesi v živalski krmi tudi precej neuporaben. Živali so odrezane od zemlje. Farmska živinoreja je linearna, ne krožna (Seymour 1991).

Vpliv živine na okolje je огromen, raste in se hitro spreminja. Globalno povpraševanje po mesu, mleku in jajcih se hitro povečuje, kar je posledica naraščajočih dohodkov, rastoče populacije in urbanizacije. Okolje živali v industriji se vse bolj spreminja in standardizira, posledično pa se hitro spreminjajo tudi okoljski vplivi. Javne politike, tako v razvitih državah kot v

državah v razvoju, komaj sledijo tem hitrim spremembam v proizvodni tehnologiji in strukturnim premikom v sektorju. Okoljski zakoni in programi so po navadi vzpostavljeni šele, ko je znatna škoda že storjena. Osredotočenost se še naprej nanaša na zaščito in obnovo, ne pa na učinkovite pristope preprečevanja in blažitve.

Spremembe vedenja kot tudi pogojev, ki to vedenje omogočajo in vzpodbujajo, je nujno. Včasih se zdi tovrstna sprememba nemogoča, saj so z njo povezane naše identitete in smisel življenja. Pomembno je, da ponudimo in promoviramo nove, okolju prijazne aktivnosti, okoli katerih lahko izgradimo nove identitete (Grušovnik 2011).

Neposredno in posredno, s pašo in s proizvodnjo krmnih rastlin, živinorejski sektor zaseda približno 30% planeta, izvzemajoč ledene kopenske površine. V številnih situacijah je živina glavni vir onesnaževanja na Zemlji, saj oddaja hranilne in organske snovi, patogene in ostanke zdravil v reke, jezera in obalna morja (Henning 2011). Živali in njihovi odpadki oddajajo pline, od katerih nekateri prispevajo k znatnim podnebnim spremembam, kakor tudi k spremembam v rabi zemljišč, ki jih povzroča povpraševanje po krmnih žitih in pašnikih (prav tam). Živina preoblikuje celotno pokrajino in preko paše in pridelave krmnih rastlin spreminja in zmanjšuje naravne habitate. Ljudje uporabljamo svetovne obnovljive naravne vire, ki vedno bolj prese-gajo naravno sposobnost obnovitve (Westing 2002). Ljudje vse bolj onesnažujemo zrak, vodo in tla, da okolje teh strupov preprosto ni zmožno razgraditi, hkrati pa smo priča največjemu množičnemu biotskemu izumiranju (Henning 2011).

Antropogene spremembe v rabi zemljišč so se v zadnjih desetletjih močno pospešile, najbolj v državah v razvoju (Henning 2011). Medtem, ko obstajajo različna stališča o obsegu podnebnih sprememb in vplivu le-teh na okolje, sedaj drži, da se takšne podnebne spremembe dejansko tudi pojavljajo. Najpomembnejši plin, povezan s podnebnimi spremembami, je ogljikov dioksid (CO₂)¹⁸, medtem ko delno vlogo odigrajo tudi drugi toplogredni plini, vključno z metanom, dušikovim oksidom, ozonom in žveplovim heksafluoridom (prav tam).

Podnebne spremembe pomenijo povišanje povprečne temperature in zdi se, da so še kako povezane z vse pogostejšimi ekstremnimi vremenskimi dogodki (Henning 2011). FAO opozarja, da bodo sistemi distribucije hrane in njihova infrastruktura ogroženi, kar lahko znatno poveča število lačnih ljudi, najhuje v podsaharski Afriki (FAO v Henning 2011). Po podatkih FAO

¹⁸ V zadnjih 200 letih se je raven ogljikovega dioksida povečala za več kot 40 odstotkov (NOAA 2006). Danes so koncentracije CO₂ višje kot kadarkoli v zadnjih 650.000 letih. Koncentracije metana so dvakrat večje kot so bile na predindustrijski ravni. Povprečne temperature so se v zadnjem stoletju povečale za 0,8°C (NASA v Henning 2011). Zgorevanje fosilnih goriv pomembno prispeva k tem spremembam.

lahko države v razvoju zaradi podnebnih sprememb izgubijo približno 280 milijonov ton potencialne proizvodnje žit.

Zaradi izgube habitatov, netrajnostnih oblik izkoriščanja Zemlje in podnebnih sprememb se izguba biotske raznovrstnosti še naprej pospešuje (Henning 2011). MEA oz. ocena ekosistemov novega tisočletja ocenjuje, da vrste¹⁹ izginjajo s 100–1.000-krat večjo hitrostjo, kot se ta kaže v fosilnih zapisih (prav tam). MEA je ocenila, da je ena tretjina vseh dvoživk, petina sesalcev in osmina vseh ptic trenutno močno ogrožena in tik pred izumrtjem.

Dodatna zemljišča za gojenje so omejena, zato je intenzifikacija obdelovalnih in pašnih zemljišč povzročila povečanje kmetijske proizvodnje (Henning 2011). Živinorejski sektor mora kot velik uporabnik pridelkov in drugih rastlin še naprej močno izboljševati pretvorbo teh snovi v užitne proizvode (prav tam).

Degradacija okolja je pogosto povezana z vojnami in drugimi oblikami konfliktov²⁰ (Henning 2011). Poročilo Pentagona je pokazalo, da bi globalno segrevanje lahko pomenilo večje tveganje za svet kot terorizem in bi lahko vodilo v težke konflikte in nemire, v kombinaciji s katastrofalno sušo in lakoto (Steinfeld 2006).

Celotna ulovna zabeležena ribiška proizvodnja v letu 2014 je znašala 93,4 milijona ton, od tega 11,9 milijona ton iz celinskih voda (FAO 2016). Glavni krivec za tako enormne številke je Kitajska, sledijo pa ji Indonezija, ZDA in Ruska federacija. Proizvodnja vodnih živali iz ribogojstva je znašala 72,8 milijona ton, ki naj bi po ocenah prodaje prinesla 160,2 milijard ameriških dolarjev, kar je precej dobičkonosna praksa, vendar povzroča hude posledice, saj tako hitra naravna reprodukcija nikakor ni mogoča. Povečanje ribolova v zadnjih 50 letih in netrajnostne ribolovne prakse potiskajo morski svet do točke propada. WWF oz. Svetovni sklad za naravo

¹⁹ Poglejmo natančneje pomembno vlogo čebel na Zemlji. Čebele so ene najbolj delavnih bitij na našem planetu in marsikdaj pozabimo pomembno vlogo teh malih žuželk, a njihovi delovni etiki dolgujemo ogromno zahvalo. Naše življenje in svet kot celota bi bilo povsem drugačno, če čebele ne bi obstajale. Čebele so odgovorne za opraševanje približno šestino cvetočih rastlin po vsem svetu in približno 400 različnih kmetijskih vrst rastlin. Čebele in drugi opraševalci, kot so netopirji, metulji, kolibrije, mravlje in hrošči, s svojo delovno vnemo samo v ZDA letno pridelajo kmetijske pridelke v vrednosti 29 milijard dolarjev. Vseeno je čebelarstva kriza vse bolj pod vprašajem, saj močno ogroža svetovno varnost preskrbe s hrano, saj je kar tretjina svetovne kmetijske proizvodnje odvisna od opraševanja, zlasti čebel (Rișcu in Bura 2013). Kljub pomembni vlogi čebel za človeka, le-te umirajo z zaskrbljujočo hitrostjo (prav tam). V zadnjih letih je v Evropi in Ameriki zaradi onesnaževanja, pesticidov in zanemarjanja prišlo do neprimerljive stopnje izginotja čebel. Einsteinova teorija – dejstvo, da ima človeštvo samo štiri leta do izginotja, ko bodo čebele izumrle - se zdi resnična bolj kot kadarkoli prej. Čebelarstva kriza lahko v celoti razbije svetovno varnost preskrbe s hrano. Obstaja veliko dejavnikov, ki bi lahko povzročili zmanjšanje števila čebel: bolezni, paraziti, podnebni dejavniki (visoke temperature in suša) in zmanjšanje raznolikosti medene flore (Rișcu in Bura 2013).

²⁰ Obstaja neizpodbitna povezava med ekološkim stresom in socialnimi konflikti. Študija SafMA (ocena ekosistemov novega tisočletja v Južni Afriki) preučuje številne vrste nasilja in umorov v Južni Afriki. Pomanjkanje vode, degradacija tal zaradi prekomerne paše in pomanjkanje lesa tam povzročajo težke konflikte. Ravno tako se pojavljajo nemiri na območju Burundija, Ruande in Konga, kjer so se skupaj z ekološkimi težavami zgodili najmočnejši nasilni konflikti v zgodovini (Steinfeld 2006).

(2017) in Organizacija za prehrano in kmetijstvo Združenih narodov opozarjata, da je več kot 80% svetovnih ribolovnih področij izkoriščenih, osiromašenih in v stanju propada, zato so potrebni strogi načrti za njihovo obnavljanje. 85–90% velikih rib, kot je npr. modroplavuti tun in tudi mečarice, polenovke in morski listi, se je zmanjšalo do točke, ko je njihovo preživetje kot vrsta močno ogroženo. Ciljni ribolov najvišjih plenilcev močno spreminja morske skupnosti. Ribe prav tako kot ljudje čutijo bolečino, strah in stres, edina razlika je, da njihova bolečina ostane v popolni tišini. Če ne bomo nemudoma zaščitili ribje populacije in morskega okolja, s poudarkom na trajnostnih praksah, ki ohranjajo ekosisteme, se lahko uresniči trenutna ocena prekomernega ribolova, ki navaja, da čez 40 let ne bo več rib v oceanih.

Ekološka etika zahteva nov razmislek o človekovem odnosu do vsega življenja in izredno poudarja etično odgovornost do ekoloških pogojev prihodnjih generacij. Nekateri sodijo, da je navsezadnje čisto vseeno, ali smo neke naravne bitnosti zaščitili zaradi tega, ker smo jim pripisali intrinzične vrednote, ali pa na temelju njihove instrumentalne vrednosti za človeka. Z vidika ekološke funkcije in posledic je mogoče res vseeno, ni pa vseeno z vidika človekovega duhovno-vrednotnega odnosa do narave. Okoljska etika je izziv za dosedanje etično tradicijo zlasti zahodne civilizacije.

(Kirn 2004)

Živinoreja je poleg onesnaževanja vode in uničevanja habitatov tudi vodilni vzrok za izumrtje živalskih vrst oz. mrtvih oceanskih con. Živinoreja prispeva k izumiranju živalskih vrst na več načinov. Poleg monumentalnega uničenja habitata, ki ga povzroča sekanje gozdov in spreminjanje zemljišč v njive za pridelavo krmnih rastlin in pašo živali, so tudi živali, kot so plenilci, pogosto žrtev pobojev in ciljnega odstrela, saj ogrožajo dobiček v živinoreji. Razširjenja poraba pesticidov, herbicidov in kemičnih gnojil, ki se uporabljajo pri pridelavi krmnih polj, pogosto posega v reprodukcijske sisteme živali in hkrati zastruplja vode (Machovina 2015).

Degradacija okolja s sedanjio hitrostjo je več kot očitno resna grožnja za trajnost naravnih virov. Delovanje ekosistemov na lokalni in globalni ravni je že sedaj skrb zbujajoče. Če bomo ostali brezbrizni do tovrstnih problemov, bo degradacija okolja ogrožala ne le gospodarstvo in stabilnost, temveč tudi preživetje ljudi na planetu.

V današnjem obdobju globalizacije potrebujemo nov etični kodeks človeštva. Izdelati moramo vrednostna merila, hkrati pa se mora vsak od nas zavedati svoje odgovornosti za današnji in jutrišnji svet. Živeti bo potrebno bolj razumno in skladno z naravo. Prehod v trajnostno družbo

ni mogoč brez spremembe lestvice vrednot – spremembe naše celotne duhovnosti in etike – z odgovornostjo in spoštovanjem do narave, razumnostjo in zmernostjo, vzgojo za spoštovanje vseh živih bitij (Plut 2004).

Na planetu Zemlja so velike, a omejene zmogljivosti zadovoljevanja vse večjih materialnih potreb in okoljskih ter prostorskih pritiskov človeške vrste. Črnoglede napovedi izhajajo iz predpostavk o omejenih sposobnostih našega planeta glede pridelave hrane za hitro rastoče prebivalstvo, prekomernega izčrpavanja zalog naravnih virov in brezbriznega onesnaževanja planeta. Ko rast in pohlep prebivalstva presežeta nosilnost okolja, nam bo pisan konec. Zemlja ni kolekcija naravnih virov, temveč zelo obsežen, kompleksen in občutljiv podporni sistem življenja planeta. Danes smo priče opaznim znamenjem in tudi namigom, če upoštevamo vse naravne katastrofe, da so absorpcijske zmogljivosti presežene (Plut 2004).

Zemlja ne potrebuje ljudi, temveč mi potrebujemo Zemljo. Kako bomo ravnali z njo in ali jo bomo spoštovali ali ne, vpliva na naš obstanek in usodo na Zemlji. Planet bo ostal in Zemlja je v zgodovini izbrisala iz obličja in izstradala večja bitja, kot smo ljudje. Narava bo obstala in preživela. Le nam je pisana kruta usoda v primeru ignorance²¹ današnjih problemov.

6 SPECIZEM

Mnogo ljudi verjame, da so vsa človeška življenja enakovredna. Večina jih je tudi prepričana, da imajo človeške živali, torej ljudje, superiorni status nad ostalimi, nečloveškimi živalmi. Kako lahko tovrstna prepričanja torej argumentiramo? Razlika med vrstami sama po sebi ne more določiti moralnega stanja. Pojem »specizem« bi dejansko lahko uporabili v primeru katerekoli oblike diskriminacije, ki temelji na pripadnosti biološki vrsti. Ločnica, ki smo jo zarisali med pripadniki vrste *Homo sapiens* in drugimi živalmi, je z moralnega vidika tako pomembna, da se zdi ta koncept tako rekoč zamenljiv s pojmom človeškega šovinizma (Cavalieri 1999). Specizem je skovan po vzoru rasizma in seksizma.

Rasisti kršijo načelo enakosti, ker pripisujejo večjo težo interesom pripadnikov svoje rase, kadar obstaja konflikt med interesi slednjih in interesi pripadnikov kake druge rase. Seksisti kršijo načelo enakosti z dajanjem prednosti interesom pripadnikov lastnega spola. Podobno specisti dovoljujejo, da interesi njihove vrste prevladajo nad višjimi interesi pripadnikov drugih vrst.

²¹ Za boljše razumevanje okoljskega vidika priporočam ogled dokumentarnega filma Cow.

6.1 Antropocentrizem

Zaradi svojega pollaščevalnega odnosa človek živali ves čas in povsod zaslužnjuje, zatira, pohablja in ubija. Vse okoli nas se nahajajo suženjska taborišča, namenjena našim živalskih sobitjem – govorimo o industrijski živinoreji, o laboratorijih, kjer opravljajo poskuse na živalih pa tudi vseh zaporih za živali, kot so živalski vrtovi in cirkusi z živalmi. Živali koljemo za hrano, za zabavo jih silimo v izvajanje neumnih trikov in jih za športni užitek streljamo ter prebadamo z ostmi (Patterson 2011).

Mar je naša čustvena inteligenca res na tako nizkem nivoju, da se enostavno ne moremo zavedati, da so tudi živali čuteča bitja, da imajo bogato mentalno oz. duševno življenje. Zmožne so namreč čutiti bolečino, trpeti »slaba« mentalna stanja, kakršna sta strah in tesnoba in uživati »dobra« mentalna stanja, kakršno je ugodje; nekatere med njimi bi lahko celo opisali kot srečne; oblikujejo želje in preference, izkazujejo vsaj rudimentarno zmožnost praktičnega sklepanja, skupaj z njimi pa še prepričanja in sposobnost za avtonomno ravnanje v šibkem pomenu te besede (Klampfer 2010).

Sigmund Freud je leta 1917 pojasnil zgodovinsko ozadje človekovega prvenstva v naslednjem zapisu: »Človek si je med razvojem v duhovno omikano bitje pridobil premoč nad živalskimi sobitji. Vendar mu prvenstvo ni zadoščalo, od živali se je hotel ločiti tudi нравstveno. Zato jim je odrekel sposobnost razmišljanja in svojo dušo označil za nesmrtno, zatrjujoč, da je božji sin ter s tem zanikal svojo povezanost z živalstvom.« Človekovo samooklicano »gospodstvo« nad vsemi prebivalci na Zemlji je Freud poimenoval kot »človeško samopoveličevanje« (Patterson 2011, 21).

Na podoben način je več stoletij pred Freudom razmišljal tudi Michel Montaigne (1533–1592), francoski pisatelj, ki je pisal o tem, kako si ljudje lastimo pretirane pravice nad drugimi bitji. Živel je v prepričanju, da smo ljudje »zboleli za izvirno naravno boleznijo« oz. za domišljavostjo. Izmed vseh bitij je človek najbolj razdiralen in ranljiv, vendar tudi najbolj vzvišen. Ali obstaja še kje kakšno tako smešno in obenem tako pomilovanja vredno, nesrečno bitje, ki niti sebe ne obvladuje, pa vendar hoče gospodovati vsemu vesolju in ga upravljati? Očitno se ima človek za večvrednega od drugih živali, vendar ne zaradi ugotovljenega dejstva, temveč zaradi svojega ponosa in trme, s tem pa si namerno zatiska oči pred položajem živali in se odreka druženju z njimi (Patterson 2011, 21).

Na začetku sodobne dobe je še vedno prevladovalo stališče, da je človek vrhunec stvarstva. Francis Bacon (1561–1629) je napisal: »Z vidika končnega namena lahko človeka obravnavamo kot središče sveta /.../ kajti če bi človek izginil s sveta, bi bil preostali svet povsem izgubljen, brez smisla ali cilja.« V skladu s tem antropocentričnim dojemanjem sveta obstajajo živali zaradi človeka, pri čemer vsaka služi točno določenemu človekovemu namenu. Opice in papige so ustvarjene zato, da »razvedrijo človeka«, ptice pevke pa zato, da »razveseljujejo človeka in ga zabavajo« (Patterson 2002, 39).

Ločnico med človekom in živalmi je poskušala najbolj poudariti doktrina, ki jo je leta 1554 skoval nek španski zdravnik, v 30. letih 17. stoletja pa jo je obnovil in proslavil francoski filozof Rene Descartes. Skladno s to doktrino so »živali zgolj stroji ali avtomati, podobni uram, ki lahko delujejo zapleteno, ne morejo pa govoriti, razumsko presoјati, niti čutiti, kot trdijo nekateri.« (Patterson 2002, 39).

Živali pridejo, ko zaslišijo svoje ime. Čisto tako kot ljudje.

(Ludwig Wittgenstein v Macintyre 2006)

Anthony Kenny je menil, da nečloveške živali ne morejo imeti razlogov za svoja dejanja (Macintyre 2006). Tako je zapisal v svoji predstavitvi prikaza svobodne volje, kjer pojasnjuje, zakaj po mnenju Tomaža Akvinskega dejanja nečloveške živali ne morejo biti prostovoljna na isti način kot to počno človeška bitja. Tako človeške kot nečloveške živali uporabljajo sredstva za dosego svojih ciljev. Nekaj napravijo zato, da povzročijo nekaj drugega. Pri človeku je dejstvo, da bo s svojim početjem spodbudil želeni učinek, tudi razlog za njegovo ravnanje. Pri nečloveški živali pa ni tako, čeprav tudi njeno ravnanje predstavlja sredstvo za dosego cilja. Ker nima jezika, ne more podati razloga; z razlogom pa lahko ravna le bitje, ki ga zna podati. Ljudje so racionalne živali; mačke, pujsi in psi to niso in zato, po njegovem mnenju, ne morejo ravnati z razlogom (Macintyre 2006, 23).

Resnična človekova dobrota se lahko v vsej svoji neprisiljenosti in čistosti izkaže le v odnosu do nemočnega bitja. Človek je postavljen pred nravno, zares temeljno preizkušnjo (ki navzven ni zaznavna) v odnosu do bitij, ki so mu prepuščena na milost in nemilost – v odnosu do živali. V tem pogledu človečnost doživlja polom, in sicer v sami osnovi, zato odpoveduje tudi na drugih področjih.

(Kundera v Patterson 2002, 19)

Živalsko vprašanje, torej vprašanje o tem, ali je naš izkoriščevalski, zaslužnjevski odnos do živali moralno sprejemljiv ali ne, se najpogosteje zastavlja kot dilema o primerjalnem moralnem statusu ali položaju le-teh. Da ima poljubno bitje A moralni status, lahko pomeni več stvari: (1) da mu pripadajo določene moralne pravice; (2) da imamo do njega določene moralne dolžnosti; (3) da je naše ravnanje, kar se tiče tega bitja, podvrženo sistemu moralnih vrednot – prepovedi in zapovedi, katerih kršitev sankcionira občutek krivde; (4) da to bitje uživa (polno ali vsaj minimalno) moralno varstvo oziroma (5) da moramo v moralni presoji, premišljanju in odločanju med drugimi premisleki upoštevati tudi morebitne negativne učinke našega ravnanja na interese oziroma blaginjo tega bitja (Klampfer 2010, 235). Vprašanje, katerim bitjem naj priznamo posebni moralni status, je treba v prvi vrsti razumeti kot vprašanje o nosilcih moralnih pravic oziroma prejemnikih takih ali drugačnih neposrednih moralnih dolžnosti. Ključna dilema, okrog katere poteka spopad med zagovorniki in nasprotniki tradicionalnega izkoriščevalskega odnosa do živali, se zato glasi: ali imajo živali moralne pravice, in če da, katere? Ali so prejemniki neposrednih, neizpeljanih moralnih dolžnosti? Skratka, ali imamo take in drugačne moralne dolžnosti do samih živali in ne le v zvezi z njimi? Ali smo torej v svojih številnih vlogah, kot kupci mesa in mesnih izdelkov (pa tudi, kakor utemeljeno opozarja Francione (2000), kot potrošniki mleka in mlečnih izdelkov, jajc itd.), kot potrošniki krzna, obiskovalci cirkusov in živalskih vrtov, kupci kozmetičnih pripravkov, uživalci zdravil in zdravilnih učinkovin (so)krivi eklatantnega onemogočanja najvitalnejših interesov in kratenja najosnovnejših pravic nečloveških živali (Klampfer 2010, 235).

Preden živalim priznamo pravice, ljudi pa obremenimo z ustreznimi dolžnostmi, je treba najprej odgovoriti na naslednja vprašanja: (1) Temelj dolžnosti do/pravic živali: Kaj je temelj naših morebitnih dolžnosti do živali, od kod te izvirajo oziroma na čem temeljijo? (2) Vsebina ali predmet naših dolžnosti do/pravic živali: do česa vse imajo živali pravice? Kaj smo dolžni zanje storiti oziroma katerih zanje škodljivih in/ali poniževalnih praks in dejanj smo se dolžni vzdržati? Kdaj velja, da smo izpolnili svoje dolžnosti do njih? (3) Obseg dolžnosti do živali: Komu vse dolgujemo morebitno skrb in obzirno ravnanje, kdo vse sodi med moralne izbrance, v ekskluzivni klub nosilcev moralnih pravic in/ali moralno legitimnih interesov? Vsa živa bitja, vse živali, samo nekatere med njimi (samo sesalci ali celo njihova podmnožica, vsi vretenčarji, tudi ptice in dvoživke...), samo ljudje ali celo samo določeni ljudje? (4) normativna moč dolžnosti do/pravic živali: V primeru, da naše dolžnosti v zvezi z blaginjo živali oziroma njihovim življenjem trčijo ob katero od naših dolžnosti do soljudi, izpolnitvi katere dolžnosti naj damo prednost? Kako naj se lotimo razreševanja konfliktov med našimi dolžnostmi do nečloveških

živali in do ljudi (Klampfer 2010, 236)? Po mojem mnenju skrb dolgujemo vsem živim bitjem okoli nas, in sicer vsaj do te mere, ko s tem ni ogroženo naše lastno preživetje in obstoj vrste.

6.2 Diskriminacija na podlagi vrste

*V vsej človeški zgodovini smo se naučili (upam), da vsemogočna osvajalska vloga
sčasoma postane samouničujoča.*

(Leopold 1989)

Specizem oz. speciesizem (po angleški besedi »species«) je diskriminacija na podlagi vrste. Izraz, ki je po mnenju aktivistov za pravice živali analogen »rasizmu, seksizmu itd.«, je skovanka psihologa Richarda D. Ryderja, s katerim je označil naše predsodke do drugih bioloških vrst in pri tem izhajal iz Darwinove teorije evolucije.

Ryder (2017) je leta 1972 specizem poimenoval kot »nelogičen in popolnoma sebičen«, v nadaljevanju leta 1974 pa trdil: »... če rečemo, da ima neka vrsta pravico izkoriščati druge, to sloni na predsodkih, kot če bi dejali, da si imamo pravico podrediti nekoga samo zato, ker je drugačne polti, kar je rasistično.«

Ryder (1975) je v knjigi *Victims of Science* specizem opisal kot: »Razširjena diskriminacija, ki jo izvajajo ljudje napram drugim biološkim vrstam. Tako specizem kot rasizem sta obliki predsodkov, ki temeljita na videzu.«

Singer (1975) je v svoji veliki uspešnici *Animal Liberation* teorijo nekoliko spremenil ter specizem definiral kot: »Predsodki ali pristranskost interesov v korist pripadnikov lastne vrste do tistih, ki pripadajo drugim vrstam.«

Angleški slovar Oxford English Dictionary (2008) specizem definira kot: »Diskriminacija in izkoriščanje določenih živalskih vrst s strani človeka, ki temelji na domnevni superiornosti človeka.«

Ta formulacija k opisu doda tudi izkoriščanje. Rasizem je že pridobil dvojni pomen označevanja dejanskega fizičnega izkoriščanja (npr. črnega suženjstva) in tudi poveljstva ali odnosa. Ta opredelitev specizma prav tako označuje razloge za tovrstno vedenje, torej naše prepričanje o človeški premoči. Ta poudarek na domnevi človeške superiornosti je bil povzet v Chambers Concise Dictionary (2004): »Specizem je domneva, da so ljudje boljši od vseh drugih živali in zato upravičeni, da jih izkoriščajo za lastno uporabo.«

Tudi prevladujoče jezikovne paradigme so globoko zakoreninjene v specizmu, in sicer tako močno, da jih sploh ne opazimo. Že sami po sebi se nimamo za »živali«, čeprav biološko gledano smo. Če nekoga označimo kot »žival«, je to nekaj precej negativnega, kot tudi besedna oznaka »osel, kokoš, prašič, koza itd.« ali pa, da se je nekdo »obnašal kot žival«. Zagovornica pravic Dunayer (2001) v svoji knjigi *Animal Equality* predlaga, da se pojme, kot so »skrbnik«, »zbirka« in »akvarij« nadomesti z besedami »ugrabitelj«, »zaporniki« in »akvazapor« ali »vodni zapor«. Priporoča tudi zamenjavo »svinjine« s »prašičjim mesom/telesom« in »proizvajalcem govejega mesa« v »zaslužnjevca govedik«. Predlagana terminologija dejansko zveni šokantno, toda ali je netočna?

Torej, če nekdo ni naše rase ali mislimo, da ni inteligenčen glede na naša merila, potem to še ne pomeni, da ga lahko izkoriščamo in z njim počnemo kar želimo. Ali dajemo prednost interesom lastne vrste proti tistim pripadnikom drugih vrst? Ravno to je namreč tisto, kar smo belopoliti nekoč počeli temnopoltim, nacisti Židom, moški ženskam in kar danes ljudje počnemo živalim, kljub temu, da je zahvaljujoč prehranski industriji in drugim industrijam, popolnoma preprosto živeti brez živalskih produktov. Razširjeno neupoštevanje drugih oblik življenja, ostalih bioloških vrst, nespoštovanje narave in njeno neopisljivo izkoriščanje bo vsekakor imelo svoj davek za vse nas.

6.3 Obožujemo pse, jemo prašiče, nosimo krave

V Sloveniji, kot tudi drugod na razvitem Zahodu, imamo razvito kulturo hišnih ljubljencev ter obožujemo pse in mačke. Dandanes že težko najdeš človeka, ki bi ponosno trdil, da ne mara živali. Hkrati ubijemo na milijone živali vsako leto in se obenem zgražamo nad Kitajci, ki jedo pse in mačke, pobijajo delfine in kuhajo žive živali. Ali jih mi ne? Se kdaj vprašamo, koliko živih jastogov vržemo v vroč krop vsako leto. Temu lahko pravzaprav rečemo tudi »mesni paradoks«. Tako specizem kot karnizem sta sistem prepričanj oz. ideologiji, ki sta pogosto nesporno, globoko in skrito zakoreninjene v naših družbenih kulturnih normah in kolektivni psihi. Tako kot imajo rasistične družbe rasistične zakone, tako imajo specistične in karnistične družbe svoje specistične in karnistične zakone.

Zakoni o krutosti živali nudijo živalim različne ravni zaščite glede na njihovo vrsto. Na splošno zakon deluje tako, da našim »ljubljenčkom«, kot so mačke in psi, dodeljuje nekoliko več pravic in zaščito, kot tistim, ki služijo komercialnim namenom, npr. prašičem, piščancem in kravam. Kmetom rejenim živalim ni potrebno zagotoviti ustreznega prostora. Smernice za industrijo dovoljujejo, da so živali trajno omejene na tesne kletke in stojnice, hkrati pa dovoljujejo, da se

na njih izvajajo kruti načini pohabljanja, kot je krajšanje repov, kastracija brez analgetikov in vse kar je bilo opisano že v prejšnjih poglavjih. Če bi tako ravnali z našimi hišnimi ljubljenci, bi to nedvomno veljalo za družbeno nesprejemljivo in nezakonito. Za gojene živali pa je ta krutost pogosto utemeljena na podlagi domnevnega intelektualnega in čustvenega prepada med tistimi vrstami, ki so »pomembne« in tistimi, ki so manj pomembne. Vseeno naj poudarimo, da so zakoni preskopi, zastareli in nepravilni.

Toda tako kot mi so vse živali inteligentne, čustveno kompleksne, zmožne imeti želje, hkrati pa so čuteča bitja, ki tvorijo odnose in tako kot mi čutijo občutek veselja, žalosti in bolečine. Medtem ko nekatere vrste niso tako intelektualno ali čustveno prefinjene kot ljudje, to ni utemeljen razlog za odvzemanje njihovega moralnega spoštovanja. Skrajni čas je, da ponovno razmislimo o našem nerazumnem in nedoslednem odnosu do živali.

7 KARNIZEM

Zakaj pravite, da so prašiči leni? – Ker ležijo cel dan.

Ali to počnejo tudi prašiči v naravi ali le prašiči vzgojeni za meso? – Ne vem.

Mogoče, ko so na kmetiji.

Zakaj mislite, da so prašiči na kmetiji ali v tovarni bolj ležerni? – Najbrž zato, ker so v ogradi ali kletki.

Zakaj so prašiči neumni? – Ne vem, pač so. – Pravzaprav so prašiči še bolj inteligentni kot psi.

Zakaj pravite, da se prašiči znojijo? – Brez odgovora. – Ali pravzaprav veste, da prašiči sploh nimajo znojnih žlez?

Ali so vsi prašiči grdi? – Ja.

Kaj pa pujski? – Pujski so srčkani, prašiči nikakor.

Zakaj pravite, da so prašiči umazani? – Ker se valjajo v blatu.

Zakaj se valjajo v blatu? – Ker imajo radi umazanijo. Umazani so. – Pravzaprav se valjajo v blatu, da se ohladijo, ker se niso zmožni znojiti.

So psi umazani? – Da, včasih. – Tudi psi so lahko precej umazani, da.

Zakaj vas umazanija ne asociira na pse? – Ker niso zmeraj umazani, le občasno.

So prašiči zmeraj umazani? – Da, seveda so.

Kako to veš? – Ker vedno izgledajo umazani.

Kdaj jih vidiš? – Ne vem. Na slikah, pač.

In vedno so umazani na slikah? – Ne, ne vedno. Prašiči niso vedno umazani.

Rekli ste, da so psi zvesti, inteligentni in srčkani. Zakaj tako pravite? Kako to veste? – Videl sem jih. Živel sem s psom. Veliko sem bil v stiku s psi.

Kaj pa pasji občutki? Kako veste, da so zmožni emocij? – Prisežem, da je bil moj pes v depresiji, ko sem bil potr. Zmeraj je imel tisti »kriv sem« pogled in se skrivil pod posteljo, ko je vedel, da je naredil kaj narobe. Ko smo odšli k veterinarju, se je zmeraj tresel. Ko smo pakirali za odhod na počitnice, je zmeraj jokal in prenehaj jesti.

Kdo tukaj misli, da je možno, da psi nimajo čustev? – Noben ne dvigne roke.

Kaj pa prašiči? Mislite, da imajo čustva? – Seveda.

Mislite, da imajo enaka čustva kot psi? – Mogoče. Možno. –

Pravzaprav veliko ljudi ne ve tega, vendar so prašiči tako občutljivi, da razvijejo nevrotično samodestruktivno vedenje, ko so v ujetništvu.

Mislite, da prašiči čutijo bolečino? – Seveda, vse živali čutijo bolečino.

Zakaj torej jemo prašiče in ne pse? – Zato ker je šunka odlična (smeh). Ker imajo psi svojo osebnost in ime. So osebe/posamezniki! Ne moreš jesti nekaj, kar ima osebnost.

Mislite, da imajo prašiči svojo osebnost? So osebe/posamezniki, kot psi? – Najbrž, če jih bolje spoznaš.

Ste kdaj spoznali prašiča? – (večina, z izjemo enega študenta, jih ni).

Od kod ste torej dobili vse podatke o prašičih? – Knjige, televizija, oglasi, filmi. Ne vem, v družbi pač.

Kako bi dojemali prašiče, če bi o njih premišljevali kot o inteligentnih, občutljivih posameznikih, ki morda niso prepoteni, leni in pohlepni? Če bi jih spoznali iz

prve roke, kot ste pse? – Počutil bi se čudno, če bi jih jedel. Najbrž bi se počutil krivega.

Zakaj torej jemo prašiče in ne pse? – Ker so prašiči gojeni za to, da jih pojemo.

Zakaj pa gojimo prašiče? Ne vem. Nikoli nisem razmišljal o tem. Po mojem zato, ker tako pač je.

(Joy 2011)

In resnično tako »pač je«. Določene živali pristanejo v našem naročju, medtem ko druge pri mesarju in v naših ustih. Očitno brez razloga, edino zato, ker tako pač je (Joy 2011). Ker je naš odnos in naše ravnanje do nekaterih živali tako nedosledno, in ker je ta nedoslednost tako neraziskana, lahko mirne vesti rečemo, da se »hranimo« z nečim popolnoma absurdnim (prav tam). Absurdno je, da jemo prašiče in obožujemo pse in sploh ne vemo zakaj. Mnogi od nas preživimo ogromno časa med policami v trgovini, ko se odločamo katere hlače izbrati, vendar pa se večina od nas nikoli ne vpraša, zakaj določene živali jemo in druge ne. Kot potrošniki z našimi izbirami poganjamo industrijo, ki na leto ubije na milijarde živali. Če se odločimo, da bomo to industrijo podprli in je najboljši argument, ki ga premoremo, da stvari »pač take so«, potem je tukaj nekaj hudo narobe in več kot očitno nekaj zelo nejasnega.

Neal Bernard, ustanovitelj Zdravniškega odbora za odgovorno zdravje, je izzval svojo »vegansko zavest«, ko je sodeloval pri avtopsiji, pri kateri so bila človeška rebra odstranjena iz telesa. Zatem je odšel na kosilo, kjer so v menzi ponujali svinjska rebrca. Utrnila se mu je misel, in sicer »v čem je razlika?« in ni bilo več možnosti, da bi jih pojedel (Adams 2006). Pravzaprav se že rodimo z »vegansko zavestjo«. Melson (2005), ki preučuje vlogo živali pri razvoju otrok, trdi, da otroci vidijo živali, vključno z udomačenimi živalmi, kot svoje vrstnike. Ta občutek medsebojne povezanosti jim vzbuja moralna vprašanja, kot je »zakaj zlorabljam oz. jemo naše prijatelje«. Otroci se spopadajo z dilemami v povezavi s pravičnostjo, poštenostjo in prijaznim vedenjem do živali, ravno zato, ker otroci sprejemajo živali kot sebi enaka živa bitja (Melson 2005). Na žalost skozi socializacijo pozabimo na to priznanje in sprejmemo oz. ponotranjimo utilitarne odnose z drugimi živalmi (Adams 2006).

Ko se človek zaveda dveh stvari – lastnega živalskega telesa in tega, kar počnemo telesom drugih živali in spremeni način razmišljanja in dojemanja, potem mu ne preostane drugega, kot da si želi stvari spremeniti na bolje (Adams 2006). Toda pri tem je pomembna še ena stvar, in

sicer, da pri vsem tem »spreminjanju sveta« upnik ne sme zveneti jezo. Potrebno je skriti jezo in jim resnico servirati na način, da v njih spodbudi jezo (prav tam).

7.1 Dominantna vloga karnizma

Vse živali so enakopravne, ampak določene so bolj enakopravne kot druge.

(Orwell 1945)

Po besedah Joy (2011) karnizem predstavlja ideologijo, ki je povezana s samim razumevanjem prehranjevanja z živalmi. Karnizem se smatra kot popolno nasprotje veganstva. Namreč le-ta pravi, da je prehranjevanje z živalmi samoumevno, medtem ko veganstvo uživanje živalskega mesa vidi kot odločitev posameznika. Karnizem kot tak uči, da je ubijanje živali za proizvodnjo mesa popolnoma sprejemljivo, zato pripadniki karnizma načeloma tudi ne razmišljajo o razlogih, zakaj se nekatero meso je in drugo ne. Karnistična prepričanja so še vedno izredno povezana z dominantno kulturo, saj le-ta vidi ubijanje živali kot nekaj vsakdanjega.

Danes je poraba mesa količinsko ogromna in procesi, s katerimi se milijarde živali pretvorijo v hrano, so povezani, kot smo že razjasnili, z etičnimi vprašanji ter posledicami za okolje in zdravje. Prakse, ki se uporabljajo za vzrejo in zakol živali, so vedno bolj kritizirane, tudi s strani medijev, saj so etično problematične. Po poročanjih Združenih narodov (2006) živalska industrija ustvarja več toplogrednih plinov kot katerakoli druga industrija, vse več raziskav pa povezuje porabo mesa s povečanim tveganjem za debelost, bolezni srca in raka. Kljub dejstvu, da so rastlinske alternative, ki niso povezane s temi posledicami, na voljo (vegansko meso, mleko in vsi mlečni izdelki), se večina ljudi vseeno odloča za vključevanje živil živalskega izvora v vsakdanjo prehrano. Torej lahko rečemo, da je prehranjevanje z mesom – vsaj v zahodnih družbah – dominantna kultura. Družbeni premik lahko naredijo tisti, ki dvomijo vanjo in njene fikcije nadomestijo z dejstvi, tako da povzdignejo glas in pričajo proti zatiranju dominantne kulture.

7.2 Učimo se iz zgodovine: feminizem

Mesojedstvo je za živali tako kot je rasizem za ljudi, antisemitizem za jude, homofobija za homoseksualce in seksizem za ženske. Adams (2010) navaja, da so vsi zatirani s strani kulture, ki jim ne omogoča popolne integracije. Očitna povezava med karnistično dominanco in različnimi ideologijami, kot sta seksizem in rasizem, je dokaj šokantna in si zasluži več pozornosti. Poleg tega so to pomembne ugotovitve pri obravnavanju veganskega aktivizma in ozaveščanja.

Resnica je, da so vse vrste zatiranja (zlorabe, degradacije, izkoriščanje, onesnaževanja in komercializacije) med seboj povezana in nobeno bitje ne bo resnično svobodno, dokler ne bodo svobodni vsi. Joy (2013) navaja, da se je feministično gibanje, povezano z veganstvom, pojavilo šele v 20. stoletju. Ženske so se z vidika dominantne kulture namreč počutile manjvredne zaradi popačenega dojemanja resnice o ženski naravi. Menile so, da so za svoj položaj zaslužne same in ne družba. Manjvrednost žensk je zato odražala ideologijo seksizma, s katero se je položaj žensk le še poslabšal, zato z vidika feminizma zagovarjanje veganstva (in s tem veganskega načina življenja in vrednot) predstavlja toliko večji izziv.

Adams (2016, 335–337) je ob obletnici izdaje knjige *The Sexual Politics of Meat*, kjer se je lotila feministično-vegetarijanske kritične teorije, v enem izmed intervjujev izpostavila štiri glavne vegansko-feministične trditve:

- a) Uživanje mesa in veganstvo je potrebno ustrezno opredeliti kot odnose z drugimi živalmi. Mesojedci si izberejo odnos, ki vključuje ubijanje živali, vegani pa ravno nasprotno. A zavedati se moramo, da za odločitev nista potrebni le dve osebi, ki razpravljata o odnosu in izbiri, tj. ali »jesti živali ali ne«, temveč obstaja tudi tretja oseba, tj. žival! Človek lahko preživi brez piščančjih kril, toda piščanec ne more.
- b) Druga trditev se nanaša na »reproduktivno svobodo« za vse ženske živali, ne samo človeške. Živalski industrijski kompleks namreč prekomerno izkorišča živali ženskega spola. Letno se po svetu ne bi pojedlo na tone mesa, če ne bi bile samice znova in znova breje ter kotile in »proizvedle« toliko živali, ki jim rečemo meso. Ne bi bilo mleka, če ne bi oplojevali krav. Prav tako ne bi bilo jajc, če kokoši ne bi ovulirale. Vsi mesojedci se okoriščajo na račun teh živali, katerih telesa predstavljajo »stroje za reprodukcijo«, dvojno zaslužjene – kot živali in kot matere (prav tam).
- c) Tretje stališče poudarja samo dejanje prehranjevanja, in sicer, da vsi ljudje jemo z usti in pri tem uporabljamo jezik, da se hrana prebavlja v želodcu itd., zato je presenetljivo dejstvo, da se nevegani z vidika feminističnega stališča dotikajo razprav v zvezi z le-tim (prav tam).
- d) Veganski feminizem zagovarja stališče, da smo vsi ljudje živali in da ne želimo uveljavljati hierarhije nad drugimi živalmi. Pomembno je poudariti, da s tem ne nakazujemo drugačnosti. Če se človek opredeli kot »žival« se pravzaprav čuti z le-temi povezanega in ne kot drugačnega od njih (prav tam).

7.3 Karnistični obrambni mehanizmi

Sprva se na splošno vprašajmo, kaj je »izgovor«. Kot navaja Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 2014), je »izgovor« opravičilo, pri katerem se navadno ne navaja pravi, resnični vzrok. Hkrati pa je razlog oziroma trditev, ki nam v primeru določenih etično nesprejemljivih dejanj podeli etično imuniteto (Čenčur 2014). S tem se sicer etično nesprejemljivo dejanje na preprost način prelevi v etično sprejemljivo dejanje.

Prevladujoča teorija, ki pojasnjuje zakaj ljudje jedo živali, je ta, da je meso preprosto dobrega okusa. A pojav prehranjevanja z živalmi je precej bolj zapleten, kot se morda zdi na prvi pogled. Predpostavljamo, da poraba mesa ni zgolj prehransko obnašanje, temveč tudi ideološko. Številni filozofi trdijo, da norme družbenega prehranjevanja, zaradi katerih nekatere živali jemo in druge ne, kažejo predsodke do določenih živali. V primeru porabe mesa je Joy (2011) ugotovila, da te primere podpira ideologija, ki jo je poimenovala karnizem.

Karnistični sistem se opira na nasilje, saj mesa ni možno proizvesti brez ubijanja živali. Predpostavlja se, da je karnizem vesplošen, utrjen in v veliki meri nezaveden, neviden sistem norm in prepričanj oziroma ideologija, ki ljudem omogoča, da zavrnejo trpljenje nekateri živali, ki ga povzroča postopek pridelave mesa (Joy 2011).

Po mnenju Monteiro (2017) karnistična prepričanja vključujejo argumente, da morajo ljudje jesti meso, ker je to normalno, naravno in navsezadnje nujno potrebno, poleg tega pa je meso dobro. Zavračanje škode pri proizvodnji mesa, povzročene živali in okolju pa tudi ljudem, je močno sredstvo pri zaščiti prehranjevanja z živalmi, kot tudi moralno odvrčanje od tega vedenja.

Povezovanje živali in mesa lahko povzroči kognitivno disonanco, zato se mnogi mesojedci soočajo s t.i. »paradoksom mesa«. Paradoks o mesu opisuje moralni konflikt, ki ga doživljajo mesojedci, ko imajo živali radi, hkrati pa jih želijo tudi jesti (Loughnan in drugi 2010, 156–159). V skladu s teorijo kognitivne disonance je ta konflikt mogoče rešiti tako, da posameznik svoje prepričanje in odnos uskladi s svojim vedenjem oz. obnašanjem. Raziskave so pokazale, da je paradoks o mesu mogoče rešiti tako, da se bodisi zavrne prehranjevanje z mesom ali pa kognitivne sposobnosti živali, s čimer se zmanjša moralna zaskrbljenost mesojedca in s čimer upravičuje dejstvo, da jih je. Glede na raziskave mesojedci živalim pripisujejo tudi manj psiholoških lastnosti kot veganom (Monteiro 2017).

Na podlagi prvotnega pojmovanja karnizma in raziskav o paradoksu mesa, lahko jasno trdimo, da je ena komponenta karnizma sestavljena iz karnističnih obrambnih prepričanj, ki utemeljujejo porabo mesa (Joy 2011, 109). Glede na ta vidik imajo ljudje v večini radi živali in jih ne želijo poškodovati, vendar pa jim je vseč tudi meso in posledično svoja karnistična nagnjenja branijo ali pa se jih preprosto ne zavedajo. Uporabljajo nabor obrambnih mehanizmov, ki delujejo hkrati na družbeni in psihološki ravni, in ki branijo njihove odločitve, posledično pa sami pri sebi zmanjšajo nelagodje, ki ga povzroča slaba vest zaradi neetičnega ravnanja z živalmi. Karnistični obrambni mehanizmi zabrišejo nasprotja med našimi vrednotami in načini obnašanja ter nam s tem dopuščajo, da delamo izjeme, ki so v nasprotju s tem, kar bi normalno imeli za etično. Poleg tega drži dejstvo, da to, da imajo ljudje radi živali, ni edini razlog, da se ljudje zatekajo h karnističnim obrambnim mehanizmom. Ljudje dostikrat branijo karnizem tudi brez pozitivnega odnosa do živali, na primer če verjamejo, da veganstvo ogroža status quo (Monteiro 2017).

Raziskave dokazujejo, da imajo ljudje živali radi, a ne vzamejo v zakup, da splošno uveljavljeno karnistično prepričanje upravičuje dominanco ljudi nad živalmi, njihovo podrejanje in ubijanje živali za hrano. Večina posameznikov ne bi bila v stiski, če bi se morala soočiti s povezavo med živaljo in mesom, ker so v tem primeru manj občutljivi do živali. Na primer, karnistična obnašanja, kot je rekreativni lov, vključujejo aktivno in samovoljno ubijanje živali, česar se ne bi lotili, če bi imeli živali radi in bi z njimi ob smrti sočustvovali. S to trditvijo se izvirno pojmovanje karnizma razširi, saj obstaja druga, bolj sovražna hierarhična okrepitev v kategoriji karnističnih prepričanj, tj. karnistična dominanca, ki se nanaša na prevlado živali v kontekstu porabe mesa. Karnistična prepričanja dominanc upravičujejo dominanco ter podrejanje in ubijanje živali za hrano, zato ta prepričanja podpirajo hierarhijo med živalmi in človekom. Mnogi ljudje niso osebno vpleteni v procese, ki jim omogočajo pridobitev mesa, vendar karnistična prepričanja upravičujejo plačilo druge osebe za zakol živali in posledično pridobitve mesa (Monteiro 2017).

Singer (1977) je trdil, da odnos, da so ljudje moralno nadrejeni živalim in da jih je etično dovoljeno kakorkoli uporabljati in ubijati, predstavlja obliko predsodkov, ki temelji na pripadnosti živalske vrste, kar je poimenoval specizem. Ugotovljeno je bilo, da se specizem nanaša na usmerjenost družbene prevlade, znanega prediktorja predsodkov (prav tam). Nedavne raziskave so pokazale, da je specizem povezan s porabo mesa. Višje dominantno družbeno orien- tirani jedo meso ne samo zato, ker uživajo v njegovem okusu, temveč kot izraz njihovega prepričanja v družbeno hierarhijo in v človeško superiornost nad živalmi (Monteiro 2017). Ta

odnos se lahko prenaša s staršev na otroka. Predpostavljamo, da so predsodki med ljudmi in predsodki do živali med seboj povezani in predstavljajo ključno sestavino karnističnih prepričanj. Karnistična prepričanja so lahko povezana tudi s tem, kako si ljudje razlagajo pomen prehranjevanja z živalmi. Medtem, ko je za nekatere potrošnja živalskega mesa povezana z okusom ali prepričanju o prehrani, je za tiste z močnimi karnističnim dominantnimi prepričanju prehranjevanje z mesom gonilna sila za nadvlado nečloveških živali (Monteiro 2017).

Karnistična prepričanja so pravzaprav povezana s predsodki in stališči. Odnos med dominantno družbeno orientiranostjo, karnizmom in ubijanjem ter prehranjevanjem z nekaterimi živalmi kaže, da je karnizem ideologija predsodkov, ki podpira diskriminatorne ukrepe proti nečloveškim živalim. Potrebni bo še veliko raziskav, da bomo lahko razumeli, kako se specifični kognitivni mehanizmi, ki delujejo v karnizmu, nanašajo na tiste, ki so prisotni v drugih družbenih odnosih. Tovrstne raziskave lahko razkrijejo, kako se ohranjajo škodljiva prepričanja, ki se spreobrnejo v diskriminatorno obnašanje napram članom drugih živalskih skupin.

Po navedbah Joy (2013) so primarni obrambni mehanizmi v povezavi s karnizmom naslednji:

- a) Glavni obrambni mehanizem karnizma je »zanikanje«: »Ni problema. Sistem prepričanj ne obstaja. Uživanje živali je samoumevno, ne kot izbira.« Če zanikamo, da nek problem ne obstaja in si zatiskamo oči, potem težave ni oziroma je nevidna in nam ni potrebno storiti nič. K tem v veliki meri pripomore tudi dejstvo, da so žrtve sistema skrite očem, in da se vse dogaja za zaprtimi zidovi industrije.
- b) »Upravičevanje« služi kot drugi karnistični obrambni sistem: »Uživanje živali je naravno, normalno in nujno.« Ravno s temi opravičili so v zgodovini nastali najtemnejši spomini, od suženjstva do heteroseksualne nadvlade.
- c) Tretji karnistični sistem sta »popredmetenje« in »abstrakcije«: »Prašič je svinjina. Piščanci so proizvod. Krava je krava in vse krave so enake.« Torej popačimo naše zaznavanje rejenih živali, njihovega mesa in izločkov. Vse je stvar, ne oseba. Končni proizvod izgubi kakršnikoli stik z bitjem. Mesna industrija se že leta in leta precej uspešno trudi, da kupci končnih proizvodov, npr. »hrenovk«, ne bi povezovali z ljubkim živim bitjem in čutili sočutja do živali. Pri tem lahko spomnimo na odmevno oglaševalsko kampanjo slovenskih perutnin, leta 2015, v kateri so njihove piščance v pristrčnih reklamah predstavili kot »športnike, uživače in raziskovalce«, kar vsekakor ni bila

uspešna poteza, poleg tega jih je povozil slogan »Razumemo piščance«, saj po podatkih SURS-a (2017) v Sloveniji letno ubijemo²² 36 milijonov glav perutnine.

Joy (2013) prav tako navaja sekundarne obrambne mehanizme:

- a) Ker je karnizem dominantna zapoved prehranjevanja z živalmi, tudi rastlinojedci gledajo na svet skozi objektiv karnizma in pogosto verjamejo v karnistične zgodbe. Sekundarni mehanizmi obstajajo za »izpodbijanje zgodb, ki krtizirajo karnizem«: »Vegani so čudni, pristranski in ekstremistični. Veganstvo je za hipije²³. Vegani so pretirano čustveni. Vegani vsiljujejo svoje mnenje, napihujejo dejstva in nimajo prav«. Če se dokaže njihova neverodostojnost, potem njihovega sporočila ni potrebno vzeti resno, prav tako spremembe ne bo. Odpor je reakcija dominantne kulture, ko je njena moč ogrožena (ko je žensko liberalno gibanje začelo dosegati splošno podporo, je dominantna seksistična kultura izraz »feminist«, ki je bil nekoč ponosno sprejet tako s strani žensk kot moških, spremenila v žaljivko). Sekundarni obrambni mehanizmi se krepijo, ko gibanje, ki je v manjšini, postaja vedno močnejše, kar je znak uspeha gibanja.

7.4 Neokarnizem

Zgoraj navedene sekundarne obrambne mehanizme lahko uvrstimo tudi v kategorijo neokarnizma. Menim, da je zaradi zagovornikov veganstva ter uporabe interneta, zanikanje (glavna obramba karnizma) na vedno bolj trhljih nogah. Mnogo ljudi danes ne more več zanikati vsaj najbolj nezaslišanih dejanj v reji živali. Upravičevanje je torej prevzelo pomembno vlogo ohranjanja sistema. Pojav neokarnizma (npr. »srečno meso«, »lokalno/okolju prijazno meso«), o katerem sem že pisala, frustrira vegane, vendar je v resnici znak napredka (Joy 2013).

8 DISKRIMINACIJA VEGANOV

Zakaj je iz veganskega stališča moralno sporno izkoriščati živali smo že proučili, sedaj pa bomo ocenili, ali so vegani resnično diskriminirani in v katerih okoliščinah so diskriminirani. Predvidevali bomo, da se (i) diskriminacija pojavi, ko se nekoga obravnava kot »slabšega« od drugih in (ii) da je to posledica razlike med dotično osebo in »drugimi«, vendar pa le-ta ne bi smela

²² »V slovenskih klavnicah so v letu 2016 zaklali približno 1.400 konj, 117.000 glav goved, 258.000 prašičev, 10.000 ovc, 700 koz, 14.000 kuncev in 36.000.000 kljunov perutnine, « sporočajo s Statističnega urada RS. V letu 2016 so zaklali približno 1.400 konj ali približno za dva odstotka več kot v prejšnjem letu. Pobili so tudi več kot osem odstotkov več prašičev, ovac in glav perutnine. Število ubitih kucev se je povečalo kar za četrtno, ubili so za približno 16 odstotkov več koz kot leta 2015. Število ubite govede se je povečalo za štiri odstotke (SURS 2017).«

²³ Seveda s hipiji ni nič narobe, je pa narobe biti zreduciran na enodimenzionalen stereotip.

upravičevati neenakega tretiranja oziroma obravnave (Horta 2017). Zakon o uresničevanju načela enakega odobravanja (2007) opredeljuje *diskriminacijo* kot:

Različno obravnavanje posameznikov v enaki situaciji zaradi neke osebne okoliščine. Slovenska ustava diskriminacijo prepoveduje v 14. členu, ki uveljavlja načelo enakosti, ki zavezuje državo, da moramo biti vsi ljudje v enakih položajih po zakonu obravnavani enako, imeti enake pravice, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

V skladu s temi predpostavkami izraz »diskriminacija« ne bo zajemal le tistih primerov, kjer je nekdo jasno diskriminatorno obravnavan, temveč tudi primere, ko ima nekdo nekoga preprosto za manj vrednega, ne da bi mu to nazorno pokazal, t.i. epistemična diskriminacija.

V veliko družbah je prestop v veganstvo, zahvaljujoč vedno bolj dostopni in bolj razumljivi veganski prehrani, precej preprost, zaradi česar ima veliko ljudi pozitiven odnos do soljudi, ki se odločijo slediti veganskim načelom in ne uživajo živil živalskega izvora. Vseeno pa še vedno obstaja veliko situacij²⁴, v katerih so vegani obravnavani precej diskriminatorno, saj rušijo zelo zakoreninjene kulturno zakodirane obrazce. Horta (2017) navaja, da glede na te okoliščine obstajajo razlogi za domnevo, da veliko veganov podleže tovrstnim pritiskom. Veliko ljudi bi ta trditev presenetila, saj je takšna oblika diskriminacije v glavnem nevidna. K tej nevidnosti pa prispeva tudi dejstvo, da tudi vegani opazke redkokdaj dojemajo kot diskriminatorne in se raje osredotočajo na pomoč nečloveškim živalim (prav tam).

Veganski način prehranjevanja zatorej vsekakor ni novodobna modna smernica, temveč za tem stoji kopica utemeljenih razlogov. Veliko psihološke literature navaja, da hrana, ki jo človek uživa, vpliva na to, kako ga okolica zaznava. Osebe, ki se prehranjujejo »zdravo« zaznavamo s kupom pozitivnih karakteristik, bodisi kot bolj privlačne, vestne, sposobne slediti svojim ci-

²⁴ Ravno v času pisanja moje magistrske naloge je bil v enem izmed najbolj znanih slovenskih časnikov objavljen članek s populističnim naslovom »Veganom in psom vstop prepovedan«, s podnaslovom, da je »zapletov z gosti, ki v restavracijah zahtevajo posebne jedilnike vse več, postavljanje posebnih dietnih zahtev pa je modna muha« (glej prilogo Č). A to še zdaleč ni bilo vse, v članku je bilo kar nekaj izjav, negativno nastrojenih napram ljudem, ki ne posegajo po tradicionalnih prehranskih navadah. Najbolj fascinantna je ciničnost avtorja, ko govori o »prehrambenih mudžahidih« (le kdo naj bi to bil?) ter primerjava med klasičnimi in sodobnimi diktatorji, kjer se razpravlja o tem ali so stranke, ki imajo posebne prehrabene želje (beri vegani) bolj podobni Mussoliniju in Hitlerju, kot pa Sadamu Huseinu in Kim Jong Ilu, ki sta bila klasična gurmana. Sporočilo avtorja je jasno: Ne zanima nas vaše prepričanje, lahko ste še tako skrajni kot je bil Kim Jong Il, dokler jeste vse, kar vam ponujajo slovenske restavracije, ste za nas dobrodošli. Na članek se je usul val kritik, kar je logično, saj gre za nespoštovanje do ljudi, ki si tega vsekakor ne zaslužijo. Najbolj nas je navdušil komentar bralke Anje (Radaljac), ki smo jo prosili za daljši komentar na dotično temo (glej prilogo D).

ljem, medtem ko osebe, ki se prehranjujejo z manj kakovostno hrano dojemamo kot manj privlačne in sposobne (Thomas 2015). Vseeno pa konzumacija zdrave hrane ne vodi k izključno pozitivni oceni. V pregledu literature ugotavljam, da četudi osebe, ki se zdravo prehranjujejo, smatramo za bolj pozitivne, le-te zaznavamo kot manj družabne in bolj resne.

Ker sem na začetku magistrske naloge omenila, da bo del metodologije tudi opazovanje z udeležbo, sem si za lažje razumevanje spodnjih odstavkov izbrala nekaj najpogostejše slišanih izjav in situacij napram veganom v mojem socialnem okolju. Torej, primeri spodnjih izjav vsejedcev so plod lastnega opazovanja interakcij med vegani in vsejedci.

- *»Ti kar jej to travo, zame je prašič kralj živali ... jaz pa zanj! Pa dober tek (mljask)!«*
Vegani so pogosto obravnavani slabše kot drugi samo zato, ker so vegani. V nekaterih primerih do slabše obravnave pride zaradi pristranskosti proti njim (Horta 2017). Ta pristranskost se imenuje vegafobija. Primeri vegafobije se pojavijo, ko ljudje stresajo šale na račun veganov, imajo neprimerne opazke, strastno jedo meso pred vegani, le da bi jih užalili in osramotili (prav tam).
- *»Kaj govorite vi hipiji? Saj se boste posušili od te hrane in vaših modnih muh.«*
Velikokrat se veganov tudi ne jemlje resno, predvsem njihovih argumentov, prepričanj pa tudi dejstev, za katerimi stojijo. Ni neobičajno, da se njihova mnenja, odgovore na vprašanja glede veganstva itd., ne upošteva resno, četudi so popolnoma na mestu. Pogosto se njihove izjave smatrajo za napačne, nezanesljive, nepreverjene, pristranske in brez ustreznega nadzora, pogosto pa pride tudi do grobega neupoštevanja in epistemične krivice (Horta 2017).
- *»No daj, danes si tako tiho. Povej, si že rešil svet sedaj, ko ne ješ več mesa?«*
Vegani se včasih smatrajo za manj vredne, ne kot kognitivni, temveč kot moralni subjekti (Horta 2017). Ker vegani menijo, da je nepravilno škodovati nečloveškim živalim, nekateri vsejedci razumejo, da po mnenju veganov delajo nekaj narobe. To vodi k temu, da vegane vidijo kot arogantne in moralno zmedene. To se pogosto zgodi tudi takrat, ko jim vegani pravzaprav sploh ne omenijo svojih prepričanj.
- *»Kako to mislite, da ste vegan? V naši službeni menzi kuhamo normalno, za iskanje vam primernih restavracij v času odmora pa žal ne bo.«*
Vegani tudi velikokrat prikrijejo oziroma ne omenjajo svojih prepričanj in veganstva, ko iščejo službo ali ostale najrazličnejše socialne pripadnosti. Npr. menedžerji, ki imajo predsodke napram veganom, slednje vidijo kot precej bolj komplicirane osebe, ki že na

samem začetku v podjetje vstopijo z določenim problemom in za katere preprosto ni posluha v njihovem podjetju (Soifer 2003).

- *»Daj že jej normalno. Kaj se nekaj pačiš s tem veganstvom!«*

Po mojih opažanjih vsejedci v mnogih primerih pritiskajo na vegane, da naj jedo »normalno« in zapustijo veganski način življenja ter »pridejo k sebi«.

- *»Razumem, da si vegan, toda potrebujem te, da mi napišeš PR članek za Salamijado.«*

Vegani so velikokrat žrtev tudi »strukturne diskriminacije«. Ta oblika diskriminacije se pojavi, kadar institucije ali družbeno prevladujoča stališča in prakse pomenijo, da so nekateri slabši od drugih, čeprav popolnoma neupravičeno. To se lahko zgodi na delovnem mestu, ko so vegani prisiljeni »uporabljati« ali »izrabljati« živali, da bi lahko opravljali naloge, ki bi jih bilo mogoče opraviti tudi brez izrabljanja živali (Soifer 2003).

- *»Vzemi si malo paradižnika, tam je tudi svež kruh. Žal drugega, kar ti ješ, ni.«*

Najpogosteje se vegani zaradi strukturnih razlogov počutijo manjvredne, če imajo na voljo le malo veganske hrane (Horta 2017). V nekaterih primerih se to zgodi v zasebni sferi, na primer pri organizaciji družabnih ali družinskih dogodkov, kjer nihče izključno ne poskrbi, da bo imel vegan nek polnovreden, okusen obrok, temveč se mora najesti od »prilog«, kljub temu da je bil nekam povabljen in bi mu morali gostitelji izkazati nekakšno mero spoštovanja. Spet drugi problem se pojavi v javni sferi, kot so šole, univerze, službe in bolnišnice, kadar je tam na voljo le malo hrane ali pa takšne hrane, ki je primerna za vegane, sploh ni.

- *»Odprava subvencij masovni živinoreji.«*

Nenazadnje vegane k prispevanju izkoriščanja živali prisili država (Soifer 2003), npr. ko morajo plačati neposredne ali posredne davke, s katerimi država, katere državljani so, financira nekatere oblike izkoriščanja živali. Glede na veliko podatkov izpred prejšnjih let je več kot polovica davkoplačevalskega denarja namenjena kmetijstvu. Na tem mestu bi bilo smiselno uvesti davek na živalsko krmo, namesto pretiranega subvencioniranja proizvodnje živalskih izdelkov, ki močno ogrožajo planet, kot tudi nas in živali. Te subvencije se odobrijo v določenih okoliščinah, v katerih bi javnost porabila več subvencioniranih živalskih proizvodov kot nesubvencioniranih, in sicer glede na stroške le-teh. Celo idealen vegan, ki nikoli ni bil deležen kakršnekoli diskriminacije, se tovrstni diskriminaciji ne more izogniti. Na primer, večina od nas je proti krutim biko-

borbam v Španiji, toda kmetijske subvencije prejemajo tudi rejci, ki redijo bike za bikoborbe. Kmetijski sklad Evropske Unije, ki ga polnimo vsi davkoplačevalci Evrope, naj bi jim letno namenil tudi do 110 milijonov evrov. Pri tem ne smemo pozabiti, da je prirejanje bikoborb v nekaterih državah Evropske unije prepovedano z zakonom (Ferkov 2014).

8.1 Etiketiranje

Življenje bi bilo veliko lažje, če bi etikete lepili samo na stvari. Vendar je etiketiranje oz. označevanje psihološki pojem, ki marsikomu močno otežuje življenje.

Ker nič ni na tem svetu preprosto, se je človeška nagnjenost k označevanju prenesla s stvari tudi na ljudi. Če ste bili kdaj priča dogodku, ko je nekdo naredil nekaj nesmiselnega in bil označen za »neumnega«, če nekaj ni znal za »nesposobnega« in če je jokal za »cmeravega«, potem pravzaprav že veste kaj pomeni »etiketiranje«. Če je oseba debela, se »prenajeda«. Če je presuha, ima zagotovo »anoreksijo«. Če ima ženska veliko moških prijateljev, je »lahkoživka«. Če je moški oblečen po modi, je »snob«. Če je nekdo bogat, je skoraj sigurno »tat«. Če nič ne rečeš, si »potuhnjenec«. Če si vegan, si sigurno »slabokrven, agresiven, čudaški hipi«.

Teorija označevanja oz. etiketiranja je na splošno usmerjena na identiteto posameznikov v družbi, s poudarkom na etiketah, s katerimi jih je družba označila – običajno zato, ker se ne ujemajo s tipično normo. Etiketiranje je proces, ki daje posamezniku označbo, ki si je ni izbral sam in jo nosi s predhodno zasidranimi idejami in lastnostmi o posamezniku. Pri označevanju se uporabljajo besede, ki poudarjajo razliko v identiteti med označevalcem in označencem, in ki jih je oblikovala moralna večina v primerjavi s pričakovanjem kulturnih norm. Etiketiranje, tako zavedno kot nezavedno, krepi položaj moči do drugih.

Označevanje ima lahko pozitivne in negativne posledice, vendar se teorijo označevanja po navadi povezuje z negativnimi posledicami in odstopanji, ki jih le-ta povleče za seboj. Etiketiranje se lahko prične ob rojstvu in traja celo življenje (Garcia 2013). Velikokrat se pojavi, ko se v mesojedi skupini ljudi nekdo odloči postati vegan. Ker je veliko več ljudi, ki jedo meso, prevladujoča skupina s svojo močjo obsoja veganstvo zaradi njegove nepristranskosti do tradicionalnega načina prehranjevanja. Štejejo se za »čudne«, ker se ne ujemajo s konvencionalnimi pričakovanji (Lerette 2014).

Etiketiranje ni preprosto in ima lahko močne posledice za osebo, ki ji nadenemo neko lastnost oz. jo »etiketiramo«. Slednje lahko usodno vpliva na njeno prihodnost in lastno presojo o sebi.

Socialni psihologi so prav tako preučili, kako kategorija etiketiranja ustvarja dožemanje družbenih skupin. Različne kategorije omogočajo vir za zaznavanje in krmarjenje v družbenem okolju (Dolphin 2017).

Etiketiranja se velikokrat poslužujejo ljudje, ki se bojijo resničnega odnosa ali soočenja z osebo in morda posledično s seboj, zato imajo raje odnos s svojimi mentalnimi etiketami kot z resnično osebo. Človek, ki nekoga negativno etiketira, sam sebe povečuje in sčasoma sam sebe obkroži z izmišljenimi mentalnimi »oznakami«, živi površinsko življenje in v sebi nosi praznino. To ni presenetljivo, saj so v resnici »etikete« prazne oznake, ki ne morejo nadomestiti kakovosti, ki jo ponuja realna človeška bližina.

Tudi samooznačevanje je lahko zelo omejujoče. Če imamo občutek, da smo nesposobni, verjetno nikoli ne bomo poskusili določenih stvari, ki bi ji poskusili, če bi se smatrali za sposobne. Ali pa pride do ravno nasprotnega obnašanja in skušamo vedno znova dokazovati sebi in drugim, da zmoremo. Če ste eden izmed takih ljudi, se lahko zgodi, da boste v življenju precej uspešni, toda ne boste mogli uživati sadov svojega uspeha. Do takšne nezmožnosti uživanja uspeha pride zaradi občutka, da je vaš uspeh nekaj lažnega.

8.2 Stereotipiziranje

Že precej skopa, nepomembna informacija nam zadošča, da nekomu pripišemo celo vrsto lastnosti in ga »stereotipiziramo«. Enkratna izkušnja opazovanja osebe nam zadošča, da njene lastnosti, tako dobre kot tudi slabe, posplošimo tudi na druge osebe iste skupine. Ne da bi ljudi spoznali, jih identificiramo kot člane določenih socialnih skupin in označimo za čustvene, agresivne, skopušne, bahave itd. (Ule 2004). Stereotipi predstavljajo lastnosti, ki jih vidimo kot značilnost družbenih skupin ali posameznih članov teh skupin, zlasti tistih, ki ločujejo skupine drug od drugega (Nelson 2009). Skratka, to so lastnosti, na katere pomislimo, ko se spomnimo na določeno skupino ljudi. Stereotipi so običajno opredeljeni kot relativno fiksne posplošitve skupin ljudi, ki temeljijo na očitnih posebnostih, ki so z nekaterih vidikov dejanske za večino ljudi (Lerette 2014). Nekateri mesojedci verjetno verjamejo, da je stereotipni vegan ekstremist, bodisi živalski aktivist, anemična oseba, ki izgleda kot da je tik pred zadnjim izdihljajem, nekdo, ki se ne izobražuje o prednostih živalskih živil ali nekdo, komur veganstvo predstavlja »modno muho« oz. želi biti suh itd. Drži, da so vegani »drugačniki« od prevladujoče populacije, toda v prejšnjih poglavjih smo našli razloge in mnogi se v te stereotipne obtožbe ne ujamejo. Poleg tega se mesojedci lahko štejejo za »normalne«, ker naša družba meni, da je meso nekaj, kar temelji na tradicionalnih normah. Kot smo že omenili, živimo v karnistični družbi, ki ima

do rastlinojedcev ogromno predsodkov, Zato so vegani pogosto označeni kot čudni, kar lahko povzroči konflikt. Stereotip se marsikdaj nadaljuje s predpostavkami in dialogom posameznikov. Ta je lahko poln razumevanja z obeh strani, vegana pa se obravnava v skladu z njegovimi prehranjevalnimi preferencami. Če so pripombe bolj ostre, jih lahko vegan ignorira ali pa poskuša razložiti svojo odločitev.

Po drugi strani pa se posameznik lahko umakne od stereotipov skupinske norme zaradi posledic povezanih z njimi. Ta proces imenujemo anonimizacija (Lerette 2014). Gre za vegane, ki si prizadevajo, da ne bodo v središču pozornosti zaradi svojih prehranjevalnih odločitev (prav tam).

Stereotipi spodbujajo družbene predsodke in so v obliki sodb posplošeno predstavljanje in dojetje družbenih pojavov, družbenih skupin in njihovih pripadnikov. Gre za proces opisovanja ljudi na osnovi njihove skupinske pripadnosti in nespremenljive, toge, izkrivljene predstave, ki ne upošteva družbenih sprememb ter individualnih razlik. Oblikujejo se zaradi potrebe po poenostavljanju kompleksnosti pojavov v družbi (Ule 2004). Stereotipi so sicer lahko tudi pozitivni, vendar so večinoma problematični, negativni, netočni in nepošteni. V praksi se običajno osredotočajo na negativne, neugodne značilnosti.

Zgodnje empirične študije poudarjajo presenetljivo stopnjo konsenza pri stereotipih, ki prikazujejo različne etnične skupine (Lerette 2014). Teoretiki v sociologiji poudarjajo moč stereotipov pri ustvarjanju invazivnih čustvenih odzivov na deviantne posameznike ali pripadnike manjšinskih skupin (primer: vegani). Teorija frustracije in agresije v psihologiji je prav tako spodbudila zanimanje za dinamiko predsodkov in poudarila motivirano naravno mnogih naših stereotipov.

Čeprav je še vedno splošno priznано, da stereotipi včasih služijo kot utemeljitev sovražnega in predsodkovnega odnosa, je zdaj večji poudarek na trditvi, da so predsodki in kategorizacija vgrajeni v vsako dejanje percepcije ali obdelave informacij.

Stereotipi niso nič drugega kot kognitivne kategorije, ki pogosto zadovoljujejo čustvene potrebe, dokazujejo, da smo precej odporni na odklanjanje informacij in delujejo kot močni kognitivni magneti, na katere se take informacije asimilirajo (Jones in Colman 1996). Čeprav na stereotipe gledamo kot na skrajnost kontinuuma kognitivne obdelave, ki se slabo prilagaja in hkrati služijo ohranjanju družbenih konfliktov in diskriminacije, obstaja tudi veliko dokazov, da jih je mogoče zlahka zavreči pri presojanju posameznih članov skupine. Tako se zdi, da so

nekateri posamezniki sposobni vzdrževati močne in precej toge poglede na tipične člane skupine, tudi če ti pogledi ne vplivajo na to, kako se posameznega član zaznava ali ocenjuje (Jones in Colman 1996).

8.3 Stigmatiziranje

Tretji zatiralski izraz je stigma, težka socialna zaznamovanost, ki se uporablja za diskreditacijo ali izključitev nekoga zaradi osebnih ali družbenih lastnosti. Goffman v Lerette 2014 (1963) trdi, da je stigma »odnos med atributom in stereotipom«. Dandanes trdijo, da le-ta vključuje etiketo in stereotip z etiketo, ki povezuje osebo z nizom nezaželenih lastnosti, ki tvorijo stereotip (Lerette 2014). Še več, izraz »outsider« se uporablja za opis osebe, ki ne ustreza običajnim družbenim pričakovanjem. Gre za poseben odziv okolja na nezaželeno drugačnost. V nekaterih družbenih okoljih je lahko drugačnost, kot je politično prepričanje, veroizpoved, barva kože, izobrazba ali pa način prehranjevanja nezaželena oziroma stigmatizirana, okolje pa stigmatizirane osebe dojema kot manjvredne. Te osebe so dostikrat zaničevane, obsojane in opravljane. Zaradi sporne značilnosti osebe je negativno označena celotna oseba. Ne glede na to kakšna je stigma, je osebi odvzeta pozornost do ostalih njenih (dobrih) karakteristik. Neobičajna karakteristika torej prevlada.

Razkritje veganske identitete lahko vznemiri okoliščine v sicer običajnem družbenem okolju, npr. pri pogovoru. Te vrste neprijetnih situacij lahko povzročijo, da se vegani vedno znova sprašujejo, kakšne reakcije bodo deležni, ko razkrijejo svoje »stigme«. Ljudje radi diskriminirajo, ko opazijo posameznika, ki se razlikuje od običajnih pričakovanj.

Poglejmo preprost primer. Prehranska znanost je že pred desetletji na osnovi znanstvenih raziskav brez sence dvoma dokazala, da je dobro snovana veganska prehrana povsem ustrezna tudi za otroke. Ko je pred leti zbolel veganski otrok, je v državi zavladovala panika. »Zbolel je, ker je vegan. Starši so mu želeli slabo. Ni dobival dovolj hranil.« V javnosti so se začele pojavljati obtožbe staršev, levji delež krivde so za te obsodbe nosili slovenski pediatri, na čelu s pediatri UKC, ki so celotno propagandno kampanjo sprožili s tiskovno konferenco. Na njej so poudarili izredno enostransko predstavljena in zastarela stališča glede veganstva otrok zaradi svoje militantne nastrojenosti proti veganstvu, ki po vrhu sploh ne temelji na znanstvenih dokazih, ampak na njihovih osebnih, ideoloških prepričanjih. Pomnimo, da noben zdravnik ni prehranski strokovnjak, ampak izključno zdravnik. Če pogledate predmetnik Zdravstvene fakultete v Ljubljani, boste videli, da se v času celotnega študija ne učijo o prehrani.

Torej, seveda je slabo snovana veganska prehrana nezdrava, vendar ali se kdaj kdo vpraša kakšno katastrofo za otroško telo pomeni slabo snovana vsejeda prehrana. Slovenski otroci so med prvimi v Evropi po zamaščenosti jeter. Če bo torej zbolel en veganski otrok, bo v državi zavladala panika. Ko bodo v ljubljanskem UKC prepolne postelje vsejelih otrok, se ne bo zganil nihče. Slab starš je lahko tako rastlinojed, kot mesojed, le da je rastlinojed zmeraj stigmatiziran, medtem ko starši, ki svoje otroke hranijo s prav tako slabo uravnoteženo »vsejedo« prehrano, ne bodo nikoli obsojani in stigmatizirani.

9 RAZISKAVA IN REZULTATI

Namen raziskave je bil ugotoviti, ali vegani doživljajo kakršnokoli obliko diskriminacije v svojem socialnem okolju. Odločili smo se za kvalitativno raziskavo, kjer so nas zanimale osebne izkušnje veganov pri odločitvi za veganski način prehranjevanja, ter na kakšen način so se na to odločitev odzvali njihovi sorodniki, znanci, institucije in drugi in kako so nanje reagirali. Še posebej so nas zanimali vsiljivi ali restriktivni odzivi neposrednega okolja. Kljub majhnemu številu intervjuvancev je količina zbranih informacij ogromna in zelo informativna. S temi raziskovalnimi metodami, smo pridobili globlje razumevanje izkušenj posameznikov, ki se odločajo za nekonformno vegansko spremembo prehranjevanja. Naša raziskovalna vprašanja so bila: (i) kakšne so oblike diskriminacije veganov? (ii) kdo so akterji diskriminacije veganov? in (iii) kakšne so obrambne reakcije veganov?

9.1 Vrsta, struktura, protokol in dolžina intervjujev

Intervjuji so potekali preko spleta, kar je omogočalo dodatno poglobljeno spraševanje o najbolj zanimivih izkušnjah. Intervjuji²⁵ so bili polstrukturirani, torej so vsebovali kombinacijo vprašanj odprtega in zaprtega tipa, pri čemer je bilo možno bolj podrobno sledenje določeni ideji, udeležencem pa je omogočal bolj poglobljeno osebno izpoved. Pričeli smo s sociodemografskimi podatki in z bolj enostavnimi vprašanji, nato pa nadaljevali z bolj osebnimi in domnevno bolj občutljivimi vprašanji. Trudili smo se, da vprašanja niso bila sugestibilna, dopuščali pa smo, da je intervjuvanec tudi sam določal vrstni red odgovorov in deloma tudi teme, o katerih je poglobljeno govoril. Večina intervjuvancev je dejala, da jim je intervju vzel od ene do največ tri ure časa.

²⁵ Intervju se nahaja v prilogi C.

Pred analizo sem kot raziskovalka poskušala identificirati tudi lastne predsodke, pristranskosti in predvidevanja, povezana z raziskovalno temo, zato sem se zavestno trudila, da moje veganske izkušnje ne bi vplivale na intervjuvance in interpretacijo zbranega gradiva.

9.2 Opis vzorca udeležencev

Intervju smo opravili z enajstimi osebami. Izbrali smo posameznike, ki imajo lastnosti, relevantne za našo študijo, vsi so bili torej vegani, hkrati pa smo izbrali ljudi iz različnih socialno demografskih skupin. Izbrali smo posameznike, ki se razlikujejo po izobrazbi, poklicu, spolu, socialni in etnični pripadnosti, vse od športnic do psihologov. Z nami so delili svoje zgodbe, občutke in mnenja. Naj poudarimo, da intervjuja ni zavrnil nihče, in da so bili vsi zelo navdušeni nad povabilom k sodelovanju pri raziskavi, kar je pomembno upoštevati pri interpretaciji. Po pregledu zbranega gradiva smo se odločili za podrobno analizo desetih najbolj izčrpnih intervjujev. Od vseh intervjuvancev sta le dva želela, da njuna identiteta ostane prikrita.

Do udeležencev smo pristopili preko osebnega socialnega kroga, socialnih omrežij ali preko priporočil drugih udeležencev po načelu »snežene kepe«. Vsi so se identificirali kot vegani, ki že najmanj tri polna leta ne uživajo izdelkov živalskega izvora. Izbrali smo tako ženske kot moške, pri čemer je bila najmlajša udeleženka stara 25 let in najstarejši udeleženec 52 let. Stališča socialno demografsko raznovrstnih posameznikov bi lahko nakazala podobnosti in razlike med vegani in odzivi socialnega okolja na njihovo prehransko prakso.

Sodelovalo je 6 žensk in 4 moški, v starostni skupini od 25 do 52 let. Stopnja izobrazbe udeležencev se je gibala od gimnazijske maturantke do doktorice znanosti. Osem se jih je opredelilo kot Slovenci, eden moški kot Srb in eden moški kot Bosanec. Le dva sta se versko opredelila, prvi kot kristjan in drugi kot pravoslavac, oba pa sta bila moška. Poklici udeležencev so bili popolnoma različni, z izjemo dveh glasbenic. Spodnji tabeli prikazuje demografske podatke za vsakega udeleženca študije.

Tabela 9.1: Demografske značilnosti udeležencev raziskave

	IME ali VZDEVEK	SPOL	STAROST	IZOBRAZBA	ETNIČNOST	RELIGIJA	POKLIC
1.	Anja	Ž	30	Univ. dipl. organizatorka dela	Slovenka	Ateistka	Glasbenica, predavateljica, pisateljica
2.	Harry	M	45	Univerzitetni diplomirani novinar	Bosanec	Ateist	Lastnik marketinške agencije
3.	Jagoda	Ž	41	Univerzitetna	Slovenka	/	Glasbenica
4.	Katerina	Ž	42	Doktorica antropologije	Slovenka	/	Urednica

5.	Anonima oseba	Ž	39	Univ. dipl. kulturologinja	Slovenka	/	/
6.	Mary	Ž	44	Univ. dipl. sociologinja	Slovenka	/	Licencirana prehranska svetovalka
7.	Marko	M	48	Mag. elektrotehnik	Slovenec	/	Elektrotehnik
8.	Miloš	M	52	Dr. med. spec. psihiater	Slovenec	Kristjan	Zdravnik
9.	Milan	M	31	Univ. dipl. zgodovinar	Srb	Pravoslavac	Zgodovinar, strojni tehnik
10.	Dori	Ž	25	Gimnazijska maturantka	Slovenka	Ateistka	Študentka, športnica

9.3 Metodologija

Za predstavitev izkušenj veganov, povezanih z raziskovalno temo, je bila uporabljena interpretacijska fenomenološka analiza. Izkušnje posameznikov, ki se prehranjujejo vegansko, so osrednja točka raziskave. Polstrukturirani vprašalnik omogoča standardizacijo odgovorov in digresij glede na presojo intervjuvanca.

Kodiranje odgovorov anketirancev je bilo zamudno, ker smo zbirali precej podatkov. Verjetno bi bila hitrejša računalniško podprta metoda ki »shranjuje, organizira, upravlja in preoblikuje podatke«, kar bi pospešilo analizo, ki smo jo vseeno izvedli »ročno«. Pri začetnem postopku kodiranja se pripombe razvijejo v tematske skupine. Zatem raziskovalec identificira nastajajoče vzorce in povezave odgovorov pri posameznikih. Z odkrivanjem ponavljajočih se vzorcev smo kategorizirali določene teme. Proces eliminacije je bil potreben za namene izbiranja najbogatejšega besedila, ki smo ga vključili v analizo. Cilj tematske analize je predstavljalo strukturiranje »prehranskih izkušenj« udeležencev, vključno z analiza diskriminacije.

Rezultate analize sem glede na zastavljena raziskovalna vprašanja razdelila v tri kategorije, in sicer diskriminacijo v različnih socialnih okoljih, oblike diskriminacije in reakcije veganov. Zaradi kompleksnosti obravnavane teme, je pomembno poudariti, da se v določenih primerih kategorije prepletajo. Vir obravnave omenjene problematike je, kot že omenjeno, predstavljalo tudi »opazovanje z udeležbo«.

9.4 Povzetek intervjujev

9.4.1 Socialna okolja

Začetni impulz: Povprečna doba veganskega prehranjevanja intervjuvancev je 5,4 leta. Povod, da so se intervjuvanci odločili za veganstvo, je bil po večini zdravstveni razlog in nezadovoljstvo s telesno podobo. Kar polovica jih je navedla splošno slabo počutje, največkrat zaradi mlečnih izdelkov in željo po zdravem in lepo oblikovanem telesu. Nekaj jih je omenilo, da že od nekdaj niso bili veliki ljubitelji mesa. Ena od intervjuvank je dejala, da tudi njena družina nikoli ni bila prav posebej mesojeda. Poleg tega so jih navdušili dokumentarni filmi, kot je *Zemljani* (ang. *Earthlings*), knjižna uspešnica *Kitajska študija* in pa knjige zdravnika dr. Johna A. McDougalla in vnema velikega borca za pravice živali, Garya Yourofskyga. Skoraj vsem pa je bila dodatna motivacija za prehod na veganstvo tudi neetično ravnanje z živalmi in uničevanje planeta, ki ga povzroča živinoreja.

Devet intervjuvancev je poudarilo, da je njihova odločitev za veganstvo terjala daljši premislek, ki se je pričel z vegetarijanstvom, le Miloš je omenil, da je šlo za bolj nenadno odločitev, ki je bila pogojena z ljubeznijo do žene:

Ljubezen do žene, ki je na neki točki rekla, da potrebuje veganskega prijatelja, in da če to ne bom jaz, da si ga bo poiskala drugod. Tako mi je v roke potisnila Kitajsko študijo – na dopustu, ko se nisem imel kam umakniti.

Harry, ki prihaja iz Sarajeva, je razložil, da je tam meso hrana, ki je vsakodnevno oz. večkrat na jedilniku. S prihodom v Slovenijo je z jedilnika sprva črtal rdeče meso. Njegovo meso sedaj predstavljajo izključno tofu, tempeh in sejtan, ki so mu neznansko izboljšali počutje. Enake posledice je opazila tudi Anja:

Po branju Kitajske študije pa mi je postalo jasno, da moj vsejedi način prehranjevanja verjetno vpliva na moje takrat precej slabo počutje (vsakodnevni popoldanski počitek, nizka energija, slabo delovanje ščitnice, problemi s črevesjem). To se mi je potrdilo, ko sem poskusno za 14 dni iz prehrane izločila vse mlečne proizvode in prvič v življenju nisem več imela sindroma razdražljivega črevesja. Izginil je praktično čez noč, kar me je napeljalo na to, da mleko verjetno ni tako zdravo, kot so nas učili v šoli.

Domače socialno okolje ob prehodu na veganstvo: Polovica intervjuvancev je dejala, da so ob prehodu na veganstvo živeli v družinskem okolju, trije s partnerjem in dva v okolju prijateljev. V večini je šlo za okolje, kjer so živeli ljudje s srednjo izobrazbo in srednjega ekonomskega položaja. Na podlagi njihovega poročanja je bilo moč čutiti, da njihova odločitev na začetku ni bila dobro sprejeta. Toda skozi čas je okolica spoznala, da so v svojo odločitev trdno prepričani in jih žene zelo močna volja po spremembi. Sčasoma jih je družina oziroma najožja okolica začela podpirati, negativne pripombe pa so pojenjale. Mary je celo dejala, da so ji sledili skoraj vsi njeni bližnji, ki so sčasoma prav tako prešli na rastlinojedstvo. Milan pravi, da je vse potekalo v najlepšem redu, ko so enkrat spoznali »da se ne grem nobenega sektaštva in da so zdravstveni rezultati dobri«. Ker so družine intervjuvancev morale prilagoditi kosila, so začele jesti tudi precej bolj raznoliko »od zrezka in krompirja«, je dejala Dori.

Večina se je že pred leti odločila za vegetarijanstvo, ko slednje ni bilo še tako razširjeno v Sloveniji in dostop do hrane ni bil tako mogoč kot danes, okolica pa je vse, ki so se izogibali mesu, sprejemala z več predsodki kot danes. Marko je razložil:

Večje težave so bile s prehodom na vegetarijanstvo, ogromno je bilo očitkov in pametovanja (na osnovi predsodkov), tako s strani družine kot od prijateljev. Po skoraj 25 letih sem prehrano naštudiral in ni bilo preveč ugovorov pri prehodu na veganstvo.

Podpora domačega okolja: Največ podpore pri odločitvi za veganstvo so anketiranci dobivali s strani oseb ženskega spola, partneric ali mater (v štirih primerih je podporo predstavljala ženska, v dveh sta bila to moška) z višjo izobrazbo in višjega ali srednjega ekonomskega razreda. Povprečna starost podpornikov je bila 39 let. Šlo je bodisi za prijatelje ali pa partnerja (v dveh primerih je bila to žena). Njihove podpore ni predstavljalo samo izobraževanje na področju veganstva. Harry namreč pravi, da ga je žena najbolj prepričala prav z odličnimi veganskimi specialitetami, ob tej priložnosti pa se lahko spomnimo tudi na Miloša, ki mu je žena postavila neke vrste ultimat (glej 1. točko). Anja pa je poudarila, kako ji je prijatelj odprl oči, da je iz vegetarijanstva prešla na veganstvo:

Za meso jih takoj zakoljejo, s čimer se trpljenje takoj konča, za mleko/jajca pa jih dolgoročno izrabljajo in podaljšujejo njihovo trpljenje.

Štirje izmed anketirancev so priznali, da so jim bili največja podpora oz. motivacija znanstveni članki, knjige in socialna omrežja istomislečnih, od koder so črpali največ znanja in posledično

sami vplivali na okolico bolj, kot je le-ta nanje. Najbolj nas je z odgovorom presenetila Anonimka, ki je dejala, da so bila največja motivacija ravno živali, ki so jih v tistem času rešili pred zakolom. Šlo je za simpatične kokoši, prašiča in jagnje, torej živali, ki bi drugače končale na »nedeljskem krožniku«. »V stiku z njimi je bilo veganstvo edina prava pot, saj relacija z njimi poteka na duhovni ravni.« je svoja doživljanja interpretirala Anonimka.

Zaviranje s strani domačih: Štirje so zatrdili, da pri odločitvi za veganstvo v domačem okolju niso naleteli na ovire. Ostali so omenjali negativne odzive, kot so zasmehovanje, prepričevanje in pritisk s strani prijateljev in splošne javnosti, službenih kolegov, največ neodobravanja pa je bilo s strani staršev. V dveh primerih je šlo za mamo, v enem za očima, njihova povprečna starost v tistem času pa je bila 55 let.

Katerina je pojasnila, da je vprašujoče ali negativne komentarje s strani prijateljev in sorodstva pričakovati, vendar to ne bi označila za oviranje. Po njenih besedah naj bi šlo za povsem družbeno pogojen odziv na vsakršno odstopanje od »norme«. Miloš je dodal, da je šlo v njegovem primeru predvsem za obtožbe s strani njegove družine napram osebi, ki ga je »prepričala« v veganstvo.

Pogled širše družbe na veganstvo: Naši intervjuvanci so nam zatrdili, da je veganstvo neustavljivo gibanje, ki ekstremno hitro narašča. V letih, odkar so postali vegani, opažajo ogromne spremembe v prid veganstva. Pravijo, da opažajo, da se ljudje vedno bolj zavedajo, da prehrana živalskega izvora negativno vpliva tako na ljudi in planet kot na živali. Anja meni, da »je še dolga pot, da bo svetovna politika sprejela ukrepe v tej smeri, a sama verjame, da bo to v času njenega življenja«.

Marko meni, da družba deluje na osnovi »povprečnosti« in če posledično karkoli oz. kdorkoli od tega izstopa, se posamezniki še toliko bolj trudijo, da bi jih družba sprejela. V primeru veganstva je to moč opaziti preko zasmehovanja in prepričevanja v nasprotno. Ker veganstvo postaja vedno bolj razširjeno, se tudi povprečje premika proti veganstvu, kar pomeni da je danes položaj v družbi nekoliko lažji, a hkrati poudarja, da:

Institucije v Sloveniji so nestrokovne glede prehrane in nimajo znanja za ustvarjanje korektnih zakonov/priporočil/smernic, kar je eden največjih problemov glede veganstva (in prehrane nasploh) v Sloveniji.

Ali je Slovenija glede tega posebnost? Vsekakor ne.

Prav vsi intervjuvanci opazajo, da gre za znatno povečanje veganske ponudbe v Sloveniji, vendar Milan poudarja, da je to predvsem v privatnem sektorju. Drži, da imajo že vse večje trgovine kar precejšno ponudbo veganskih izdelkov (dobi se že skoraj vse, tj. mleko, sir, jogurte, zrezke, čevapčiče in hrenovke, golaž, krokete, raviole, omake, majoneze, pudinge, paštete itd., kot našteva Anja), toda v javnih ustanovah, kot so vrtci, šole, vojska, policija itd., je ponudba izredno slabo. Kot meni Mary, je to zavoljo »prehranskih strokovnjakov«, ki to niso pa tudi prehranskih lobijev, ki vladajo svetu in ustvarjajo vtis, da ne moremo živeti brez živalskih izdelkov. Po drugi strani ima do veganstva načeloma pozitiven odnos večina prehranskih organizacij, z vegansko ponudbo pa se lahko pohvalijo tudi bolnišnice, kot nadaljuje Milan:

... a to je nekako logično, saj je tam izbira povezana z varovanjem zdravja. V vojski in policiji so glede tega bojda še vedno v srednjem veku. Komentar: Tudi nekatere bolnišnice. Tudi njih bo val sprememb enkrat v prihodnje že dosegel, saj je omogočanje izbire v prehrani (sploh, če govorimo o zdravi prehrani) ena od naših temeljnih Ustavnih pravic (berite 72. člen Ustave RS), to je pravica do zdravega okolja, kamor rastlinska prehrana tudi sodi. Zato bi morala biti rastlinska prehrana dostopna v vseh javnih ustanovah brez najmanjše izjeme.

Demografske lastnosti – spol, starost, etničnost, izobrazba, ekonomski razred in veganstvo:

Kar pet intervjuvancev se je odločilo, da se za veganstvo v večji meri odločajo ženske, štirje so trdili, da sta si spola enakovredna, eden od vprašanih pa je dejal, da bi težko presodil. Analiza glede na frekvence pri posameznik odgovorih v kvalitativni analizi ni preveč verodostojna, niti pomembna. Prav vsi so se strinjali, da se za veganstvo odločajo predvsem mladi, med 20 in 30 leti starosti. Pet jih je trdilo, da gre pri tem za osebe višjega ekonomskega razreda, dva pa sta to zanikala, češ da to nima popolnoma nobene zveze s starostjo. Če povzamem izjavi Mary in Miloša, so to višje izobražene in od 20 do 30 let stare belopolte ženske, ki živijo v urbanih središčih oz. mestih.

Povod za veganstvo druge osebe: Večina jih je omenila, da so že bili povod, da se je nekdo zaradi njih odločil za veganstvo. V več kot pol primerih je bila to ženska, z višjo ali srednjo izobrazbo, v povprečni starosti 32 let. V največ primerih je šlo za prijateljico ali sestro oz. prijatelje, v treh primerih pa tudi za starše oz. mamo. Tisti, ki so hkrati tudi predavatelji so omenili, da do njih velikokrat pristopijo osebe, ki se intervjuvancem zahvalijo, da so jim spremenili življenje.

Veganska prehrana v restavracijah:

V večini restavracij je ponudba hrane povsem neprimerna dejstvu, da so prvi vzrok smrti kardiovaskularne motnje, visok pritisk, diabetes in holesterol. Ob pogledu na meni mi je osebno težko, zdi se neracionalen in povrhu vsega še neizmerno krut.

Menimo, da bi zgornjemu odgovoru Katherine malokdo upal oporekati. A to je kruta resnica sveta. Udeleženci v raziskavi večinoma obiskujejo restavracije, za katere vedo, da imajo na meniju veganske opcije, še raje pa si hrano pripravijo doma. Anonimka prizna, da je nekoliko jezna na ljudi, ki imajo denar in sredstva, a jih ne vlagajo v razvoj in širitev veganske ponudbe. Velikokrat se jim tudi zgodi, da jim kot veganom ponujajo ribe, a pri tem naj povemo, da vlad a zmotno prepričanje, saj niti pravi vegetarijanci ne jedo rib, saj je riba meso. Anja opomni, da bi morali lastniki restavracij razširiti svojo ponudbo z vključevanjem veganskih izdelkov, saj se drugače odrekajo lepemu delu zaslužka s strani hvaležnih in zvestih strank. Konec koncev vegansko hrano je vsak človek, tako mesojedec, kot vegetarijanec in vegan. A ne gre zanemariti dejstva, da je ne glede na vse, situacija vedno bolj optimistična. Haris, ki živi v mestu, pravi, da je ponudba že sedaj zelo obširna, sploh po svetu, kjer ravno Mary najraje preizkuša najrazličnejše okuse iz veganske ponudbe.

Trgovine: Anja pravi, da se je Slovenija glede veganske ponudbe zelo razvila, še najslabše so od velikih trgovcev založene trgovine Tuš. Ostale trgovine se razvijajo in tudi veganom namenajo vedno več ponudbe. Tudi po Evropi je opazila enak trend, drži pa tudi, da v ruralnih predelih nekateri niti slišali še niso za veganstvo. V Sloveniji je najslabši položaj v Prekmurju, kjer vse temelji na živalski prehrani, tudi standard je bistveno slabši kot recimo v Ljubljani. Haris pravi, da preprosto ne obiskuje trgovin, ki mu ne nudijo vsega, kar potrebuje. Mary se zopet odlično znajde na potovanjih, saj imajo večja mesta ogromno dobro založenih tržnic, trgovin z zdravo prehrano ali celo z izključno vegansko prehrano. Dejstvo pa je, da se praktično že povsod dobi rastlinsko mleko. Miloš pravi, da je vegan postal ravno v obdobju, ko je v trgovine prišel veganski sir, zato se pošali, da frustracij iz zgodnejšega obdobja ne pozna. Jagoda zaključí, da danes nakupovanje absolutno ne more biti več razlog, da človek ne je vegansko, kajti veganska hrana je precej dostopna tudi pri nas.

Delovno mesto: Na delovnem mestu več kot polovica vprašanih ni bila primorana delati stvari, ki niso skladne z njihovimi etičnimi prepričanji. Jagoda je poudarila, da je to »njena odločitev in njena odgovornost«. Več anketirancev se je temu tudi uspešno uprlo, z izjemo Milana, ki

nam je zaupal osebno slabo izkušnjo, in sicer pravi: »Kadar si zaradi delovnega razmerja prisiljen jesti v menzi ali na povabilo šefa v neki neznani restavraciji, si primoran delati kompromise. Sicer se vedno najdejo priloge, a žal je vse pečeno in kuhano v istih loncih kot ostala hrana, poleg tega se od »prilog« ne da polnovredno živeti, vsaj na dolgi rok ne.« Razumevanja za veganstvo s strani njegovega šefa žal ni bilo. Še bolj »stisnjen v kot« pa je Miloš, doktor psihologije, ki se vsakodnevno sooča z etičnimi dilemami:

Veganskih zdravil ni. Edino šentjanževka, ki jo praviloma najprej priporočam v smislu antidepresiva, klasična zdravila pa so bila vsa preizkušana na živalih, prav tako je v večini zdravil kot pomožno sredstvo laktoza. Če ni ta, pa aspartam, ki je rakotvoren, tako da gre za dileme, za katere nisem našel ustreznega odgovora. Na farmacijo sem dal pobudo za uvedbo veganskih zdravil, to pa je tudi vse, kar je bilo v moji moči.

Osební zdravnik: S svojim osebnim zdravnikom trije intervjuvanci nimajo težav, ker njihovo odločitev pozitivno pozdravljajo. Dva sta priznala, da o veganstvu niti ne razpravljata z osebnim zdravnikom. Skoraj polovica vprašanih pa je dejala, da imajo z osebnim zdravnikom zelo slabe izkušnje. Katerina je bila precej direktna in povedala, da je z zdravniki precej težko razpravljati o veganstvu, saj niso seznanjeni z znanstvenimi članki. Harry je rekel, da ga zdravnik neprestano prepričuje, da si bo uničil krvno sliko, kljub temu, da je le-ta odlična. Anji pa je zdravnica svetovala, naj čim prej preneha z veganstvom. Anonimka je dejala, da osebnega zdravnika nima oziroma večina je priznala, da ga obiščejo zelo poredko. Nekateri enkrat letno naredijo obsežen krvni test in rezultati so vedno naravnost odlični.

Šola: Pri tem vprašanju so bili odgovori enotni. Popolnoma vsi udeleženci so jasno povedali, da je veganstvo v povezavi s šolskim sistemom izredno slabo. Anonimka je priznala, da je to najtežji sistem v vsem procesu in hkrati najzahtevnejši, saj gre tako za pritisk okolja kot za socialni pritisk, zlasti na podeželju, kjer živi. Dori vidi svetlo točko le v privatnih izobraževalnih centrih in nikakor ne državnih. Katerina jasno pove, da tu zeva ogromno pomanjkanje znanja, ki bi ga bilo potrebno urediti. Miloš je dal celo pobudo za spremembo, pa je zadeva obtičala na RSK za pediatrijo z negativnim končnim mnenjem. Tudi Harry meni, da je šolski sistem precej zaprt kar se tiče novih prehranjevalnih navad. Mary, ki je tudi licencirana prehranska strokovnjakinja jasno pove, da so smernice za prehrano otrok zelo zastarele in da bi jih bilo nujno potrebno posodobiti. Konec koncev gre za zdravje naših otrok, kajne?

Precej kritičen pa je zopet Marko, ki nas opomni, da ima to vprašanje dva različna aspekta:

Kakšne možnosti pri malici in kosilu imajo učenci in dijaki, ki se prehranjujejo vegansko? Zaradi nestrokovnosti t.i. slovenske prehranske »stroke« imajo dijaki in učenci zelo malo možnosti za vegansko prehrano.

In drugič:

Kako se v slovenskem šolskem sistemu potencialni »strokovnjaki« učijo o prehrani (veganstvu). Na Medicinski fakulteti je učenje o prehrani izredno slabo. O tem se sploh ne učijo, kar pa izvedo, je večinoma osebno mnenje predavatelja, ki ne temelji na znanosti, ampak na osebnih predsodkih. Posledično so diplomanti Medicinske fakultete popolnoma nepoučeni o prehrani, tisto, kar vedo, pa je zastarelo in večinoma napačno. Žal se je v Sloveniji nekako zasidralo mnenje, da so zdravniki podkovani o prehrani, kar seveda ne drži.

Slednje smo seveda preverili in v predmetniku Medicinske fakultete resnično ni zaslediti predmetov, ki bi jih podučili v kakršnekoli prehranske strokovnjake. Kar je po mojem mnenju seveda prav, saj se učijo za zdravnike.

Subvencioniranje živinoreje: Tudi pri tem vprašanju so si bili vprašanci precej enotni, saj gre za nekaj, na kar nimajo vpliva in česar ne morejo spremeniti. Tudi to bi lahko šteli kot diskriminacijo, namreč gre za plačevanje subvencij iz našega denarja oz. kot pravi Marko, za stvari in dejavnosti, ki so zanj etično nedopustne in okolju škodljive.

Politika in zakon sta vedno nekaj korakov/desetletij za etiko človeštva, zato razumem, da se morajo najprej spremeniti ljudje, potem pa bodo pricapljali za nami tudi zakoni.

9.4.2 Socialna srečanja

Definicija »diskriminacije veganov«: V nadaljevanju smo intervjuvance vprašali, kaj si predstavljajo pod pojmom »diskriminacija veganov« in odgovori so bili precej različni. Določeni so omenjali mizerno izbiro hrane, ki so jo vegani dostikrat deležni, tako v restavracijah kot v javnih ustanovah in na družabnih srečanjih. Spet drugi so opisali slab odnos družbe do veganstva, zaničevalno obnašanje do veganov, norčevanje (npr. da so vegani bledolični ljudje) in vsesplošne predsodke do rastlinojedcev.

Katerina je priznala, da jo moti predvsem to, da uradna medicina in javne ustanove, kot so npr. vzgojno-izobraževalni zavodi, veganstva ne upoštevajo kot etične izbire posameznika. Marko je pojasnil:

Gre predvsem za »nestrokovnost« slovenskih prehranskih smernic, ki temeljijo na osebni dogmi piscev in zastarelih tradicijah, ne na znanosti. Take smernice aktivno preprečujejo vegansko prehrano v javnih institucijah, recimo šolah in vrtcih. Poleg smernic je po njegovih besedah problematična oz. vir diskriminacije tudi t.i. slovenska prehranska »stroka«, na katero se nepoučena laična javnost večkrat sklicuje, ko obsoja vegane. Te obsodbe in šikaniranja splošne (pa tudi »strokovne«) javnosti so najbolj pogoste predvsem pri veganskih starših. Diskriminacija je vidna tudi s strani medijev. Če zaradi pljučnice umre otrok, ki je slučajno vegan, je to novica leta, če umre zaradi pljučnice otrok, ki ni vegan, to ni omembe vredno.

Vprašanja s strani vsejedcev: Vprašanja, ki so največkrat zastavljena našim intervjuvancev v vsakdanjem življenju v povezavi z veganstvom, so: »Kaj sploh ješ?«, »Zakaj si vegan?«, »Kako pa je z zdravjem in od kje dobiš beljakovine?«, »Kako zdržiš?« ali pa le vsesplošno začudenje »Ali res ne ješ mesa?«, ki ga je omenil Miloš, pri katerem spraševalke najbrž najbolj šokira dejstvo, da je zdravnik in vegan, kar posledično omaja njihove predsodke do veganstva.

Intervjuvanci pravijo, da skušajo na vprašanja odgovoriti s polno mero razumevanja, saj se zavedajo, da so bili tudi sami nekoč vsejedci z enakimi dvomi. Posledično razložijo, da jedo zelo raznovrstno hrano, celo še bolj kot prej in da so vegani postali predvsem zaradi etičnih pa tudi zdravstvenih in okoljevarstvenih razlogov. Vedno znova tudi poudarijo, da se beljakovine nahajajo tudi v rastlinah, saj so najmočnejše kopenske živali pravzaprav rastlinojede, npr. nosorogi, sloni, biki. Kar se tiče vprašanja, kako zdržati na veganski prehrani, pa Milan pojasni z bolj natančno predstavo o tem, kako veganska prehrana izgleda, saj ljudje o le-tej po navadi nimajo realne predstave.

Marko odgovori, da je večkrat deležen trditve, kot vprašanja glede veganske prehrane:

Nevegani se na razne načine trudijo prepričati vegane, da je njihov način prehranjevanja sprejemljiv. Največkrat slišim dejstvo »ampak človek je vsejed!«, na kar odgovorim: »seveda je, ampak vsejedost pomeni, da človek lahko je vse, ne pa da mora jesti vse, torej je odločitev za izbiro živalskih živil stvar posameznika«. Zato mora vsak sprejeti odgovornost za posledice te odločitve (mučenje in pobijanje živali, uničevanje narave). Potem seveda sledi še cela serija nesmiselnih »prepričevanj« (tigri jedo meso, prav tako tudi eskimi, možgane imamo zaradi mesa itd.), ampak zgornji razlog je običajno prvi in najbolj pogost.

Neprimerni komentarji s strani vsejedcev: Komentarji, ki so največkrat slišani s strani vsejedcev so: »Iz veganske prehrane ne dobiš dovolj hranil«, »rastline čutijo«, »če si vegan, ne moreš nič jesti«, »veganstvo je drag stil življenja« itd. Glede hranil smo že našli odgovor med našimi intervjuvanci, na dejstvo, da »rastline čutijo« pa Jagoda odgovori:

... žival, ki jo ljudje pojedjo, poje v svojem življenju do smrti bistveno več rastlinja, kot ga bom jaz v celem svojem veganskem življenju.

Na komentar, da je to drag način življenja, Milan doda, da prihaja iz nižjega ekonomskega razreda in mu gre vseeno prav odlično, tako da to ni izgovor. Marko doda, da običajno sliši, da so vegani »skrajneži«. V tem primeru sogovornika vljudno prosi, da mu natančno definira besedo »skrajnež« in potem uporabi njegovo definicijo, da spodbije tezo o veganih kot skrajnejših. »Običajno definicije nikoli ne prejmem, ampak floskulo v stilu 'najboljše je vsega po malo'. Malo zelenjave in malo mesa, vse 'skrajnosti' so slabe.« V tem primeru razloži, da je konsenz znanosti jasn: (1) majhen vnos zelenjave je povezan z rakom, boleznimi srca in ožilja, diabetesom, visokim krvnim tlakom itd. Znanost je kristalno jasna, potrebno je jesti veliko zelenjave in ne malo. (2) Znanost je nadalje pokazala, da že zelo majhne količine mesa (50 g dnevno) povzročijo resne bolezni, kot je na primer rak. Zato je »malo mesa in malo zelenjave« po njegovem mnenju recept za katastrofo, ne pa neko »zmerno« stališče.« To je dobro izhodišče za razpravo o vlogi znanosti.

Žaljivke, zmerljivke in negativne opazke: Glede zmerljivk so kar trije od sodelujočih dejali, da jih okolica zelo spoštuje in da nikoli niso deležni kakršnihkoli zmerljivk. Po navadi so sodelujoči deležni le začudenih pogledov. Mary je pojasnila, da zase nikoli ne pravi, da je veganka in raje uporablja besedo »rastlinojedka«, ker pravi, da čuti, da ima veganstvo samo po sebi bolj negativen prizvok. Dori nam je zaupala, da vegane včasih poimenujejo »travožerci« ali kot pravi Anja, »travojedci«. Anja to dojema kot napad na njene navade in kot dejstvo, da ji želijo preostali odvzeti njene navade. Milan pravi, da se teh poimenovanj poslužujejo tisti, ki ne razumejo pomena veganstva oz. se jim zdi, da lahko ponižujejo svojega sogovornika, ker je drugačen. Katerina nadaljuje:

Pogosto se sliši, da so vegani ljudje, ki »komplicirajo«, so »izbirčni« in »zateženi«. Večina nima volje in ne vidi smisla v skrbi za živali, na prvo mesto postavljajo svoje udobje, kar pomeni, da se ne ukvarjajo s tem, od kod pride njihova hrana. Prav tako menijo, da je kruta smrt živali, njihova »pravica«.

Marko pojasni, da gre predvsem za to, da so vegani s svojo drugačnostjo grožnja za povprečnost. Ljudje radi »tlačimo« drugačne nazaj v povprečje. To je splošna človeška lastnost. To »tlačenje« lahko poteka na različne načine, dva od najpogostejših pa sta žaljenje in posmehovanje tistim, ki izstopajo. Takšnim ljudem je po navadi lažje, če vegana spravijo v nek slabšalni položaj (npr. da ga označijo za »travojeda«, ekstremista, da drugim vsiljuje svoje mnenje itd.). Zaradi tega psihološko lažje ignorirajo stališče take »negativne« osebe. »Želja po ignoriranju veganskega sporočila pa je pri povprečnih ljudeh zelo močna, saj bi se v nasprotnem primeru morali vprašati o pravilnosti svojega početja – kar pa je za večino ljudi nesprejemljivo«, zaključi Marko.

Spomin na dogodek z vsejdcem: Večina spominov na dogodek z vsejdcem je vezanih na pogovore z osebo moškega spola, srednje do višje izobrazbe in višjega ekonomskega statusa. Gre za najrazličnejša družabna srečanja in druženja s prijatelji, pri čemer bi lahko le enega od opisanih spominov vzeli kot pozitivnega, saj je bila večina negativnih. Milan je na družabnem srečanju s prijatelji in znanci doživel verbalni napad s strani 20-letnega moškega s srednješolsko izobrazbo in višjega ekonomskega statusa:

Tam se je na žalost pil tudi alkohol, za katerega domnevam, da je bil vzrok neprijetne debate. V glavnem je napadel stališča veganstva, in sicer da so le-ta neumna in smešna, da je prav, da se pobijajo živali in da je celo škoda, da se jih ne more pobiti in mučiti več.

Izjava ga je šokirala, zato je raje molčal, medtem ko so se ostali navzoči glasno smejali. Milan meni, da so na ta način želeli pokazati svoje superiornost. Na enak način je tudi Katerina razumela svoje prijateljice:

Bila sem na srečanju s svojimi visoko izobraženimi prijateljicami, ki že več let vedo, da ne jem mesa. Kljub temu mi je ena izmed njih (ostale so molčale) čez mizo ponudila krožnik kruha s pršutom in sirom. S tem je posredno pokazala, da jaz nekako ne sodim med njih, ker zavračam, kar jedo one. Gesta je bila tudi simbolna, in sicer je nakazovala, da je stališče neuživanja enake hrane znak nepripadnosti skupini.

Tudi Anja opiše, kako se je oddaljil odnos med njo in 25-letnim moškim, ki ga je spoznala nekega večera:

Ko mi je ponudil čips s smetano, sem mu dejala, da ga ne bom, ker vsebuje mleko. Vprašal je, če ga ne smem in odgovorila sem, da ga ne konzumiram, ker sem veganka. Zelo se je zresnil, spremenil ton glasu, pikro je pripomnil, da je »anti-vegan«. Potem sem mu rekla, da ni potrebe za konflikt na osebni ravni, ker konflikta nimava midva, ampak najine navade. Za tem je ostal bolj redkobeseden.

Opisani konflikti na prvi pogled pravzaprav niti niso tako grozni. Dejansko jih običajen človek ne bi dojemal kot osebni napad. Toda temu ni tako. Že samo dejstvo, da so se intervjuvanci med dogodki močno vtisnili v spomin, pove, da so v tistem trenutku najverjetneje občutili izredno močna čustva jeze, sramu in razočaranja. Okolica morda v takih primer ne zazna znakov mikroagresije, a dejstvo je, da je veganu ob takih dogodkih sila neprijetno. Vzemimo recimo primer mladega nadobudnega fanta, kot je Milan, ki pride na zabavno večerno druženje. Popoln neznanec napade njegove prehranjevalne navade, ki nikomur ne škodijo. Pomislimo, kaj tisti trenutek občuti oseba, ki se zaradi etičnih vzgibov trudi živeti vegansko, hkrati pa je močno osramočena in napadena pred ljudmi, prijatelji ali pa morda celo pred popolnimi neznanci, pred katerimi želi narediti dober vtis ali pa ohranjati neko mero dostojanstva.

Družabna srečanja s sorodniki: Družabna srečanja pri sorodnikih so intervjuvanci v večini opisali kot dobra, razen treh, ki se jih ne udeležujejo oziroma se jim izognejo. Potekala naj bi brez večjih problemov, saj se medsebojno spoštujejo. Če se kadarkoli pojavi manjši konflikt, ga rešijo s humorjem, kakšno šalo na svoj račun ali pa jim skušajo spoštljivo povedati kaj jim ne ustreza in kaj naj v bodoče spremenijo pri komunikaciji. Harry pove, da ima odlične izkušnje in da ima včasih toliko izbire, da ga je kar nekoliko sram. Anja pravi, da se tudi njeni vedno potrudijo in ji pripravijo kaj, kar lahko z veseljem poje.

Imamo recimo dogovor, da francosko solato in pite za božič priskrbim jaz, večini je bolj všeč veganska verzija, ker je »lahka« in bolj sveža. Oba starša velikokrat kuhata vegansko, saj tudi njima ustrezajo zelenjavne jedi. Če imamo skupne obroke, nimam problemov s tem, da je na mizi tudi kaj mesnega, tudi na nikogar ne pritiskam in ne vsiljujem svojih prepričanj, vedno pa imajo slabo vest drugi, če pred mano jejo meso. Temu se nasmejimo in živimo vsak po svojih prepričanjih.

Osebe, ki načeloma povzročajo manjše pritiske, so sorodniki v starejših letih, z nižjo izobrazbo, npr. »stari starši, tete in strici itd.«. Katerina pravi, da starejši sorodniki pogosto ne razumejo veganstva, vendar se jih večina potruji in temu primerno prilagodi prehrano. Občutki ob pripombah, da gre za »izbirčnost« seveda niso prijetni. Katerina vseeno poskuša razumeti, da

nekateri preprosto ne pokažejo intelektualne volje oz. truda, da bi doumeli, kaj žival doživlja predno pristane na krožniku. Miloš pravi, da je vedno znova presenečen, da pogovor poteka o isti temi, Dori pa prizna, da na podežlju, od koder prihaja, vsak opazi, če nimaš mesa na krožniku.

Družabna srečanja s prijatelji: Kot pravi Katerina, je dejstvo, da o prijateljstvu ne more biti govora, če ni medsebojnega spoštovanja. Resnični prijatelji razumejo in upoštevajo življenjske odločitve določenega posameznika, zato se s takimi ljudmi družijo tudi sodelujoči v naši raziskavi. Velja tudi, da jih veliko prijateljuje s sebi podobnimi, se pravi z ljudmi, ki so se prav tako odločili za veganski način življenja. Manjši problem je bilo zaznati edino pri Dori, ki pravi, da njeni prijatelji zmeraj odlično poskrbijo zanjo, medtem ko fantovi prijatelji marsikdaj pozabijo.

9.4.3 Reakcije veganov

Spremenjen odnos do vsejedcev: Prvotno nas je zanimalo, če so intervjuvanci tudi sami na kakršnikoli način nestrpni in negativno nastrojeni proti vsejedcem. Prav tako nas je zanimalo, kako vidijo karnivore. Ali jih npr. sprejemajo ali obsojajo?

Trije so priznali, da so bili na začetku kar precej nastrojeni napram vsejedcem. Glede na pridobljene informacije, ki so jih vodile do spremembe načina življenja, so bili na začetku polni jeze, nestrpni ter preprosto niso razumeli, kako je ljudem lahko vseeno ali pa kot pravi Anja, da je »edina resnica, njihova resnica«. Jagoda ni razumela oz. še vedno ne razume kako je ljudem lahko vseeno za tuje trpljenje in smrt ter da lahko gurmanski užitek opraviči take brutalnosti, ki jih živali doživljajo od rojstva do smrti. Jagoda prav tako meni, da z napadalnim obnašanjem ne prideš daleč, zato se ne zapleta v razprave z vsejedci. To načeloma zadostuje, saj se po navadi »oni opravičujejo meni, jaz njim nikakor ne.«

Mary zagotavlja, da je pot veliko bolj uspešna, v kolikor ostale razvajaš z odlično vegansko hrano oz. z njimi deliš kakšen okusen recept. Dori pravi, da si skuša dopovedati, da je bila tudi sama nekoč vsejedka, zato je potrebna določena mera strpnosti. Seveda je pri tem odvisno, o kom govorimo:

Če je to nekdo, ki ga imam rada, mu želim le dobro, ker vidim, kako si škodi. Če je to nekdo, ki ga ne poznam, bi ga rada preusmerila le zaradi živali.

Vendar vsi niso priznali, da so tako strpni. Nekateri se preprosto ne morejo upreti odnosu s strani nekaterih, pravi Miloš, ki veganstvo razume kot:

minimalni etični standard, ne kot nek dosežek, temveč kot osnovno stopnjo spodobnosti.

Marko pravi, da je bil zanj največji in najhujši kulturni šok, ko je ugotovil, kako nestrpni so ljudje, ki jih je poznal več let. Redno so ga prepričevali (brez da bi jim karkoli rekel), kaj vse bo/je narobe z njim, kaj vse naj bi mu manjkalo, kako je veganstvo »brez veze«, da »teži«, da bodo zaradi njega nalašč pojedli 2-krat toliko mesa itd. Nadaljuje:

Z leti pa me je tudi presenetilo, ko sem opazil, da na videz inteligentni ljudje izjavljajo popolne neumnosti, ki padejo že z uporabo najbolj osnovne logike. Lep primer tega je »rastline tudi boli«, ki je ena najneumnejših trditev. Namreč tudi, če bi to držalo, veliko več rastlin posredno trpi za prehrano živali za meso – kar je logika, ki bi morala biti jasna že vsakemu 8-letnemu otroku. Kljub temu veliko ljudi te preproste logike ni bilo sposobno dojeti, kar me je res presenetilo.

Zaključni z dejstvom, da do drugih ni nestrpen na osebni ravni, temveč je nestrpen le, kadar pride do nesmiselnih trditev. Potrebno je torej ločiti osebo od njegovega mnenja.

Vnaprejšnja najava prehranskih preferenc/veganstva: Šest intervjuvancev je dejalo, da na družabnih srečanjih več ali manj že vsi vedo, da so vegani. Trije so dejali, da to vnaprej sporočijo, medtem ko ostali tega ne poudarjajo.

Občutje ob razpravah z vsejedci: Glede razprav z vsejedci o veganstvu so bili udeleženci precej deljenih mnenj, čeprav je bilo pri vseh čutiti, da so se že zapletli v prenekateri nekonstruktiven pogovor, ter da se v pogovore s karnivori spuščajo z obilico premišljenosti. Polovica jih je zatrdila, da nimajo nikakršnih težav, temveč so deležni ogromnega spoštovanja. Morda so bili v preteklosti deležni negativnih komentarjev, toda glede na to, da smo intervjuvali osebe, ki so vegani najmanj tri leta, teh težav več ali manj nimajo več. Mary je dejala, da ob pogovorih s karnivori dostikrat celo dobi občutek, da imajo slabo vest, saj vedno začno z opravičevanjem, češ »da tudi oni pojedjo zelo malo mesa«. Kar je seveda odlično in dobro sprejeto, saj s tem pokažejo, da razumejo koncept veganstva. Anja je odgovorila, da neguje samo odnose z ljudmi, s katerimi se vzajemno spoštujejo, tako da so občutki pred, med in po pogovoru ves čas v redu. Na spoštljiv način pove svoje mnenje in sprejme tudi tujega.

Vseeno velikokrat ni tako lahko. Katerina pravi, da je posmehovanje pogosto in se mu ni moč izogniti, saj na ta način sogovornik utruje svoj status o »sprejemljivem«. Redke zares zanima, kako je izbirati veganske obroke, kakšni so razlogi za to in podobno. Marsikdo začne pogovor

le zato, da bi se posmehoval, ker jih moti, da drugi živijo na drugačen način ali pa zato, ker ni pripravljen spreminjati svojih vedenjskih in prehranskih vzorcev. Tudi Dori se zelo nerada zapleta v »takšne« pogovore, zato ji je na začetku vedno neprijetno. Na koncu po navadi zaključim s tem, da vsak na veganstvo gleda z drugačnega vidika, prav tako pa je vsak upravičen do svojega mnenja. Med pogovorom po navadi zazna, kako nerazgledani so ljudje oz. kako nedojemljivi do za sprejemanje drugačnosti. Tudi Miloš prizna, da je pri teh pogovorih po navadi v bojnem položaju. Na koncu se načeloma strinjajo, da živali po nepotrebnem trpijo, a pogosto se tudi strinjajo, da se ne strinjajo.

Ugotovitve in analiza odzivov na izbrane izjave: Za konec intervjuja sem naše intervjuvance »podžgala« z izjavami, za katere sem slutila, da jih bodo izzvale. Niz izjav sem sestavila s pomočjo naključnih vsejedcev. Predstavljam najbolj prepričljive odzive, ki pomembno dopolnjujejo razumevanje veganstva in hkrati najbolj nazorno pokažejo njihovo odzivanje in reakcije na socialno mikroagresijo in diskriminacijo v različnih socialnih okoljih.

Jasno je, da moramo za meso žival ubiti. Ravno tako mora za mleko umreti telček. Dejstvo je, da živali z vsem tem mučimo, vendar se ima večina ljudi, predvsem na Zahodu, za velike ljubitelje živali. Kako je to mogoče? Po eni strani obožujemo živali, še več – ko se pojavi kakšen škandal glede mučenja živali, burno stopimo skupaj in pokažemo, da nam ni vseeno, toda po drugi strani vsakodnevno »poskrbimo«, da je žival mučena in posledično umre. Zakaj »poskrbimo« v navednicah – ker dejansko ne poskrbimo mi, temveč drugi, ki jih za to plačamo. Mi le pasivno sprejemamo utečen sistem.

Če nadaljujemo, večini tudi ni vseeno za okolje, v katerem živimo, prav tako pa spoštujemo naravo in obsojamo uničevanje le-te. Zakaj si pri živinoreji, ki je eden glavnih onesnaževalcev narave, dajemo odpustke? Poleg tega živimo v času, ko je poudarjanje zdravega načina življenja vsakodnevno na meniju. Zakaj potem jemo, kot da nam je vseeno? Kako se torej večina ljudi sooča s to dihotomijo? Odgovor je preprost – z izgovori:

- **»Uživanje živali je naravno, normalno in nujno.«**

Marko: Gre za tri različne trditve, zato se tudi odgovori razlikujejo:

- a) *naravno*: Ah, in ker je naravno je sprejemljivo? Razumem. Torej, tudi posilstvo je naravno.
- b) *normalno*: Aha, če nekaj dela večina je to samodejno sprejemljivo? Jaz raje mislim s svojo glavo, kaj je sprejemljivo in kaj ne. Se ne ravnam po tem kaj množica/večina meni. Nimam tako močno razvitega »ovčjega« nagona.

c) *nujno*: Piši največjim prehranskim organizacijam na svetu, ki vse po vrsti pravijo, da meso NI nujno in jim obrazloži to njihovo zablodo. Ko jim pišeš, še meni prosim pošlji v vednost.

Katerina: Seveda, za Inuite, ki živijo na ledu in snegu in je njihova edina zelenjava mah iz želodca severnega jelena.

- *»Veganstvo je modna muha.«*

Katerina: To ne drži, veganstvo obstaja že tisočletja. Opisano je v indijskih tekstih.

Marko: Ja, je podobna muha kot človekove pravice. Ne bo prav kmalu odletela.

- *»Veganska prehrana ni zdrava.«*

Mary: Največje prehranske organizacije na svetu priznavajo vegansko prehrano kot primerno za vsa življenjska obdobja.

- *»Vegani so čudaški, pretirano čustveni, vsiljivi in ekstremistični hipiji.«*

Marko: Spet več vprašanj:

- a) *čudaški*: To pomeni, da nisem povprečnež. Jaz sem kar ponosen na to in raje razmišljam s svojo glavo, četudi se povprečnežem zato zdim čudaški.
- b) *pretirano čustven*: Osebo vprašam, kakšno je njeno mnenje o srednješolcih, ki so z bencinom polivali mačke in žive zažgali. Če (ker) je njeno mnenje o tem, da je to nesprejemljivo, jo vprašam, če ni morda pretirano čustvena? Pokažem paralele med nepotrebnim pobijanjem živali srednješolcev in nepotrebnim pobijanjem živali za hrano (njihovo prepričevanje gre nato predvidljivo v smer „nujnosti“ ali „naravnosti“ mesa).
- c) *vsiljivi*: Osebo opomnim, da je ona začela govoriti z mano o veganstvu in ne obratno. Običajno že ob samem začetku pogovora omenim, da pogovor o tem ni nujen in da lahko o tem kaj rečeva, v kolikor si ta oseba to res želi.

Anonimka: To so lastnosti ljudi, ne le ljudi, ki se prehranjujejo vegansko.

Harry: Borijo se za tiste, ki se boriti ne morejo, ki so izkoriščani, in ki živijo v taboriščih v 21. stoletju. Tisti »čudaki«, o katerih govorite, ne razmišljajo samo o tem, kako bodo poskrbeli zase, temveč o dobrem za vse na tem planetu. To je res čudaško.

- *»Če ne bi jedli mesa, bi potrebovali ogromno prostora, za vse rastline.«*

Harry: Ali veš koliko rastlin na dan poje ena žival?

- *»Vegani so ljudje s prehranskimi motnjami, če ne drugega, imajo ortoreksijo²⁶.«*

Anonimka: Mislim, da borba za pravice živali nima povezave s prehranskimi motnjami ljudi – ob tem torej poudarim, da je veganstvo gibanje za pravičnost in ne prehransko gibanje.

Marko: Res verjameš vsemu kar prebereš v rumenem tisku? Če oseba vztraja še naprej, jo pozovem po znanstvenih virih in ji razložim razliko med vzrokom in posledico ter korelacijo in kavzalnostjo.

- *»Živali so na svetu zato, da jih jemo. Tudi tiger poje antilopo, to je pač prehranska veriga.«*

Miloš: Na svetu je večina živali rastlinojedih. Kako to, da za primerjavo izberete prav mesojedo?

Jagoda: Podobno razmišljanje, kot to, da so ženske na svetu za in zaradi moških, temnopolti pa za in zaradi belopoltih. Sicer pa – pojdi v savano k tigru pa boš videl kateri člen v verigi si pravzaprav ti kot človek.

- *»Tudi rastline čutijo bolečino.«*

Milan: Moja največja bolečina je v razmišljanju, zakaj evolucija pri človeku ni razvila njegove neumnosti v fizično bolečino?

Jagoda: A s tem se ubijanje živali, ki dokazano čutijo bolečino, ne opravičuje. Poleg tega živali pojedjo bistveno več rastlinja kot ljudje. Gre za tiste živali, ki so v vaši »prehranjevalni verigi«.

Marko: Izredno neinteligentna trditev, zato jo kot tako tudi izpostavim, in sicer običajno z vprašanji: »Kje dobimo meso?« in »Kaj pa te živali jedo?«

Mary: Rastline nimajo živčevja in kdor trdi, da trpijo, naj ponovi osnove biologije.

- *»Če človek ne je mesa, mleka in jajc, je slaboten, ker nima vnosa beljakovin.«*

Katerina: Poznate kakšnega takega?

Milan: Neumnost.

Anja: Si že slišal za beljakovine v rastlinah?

Mary: Dobro načrtovana veganska prehrana lahko zadovolji vse potrebe po makro in mikrohranilih.

²⁶ Ortoreksija = obsedenost s pravilno prehrano.

Marko: Kaj pa so to beljakovine? Koliko pa jih potrebujemo? In tako dalje. Zelo kmalu pridemo do konca znanja dotične osebe, nakar vprašam zakaj govori o stvareh, ki jih ne pozna. Potem svetujem, naj piše največjim prehranskim organizacijam na svetu, ki vse po vrsti pravijo, da je v rastlinski hrani več kot dovolj beljakovin in naj jim obrazloži njihovo zablodo glede beljakovin. Ko jim piše, naj še meni prosim pošlje v vednost.

- *»Veganstvo je popolnoma neprimerno za športnike.«*

Anja: Ogromno veganskih športnikov dokazuje nasprotno.

Dori: Dokazujem nasprotno.

- *»Naravno je, da pijemo mleko. Odličen je za naše kosti in splošen razvoj.«*

Jagoda: Naravno je, da vsak dojenček pije mleko pri materi iste vrste. Nenaravno pa je, da človek v odrasli dobi pije mleko druge vrste! Razen če misliš, da si tele in potrebuješ informacije za rast teleta.

Dori: Ni naravno piti mleka drugih živalskih vrst, ker je prilagojeno njihovemu razvoju. Države, v katerih se popije več mleka, so države, v katerih je osteoporoza veliko bolj pogosta.

Miloš: Raziskave govorijo, da je v državah, kjer je največja poraba mleka in mlečnih izdelkov, tudi največ zlomov kolka, kar je pokazatelj obstoja osteoporoze.

- *»Človek potrebuje tako rastlinske kot živalske beljakovine.«*

Miloš: Tako mislite vi, znanost pravi drugače.

Anja: Ne drži. Potrebujemo samo esencialne aminokisline, iz katerih telo tvori vse potrebno. Vse esencialne aminokisline lahko dobimo iz rastlin.

Marko: Začudim se, osebo vprašam, naj mi razloži razliko med živalskimi in rastlinskimi beljakovinami, koliko je potrebnih enih in drugih ter zakaj je temu tako itd. Zelo kmalu pridemo do konca znanja dotične osebe, nakar jo vprašam, zakaj govori o stvareh, ki jih ne pozna.

Anonimka: Vsak vegan je dokaz, da je ta trditev le dobro vodena propaganda.

- *»Veganska prehrana je zelo tvegana, predvsem za otroke.«*

Jagoda: Največje prehranske organizacije po svetu v svojem znanstveno zelo dobro utemeljenem stališču trdijo, da je veganska prehrana primerna za vse človekove razvojne stopnje, vključno z otroki.

Marko: Osebi svetujem, naj piše največjim prehranskim organizacijam po svetu, ki pravijo, da je veganska prehrana primerna tako za otroke in dojenčke kot za noseče in doječe matere. Prav tako tej osebi svetujem, naj jim obrazloži njihovo zablodo glede tega.

- *»Človek je po naravi vsejed, kar dokazuje tudi zgradba našega telesa.«*

Marko: Seveda je, ampak vsejedost pomeni, da človek »lahko« je vse, ne pa da »mora« jesti vse, torej je odločitev za izbiro živalskih živil stvar posameznika, ki mora seveda sprejeti vse posledice te odločitve (mučenje in pobijanje živali, uničevanje narave).

Milan: Ne drži. Človek med drugim »lahko« uživa tudi drugačno hrano, ampak najbolj »blesti« ravno na rastlinski.

Jagoda: Zgradba našega telesa dokazuje, da smo izrazito rastlinojede živali.

- *»Meso je razlog, da smo postali bolj inteligentni.«*

Marko: Zelo verjetna ta teza ni. Četudi bi to držalo, se vprašajmo, ali »moramo« danes početi vse stvari, ki so privedle do današnjega stanja. Na primer, reaktivni letalski motor je nastal zaradi nacistične Nemčije. Moramo zato danes, če se vozimo z letalom, podpirati nacistične ideje?

Jagoda: Glede na to, da smo edina vrsta, ki bo povzročila lastno izumrtje, resno dvomim o inteligenci. O tem, da bi bil meso razlog za njo, pa še toliko bolj. Zakaj bi razmišljala in se izgovarjala na preteklost oz. na nekaj milijonov let nazaj. Menim, da morajo moje odločitve potekati v skladu s sedanjostjo. Drugače lahko iščemo opravičila tudi za detomore, posilstva itd.

Anja: Mi pokažeš študijo, ki je to dokazala?

- *»Ogromno ljudi je na svetu, ki stradajo, vi pa si izmišljujete, kaj bi jedli in kaj ne.«*

Katerina: Tragična resnica je, da so ljudje lačni, tudi v Sloveniji. Ogromno hrane, s katero bi lahko nahranili ljudi, gre za prisilno pitanje živali, ki so ubite.

Jagoda: Ljudje stradajo na svetu, zato ker to prinaša določenim ljudem profit. Nikakor pa ne zaradi veganov. Razumem vašo navezanost na hrano živalskega izvora, ampak ravno ta je med drugim tudi razlog, zakaj ljudje stradajo. Preberite, koliko rastlinja se porabi za 1 kg mesa, koliko vode itd. in potem poiščite podatek, koliko vode se porabi za 1 kg žita.

Dori: Stradajo zaradi politike in mesno-mlečno industrije.

Milan: To po navadi rečejo taki ljudje, ki nikoli ne prispevajo nič v dobrodelne namene in ne razumejo, da je živinoreja glavni razlog za lakoto po svetu.

Anja: Na svetu je skoraj milijardo lačnih. Tretjino svetovnih žitaric, ki bi jo lahko namenili lačnim, pa namenimo za krmo živali.

Čeprav sem izpostavila najbolj udarne odgovore, so reakcije veganov potrdile že prej omenjene izjave s strani udeležencev v raziskavi. Veliko se jih ne želi več spuščati v verbalne konflikte z vsejedci in na določene trditve oz. »izgovore« podajajo zelo kratek in jasen odgovor s precej nezainteresiranosti, včasih se zatekajo tudi v apriorne in šibko argumentirane odgovore. Dobila sem občutek, da so to z njihove strani tolikokrat slišane in predebatirane izjave, da se z njimi v veliko primerih nimajo volje več soočati. Razlog za to morda tiči tudi v tem, da smo govorili z ljudmi, ki so vegani že vsaj tri leta. Kot so dejali, so na začetku te poti velikokrat padli v konflikte in skušali obrazložiti svojo plat zgodbe, sedaj pa se temu raje izognejo. Po drugi strani pa se je prav pri vsakemu našlo kakšno vprašanje, ki je razvnelo željo po zadovoljivem odgovoru. Za konec naj poudarim, da so bili pričakovani odgovori oziroma odzivi precej enotni.

10 SKLEPNA RAZPRAVA

Cilj študije je bil ugotoviti, kakšno je obravnavanje veganov s strani vsejedcev oz. ali je odnos vsejedcev do veganov pogosto diskriminatoren. V tem kontekstu nas je zanimalo za kakšno vrsto diskriminacije gre, torej kakšnih ironičnih, ciničnih in tudi žaljivih komentarjev in vprašanj so vegani v socialnih okoljih deležni oz. ali se zaradi netradicionalnih prehranjevalnih navad znajdejo v konfliktu z večinskimi skupinami in kakšne so njihove reakcije. Spodnja razprava je povzetek ugotovitev, pridobljenih z analizo strokovne publicistike in temelji na izvirno zbranih informacijah, pridobljenih preko intervjuvanja skupine veganov.

Večina intervjuvancev kot vzroke za spremembo načina prehranjevanja navaja zdravstvene težave, slabo počutje in druge, npr. okoljske razloge. Intervjuvanci so potrdili, da so bili deležni določene oblike diskriminacije oz. neprimernih komentarjev in vprašanj v zvezi s svojo prehransko prakso. To dejstvo nakazuje, da veganski stil življenja še vedno ni običajen del dominantne prehranske kulture. Udeleženci poročajo, da svojih razlogov za izbiro veganskega načina življenja zaradi morebitnih konfliktov velikokrat celo raje ne omenjajo, čeprav so se za le-tega odločili zaradi sočutja do živali.

R1: Kakšne so oblike diskriminacije veganov?

Zaradi vseh teh zmot, prevar in nesamokritičnega zatiskanja oči v najrazličnejših socialnih okoljih, na delovnih mestih, na področju zdravstva, šolstva, politike pa tudi v ostalih socialnih okoljih, kot so restavracije in trgovine, ni presenetljivo, da se še vedno pojavlja tudi bolj ali manj težka diskriminacija veganov. Negativna komunikacija dokazuje odpor vsejedcev na veganstvo.

Intervjuji so pokazali, da v določenih socialnih okoljih, bodisi v družinskem krogu ali institucijah, kot je šola, zdravstvo, družina, vsejedci velikokrat demonstrirajo pokroviteljski odnos do vegetarijancev oz. veganov. Nemalokrat je ta odnos tudi žaljiv. Nekateri avtorji/-ice ga opredelijo z izrazom *mikroagresija*. Ta se kaže v verbalni, neverbalni ali vizualni obliki, zavestni ali nezavedni (Sue 2010). Mikroagresija je definirana kot izjava, dejanje ali incident kot primer posredne, subtilne ali nenamerne diskriminacije članov marginalizirane skupine, v našem primeru veganov (Lerette 2014).

Zaznati je bilo tako mikro napade v obliki neobčutljivih komentarjev in manjših žalitev kot tudi nadlegovanje v obliki grdih ali celo nesmiselnih komentarjev, sarkazma, ciničnosti, neslanih šal ali pa neverbalnih komentarjev, npr. vzdih, zavijanje z očmi, geste, izrazi na obrazu ali toni. Opazila sem, da se pojavlja tudi problem mikroinvalidacije (Sue 2010) pri čemer gre za komunikacijo, ki izključuje, negira in izničuje občutke in misli veganov.

Vegani so velikokrat deležni tudi »aha – pa te imam« trenutkov. Vzemimo za primer človeka, ki je vegan, zelo strikten pri prehranjevanju, ne obiskuje cirkusov z živalmi, ne nosi krzna itd.. Potem pa obuje čevlje iz živalskega usnja, kupljene v času vsejedstva. Obsojati človeka, ki se trudi, pa mu kdaj tudi »spodleti«, ni pošteno. Vsak najmanjši trud je boljši kot nič truda in tovrstno takojšnje obsojanje prav tako predstavlja mehanizem za opravičevanje karnizma.

Razlogi za marginalizacijo lahko izhajajo iz nepoznavanja vzrokov za veganstvo, mikroagresija pa je dejansko lahko tudi obrambna strategija tradicionalistov, ki branijo svoj življenjski slog. Konflikti med mesojedci in vegani so včasih precej srčiti, ker to vprašanje odpira nekatere temeljne etične dileme, posebej če so s strani vsejedcev podani problematični komentarji kot npr. »saj so samo živali«.

Več pozitivnega pristopa je bilo zaznati v vprašanjih, ki jih vsejedci postavljajo veganom. Določeno mero naveličanosti in jeze, ki jih vzbujajo neprimerni komentarji ter vprašanja, je bilo

zaznati šele v končnem delu intervjuja, kjer sem sodelujoče izzvala, da komentirajo najpogostejše izjave in komentarje vsejedcev.

Z opravljeno raziskavo lahko potrdim, da negativni odzivi izvirajo iz prevladujoče karnistične ideologije, ki diktira privilegije tistim, ki podpirajo prevladujočo kulturo. Odziv vsejedcev je največkrat podprt s tezo, da so ljudje superiorni nečloveškim živalim. Hkrati pa se vsejedci čutijo obsojane s strani veganov glede njihovih prehranskih preferenc, zato se ubranijo še preden so lahko napadeni. Prav to pa kaže na vsaj zametek »slabe vesti«, torej na dvom v lastno prehransko prakso. Načinov, kako prevladujoča družbena skupina sporoča manjvrednost do posameznikov iz obrobne skupine je veliko.

Za konec naj poudarim, da je tovrstna oblika diskriminacije – mikroagresija precej prikrita, nejasna in pogosto pusti obe strani v dilemi kako reagirati. Avtorji domnevajo (Sue 2010), da je mikroagresija pogosto težje obvladljiva kot ostale komponente/vrste diskriminacije.

R2: Kdo so akterji diskriminacije veganov?

Drugo raziskovalno vprašanje, ki smo si ga postavili je bilo, kdo so pravzaprav tiste osebe ali institucije, ki izvajajo določeno obliko diskriminacije nad vegani. Kot smo spoznali že v teoretičnem delu magistrske naloge, je tudi raziskava pokazala, da ima karnizem vodilno prehranjevalno vlogo v današnjem svetu. Vegani verjamejo, da človek kot žival nima pravice izkoriščati, mučiti ali na kakršenkoli način izrabljati nečloveških živali, saj dandanes to ni nujno potrebno, ker nam prehranski sistemi omogočajo najrazličnejše zadovoljive alternative. Izkazalo se je, da se v veganskem načinu življenja odlično znajdejo tudi tisti iz nižjega socialnega statusa, zato bi bilo po mnenju udeleženca v raziskavi nesmiselno trditi, da je veganski način življenja »predrag«. Na drugi strani karnizem kot sistem in pogled na svet priznava poseben položaj človeka in dovoljuje ter opravičuje izkoriščanje živali za hrano, oblačila, znanstvene poskuse in zabavo. Predstavljen je kot sistem prevladujočih prepričanj, ki ga podpirajo številni obrambni mehanizmi in v pretežnem delu dejansko predsodki. A pomnimo – ko prehranjevanje z živalmi ni nujno za preživetje, je to izbira in izbira vedno izhaja iz prepričanj. Psihologija prehranjevanja z živalskimi produkti je kompleksno področje, ki prikazuje sotočje morale, čustev, spoznanj in osebnostnih značilnosti. Raziskave psiholoških in kulturnih dejavnikov prehranjevanja z mesom kažejo na korelacijo z moškostjo, podporo hierarhičnim vrednotam in zmanjšanje odprtosti do izkušenj (Joy 2011). Da je karnizem široko uveljavljen, so pokazali tudi naši pogovori z intervjuvanci. Večina se jih je odločila za vegetarijanstvo, že pred leti, ko

že samo odpovedovanje mesu ni bilo pozitivno sprejeto v družbi, kaj šele veganstvo. Najpreprostejša razlaga bi bila, da dominantna kultura (ideologija) zavrača vse, kar odstopa od standardne norme. Tisti, ki to vseeno počnejo so deležni določenih oblik zasmehovanja, prepričevanja v vsejedstvo, vrstniških pritiskov in drugih, bolj ali manj trdih oblik »prevzgoje«. S trdno voljo in dobrimi argumenti so naši intervjuvanci svoja prepričanja vse bolj prepričljivo utemljevali, zato so kritike najbližjih sčasoma izginile. Najman mikroagresije in največ podpore so bili deležni s strani žensk, partneric ali mater, s srednjo ali višjo izobrazbo.

V določenih primerih so bili povod za spremembo razmišljanja dokumentarni filmi in medijska poročanja, vendar je slednji informacijski kanal še vedno precej šibak. Stvar je povsem jasna. Komercialni mediji živijo od oglaševanja – delež oglasov živil živalskega izvora je pri tem zelo velik – zato je povsem logična »cenzura« ki poskrbi, da najbolj šokantna dejstva težko pridejo do publike.

Vseeno je digitalna doba poskrbela za druge kanale, ki ljudi soočajo z resnico. Intervjuvanci so priznali, da igrajo pri tem ogromno vlogo socialna omrežja. Menijo, da je veganstvo postalo izjemno in neustavljivo gibanje, zavedanje, da prehrana živalskega izvora dolgoročno negativno vpliva na ljudi in planet, ter v prvi vrsti na živalstvo, pa je vse bolj prisotno.

Diskriminacijo veganov je bilo v največji meri zaznati v šolskem sistemu, saj so pri tem vprašanju popolnoma vsi podali precej negativen odgovor. Šlo naj bi za velik pritisk okolja, predvsem učiteljev in staršev, zlasti na podeželju, saj imajo do veganstva po večini še vedno precej negativen donos, starše veganski otrok pa dostikrat vidijo kot »slabe«. Tudi v zdravstvu se pojavlja stigmatiziranje veganov, a zopet je potrebno poudariti, da ljudje nasvete o prehrani zmotno iščejo v zdravstvenih ustanovah, saj so za presoje glede prehrane ustrezno usposobljeni le izsolani prehranski strokovnjaki in ne doktorji medicine. Kljub temu so zdravniki na tem področju zelo, morda najbolj vplivna strokovna skupina. Na delovnem mestu se po izkušnjah naših intervjuvancev ne pojavljajo omembe vredne oblike diskriminacije. Sodelujoči imajo na delovnih mestih načeloma dobre izkušnje. Prav tako imajo dobre izkušnje tudi s trgovinami in restavracijami, v katere zahajajo, a vseeno naj spomnim na izjavo intervjuvanke, da je v večini restavracij ponudba popolnoma neprimerna dejstvu, da so prvi vzrok smrti v Sloveniji, bolezni srca in ožilja.

Drugo raziskovalno vprašanje zaključujem z ugotovitvijo, da so za diskriminacijo veganov v veliki meri krive državne institucije, ki bi morale urejati to področje skladno s sodobnimi ugo-

tovitvami in smernicami, usklajenimi s svetovnimi priporočili. Nesmiselno je od ljudi pričakovati, da bodo sami preverjali strokovnost nasvetov, člankov, reportaž v obilici nakopičenih ideologij, diet in nasvetov, ki jih vsakodnevno lansirajo s strani korporacij kupljeni in zlobirani mediji ter druge lobistične organizacije. Državnim institucijam, medijem itd. določen del ljudstva zaupa in se jim pusti voditi, zato je prav, da so podane ustrezne, znanstveno podprte smerne s strani tistih, ki so za to zadolženi ter seveda tudi plačani s strani davkoplačevalcev. Spet drugi imajo nizko stopnjo zaupanja v družbene in politične institucije, kar pomeni, da so te ljudje zbegani in prepuščeni lastni reflektivnosti, t.j. sposobnosti presoje, kaj je primerna in kaj neprimerna prehrana, kar pravzaprav predstavlja družbeni problem.

R3: Kakšne so obrambne reakcije veganov?

Tudi reakcije veganov na komentarje, vprašanja in diskriminacijo se sčasoma spreminjajo. Da se nekdo odloči za popolno spremembo svojega načina življenja in prehranjevanja, ga v morajo to prepričati na novo odkrita resnica in z dokazi podkrepljena dejstva. Spoznanje je po navadi tako šokantno, da želi vegan na začetku svoje poti to sporočiti vsem. Čuti potrebo, da svoje spoznanje deli z najbližjo okolico in da svoje argumente močno brani in se bori za pravico, v katero na novo verjame. Zato se na začetku veganske poti pojavlja veliko konfliktov med vsejedci in vegani. Bodisi okolica nima posluha za veganova nova spoznanja ali pa le-ta ne razume, da želi pomagati ostalim in jih seznaniti s tem, v kar verjame. Poleg tega je deležen kritike in komentarjev, ker s svojo odločitvijo dvomi v prehransko kulturo svojega družbenega okolja. Hkrati mu okolica ne verjame, da mu bo uspelo in kar je najhuje, da vegan niti sam ne ve, če mu bo. Zato je v prvem letu do treh let vegan pogosto na preizkušnji – z okolico in samim seboj. Takrat so njegovi odzivi dostikrat precej čustveni, agresivni, lahko pride tudi do tega, da se preprosto umakne iz prej običajnega okolja, ker ima občutek, da tja več ne spada. Ker je npr. spoznal resnico o živilski industriji, ki ga je občutno prizadela, videl, kako katastrofalno ravnaajo z živalmi, kaj se dogaja s planetom ali pa z zdravjem ljudi, nikakor ne razume, kako ostalih ljudi v njegovem okolju ta dejstva ne šokirajo in posledično ne odvrnejo od navad, ki niso bistvene za kakovostno življenje človeka.

Sčasoma se vegan navadi na odzive, reakcije in odločitve okolice in splošne družbe, tudi če jih ne razume. Poskuša namreč razumeti, da določenih stvari ne razume. Samo veganstvo postane »lažje«, saj vegan s svojim načinom življenja in vztrajnostjo, zunanjo podobo in zdravstvenim stanjem pridobi zaupanje s strani vsejedcev, toleranca veganov do okolice pa se občutno zviša. Zatiranje in nerazumevanje s strani najbližjih se tudi občutno zmanjša, negativni komentarji in

zbadljiva vprašanja pojenjajo, vedno več pa je pozitivnih odzivov. Vse naštetu se je pokazalo tudi v moji raziskavi, saj sem intervjuvala tiste, ki so vegani že vsaj tri leta. Skoraj vsi so priznali, da so imeli na začetku veliko problemov z razumevanjem s strani socialnih okolij, a sčasoma so si priborili določeno mero zaupanja in verodostojnosti. Hkrati pa so tudi spoznali, da je nesmiselno prepričevati vsejedce, saj mora vsak človek do razumevanja priti sam. Poleg tega velja dejstvo, da ima lahko nekdo vsa dejstva podana »na pladnju« in podkrepljena z dokazi, pa ga ne bodo ganila. Zato lahko povzamem, da vegani tudi po določenem času sicer širijo informacije in izkušnje, a se na drugi strani skušajo vedno manj zapletati v konflikte, ki nika-mor ne vodijo. Nestrpni ostajajo le do ljudi, ki mislijo, da je edina resnica njihova resnica. Njihov namen je informirati na strpen način, ostalo se zgodi samo od sebe. Ob tej priložnosti naj omenim tudi, da je včasih bolje stopiti korak nazaj, da potlej skočiš dva naprej. Vzemimo primer, da naša babica končno dojame, da nas »pohana piška« več ne razveseli na nedeljskem krožniku in nas prešerno nasmejana povabi na vegansko lazanjo. Zanja se je resnično potrudila, kupila veganski sir in vegansko meso. Ko nam jed postreže na mizo, pa ugotovimo, da testenine vsebujejo jajca. V takšnem primeru menim, da je bolje stopiti nazaj in lazanjo kljub strogemu nepodpiranju jajčne industrije vseeno pojesti, ker bomo veliko hujšega za veganstvo naredili, če bomo jed, za katero se je nekdo (skoraj uspešno) močno potrudil le za nas, odklonili, kot če jo bomo vseeno pojedli in babici svetovali, kje lahko naslednjič kupi za nas še boljše testenine.

Sodelujoči v raziskavi se zavedajo tudi, da se vsejedci dostikrat počutijo napadene s strani veganov, ki mislijo, da jim želijo odvzeti njihove navade. Hkrati imajo intervjuvanci občutek, da se vsejedci dostikrat podzavestno zavedajo škodljivosti svojih navad, a prehoda zaenkrat še niso sposobni.

Velikokrat se vegani odločijo tudi, da svoje veganske identitete ne bodo javno priznavali, saj se počutijo stigmatizirani s strani družbe, posledično pa to tudi sami ponotranjijo. Počutijo se manjvredne, ker odstopajo od običajnih družbenih pričakovanj, poleg tega pa ne želijo vzbujati dodatne pozornosti. Osebna značilnost se lahko šteje za sporno, če je večina ostalih ljudi nima. Na podlagi intervjujev smo ugotovili, da velikokrat pride tudi do spremembe v obnašanju – ko so bili vsejedci seznanjeni, da je določena oseba vegan, so spremenili odnos do nje in v veliko primerih je le-ta postal manj spoštljiv. Tovrstne izkušnje močno vplivajo na samopodobo veganov, zato prihaja do samostigmatiziranja na duševni ravni – vegani krepijo notranje zatiranje skozi svojo identiteto kot marginalno skupino. Posledično to slabo vpliva na nadaljnja srečanja med vsejedci in vegani.

Neprimerne komentarje in vprašanja marsikdaj izpodbijajo tudi s samoposmehovanjem oz. norčevanjem iz samih sebe. Nekako ponotranjijo neprimeren komentar ali šalo na njihov račun in jo podkrepijo s kakšno dodatno norčavo mislijo na svoj račun. To predstavlja preprost način, da negativno situacijo obrnejo na pozitivno in s tem ohranijo toleranco, kar pri njihovem doje-manju realnosti ni lahko.

11 ZAKLJUČEK

Obstajajo številne okoliščine, v katerih so vegani obravnavani precej slabše kot vsejedci, tako v zasebni kot v javni sferi, bodisi zaradi prisotnosti pristranskosti napram njim (t.i. vegofobija) ali zaradi strukturnih razlogov. Npr. vegani velikokrat trpijo zaradi nadlegovanja, imajo težave na svojem delovnem mestu ali težko najdejo vegansko hrano (Soifer 2003 in Horta 2017). V mnogih primerih so prisiljeni prispevati k izkoriščanju živalskih vrst in pri tem sodelovati proti njihovi volji. Odličen primer je že samo plačevanje davkov, s čimer so primorani podpirati dejanja države, katerih osebno ne podpirajo. O tem je malo govora, zato ta tema večinoma ostaja družbeno nevidna. Mnogi vegani to pogosto prepoznavajo kot obliko diskriminacije, toda redko se borijo proti njej, saj jo obravnavajo kot posledico druge in pomembnejše diskriminacije, tj. diskriminacije proti nečloveškim živalim. Če je to res, lahko diskriminacijo veganov označimo kot obliko diskriminacije »drugega reda«, to je diskriminacija tistih, ki nasprotujejo diskriminaciji prvega reda – specizmu (Horta 2017). Če je specizem res neupravičen in diskriminatoren, bo tudi diskriminacija veganov vedno diskriminatorna in neupravičena. Toda, tudi če bi naši trenutni odnosi do nečloveških živali bili na kakršenkoli način upravičeni, vseeno obstajajo utemeljeni razlogi za trditev, da vegani trpijo več oblik zasebne in javne diskriminacije (Horta 2017).

V sklepnem poglavju zato zaključujem, da glavni razlog, ki se skriva za diskriminacijo veganov oz. vseh omenjenih komponent mikroagresije, predstavlja prav negotovost oz. slab občutek ali vest, ki vsejedce »sili« v napadalen odnos do veganov. Menim, da nestrpnost, ki jo kažejo vsejedci s svojim odnosom do veganov preko raznoraznih žaljivih komentarjev, pravzaprav predstavlja moralno nelagodje. Prav tako sem mnenja, da se večina vsejedcev čuti ogroženih s strani veganov, zaradi česar pride do refleksnega konformizma, t.j. branjenja dominantne (prehranske) kulture pred novostmi.

Zbrani podatki in zaključki, izvzeti iz raziskave, so lahko nekakšna odskočna deska za globlje raziskovanje diskriminacije veganov. Velja dejstvo, da se vegani trudijo v najmanjši meri pri-

spevati k trpljenju in ubijanju živali, uničevanju okolja in zdravja ljudi ter duhovnega zadovoljstva – čemu bi takšne ljudi zasmehovali in nad njimi izvajali določeno vrsto diskriminacije? Hkrati raziskava pokaže tudi nivo tolerance do »drugačnih«. Če so vegani zasmehovani zaradi svojih prehranskih preferenc, se sprašujem kako mora biti v koži ostalih »marginalnih skupin«. Ključnega pomena je, da tovrstna represivna dejanja prepoznamo in jih skušamo preprečiti.

Vegani so izrazili strast, predanost in ponos v zvezi s svojimi odločitvami. Njihova odločitev za spremenjene prehranske vzorce ni namenjena spodbujanju agresivnih povratnih informacij. Edino, kar si zaslužijo je pohvala za njihovo ohranjanje discipline²⁷ in ne kritik na svoj račun ter posledično zatiranja, da bi se izognili soočanju s tistimi, ki izzivajo njihov način prehranjevanja. A kljub občasni diskriminaciji so vsi vegani, s katerimi smo izvedli intervjuje, ostali zvesti svojemu spremenjenemu življenjskemu slogu in prepričanjem.

Kdo ima prav – vsejedci ali vegani – bo pokazal čas. Včasih je težko prisluhniti in razumeti nekoga, ki ima popolnoma odklonilna prepričanja o določenemu načinu prehranjevana. Številnim ljudem se je popolnoma nedoumljivo postaviti se v vlogo žrtve, kar dokazujejo mnoge pretekle in sedanje prakse. Za primer vzemimo suženjstvo – še ne dolgo tega je bilo sužnjelastništvo nekaj povsem normalnega, tako kot je danes zasušnjevanje živali. Slednje si lastimo, odločamo o njihovih življenjih in smrti, sitosti in žeji, o boleznih, varnosti, svobodi, razmnoževanju, prehranjevanju, primernosti življenjskih pogojev, mrazu in vročini ter seveda njihovih dolžnostih. Odvisne so od naše volje, ker se imamo za nadrejene in nimajo nobenega vpliva na uveljavljanje svoje volje. Ugovor, da je človek bolj inteligenčen ali moralen od živali, nima logičnega nadaljevanja v tem smislu, da lahko živali zaradi te svoje domnevne superiornosti po svoji volji škoduje. Višja morala še nikoli ni bila povezana z nepotrebnim škodljivim ravnanjem do drugih bitij, ki so zmožne doživljanja tako fizične kot psihične bolečine.

Dandanes sužnjelastništvo v t.i. demokratičnem svetu dojemamo kot nesprejemljivo, pa vendar izkoriščanja živali za namene prehrane kot takšnega ne smatramo. Le redki so mnjenja, da pobijanje živali predstavlja »holokavst 3. tisočletja«. Naš odnos do živali in narave je torej po večini skrajno okruten in samovoljen, vključuje prakse mučenja, zatiranja, zasušnjevanja, medicinske farmakološke poskuse na živih živalih, nasilnega razploda ter ubijanja, zato ni nenavadno, da so zagovorniki pravic živali pogosto ljudje, ki so sami prestali sorodne izkušnje –

²⁷ Seveda obstajajo tudi vegani, ki se vrnejo na vsejedstvo in skoraj zagotovo lahko trdim, da so med njimi tudi tisti, ki podležejo pritisku, nerazumevanju in nespodbudnosti njihovega socialnega okolja.

npr. istospolno usmerjeni, zatirane ženske ali pa žrtve holokavsta. Isaac Bashevis Singer, židovski humanitarci in Nobelov nagrajenec, ki je zbežal iz nacistično okupirane Poljske, je obsojal vsako izkoriščanje živali, zadovoljevanje kulturno privzgojenega užitka, z verjetno najbolj kritično, a realistično trditvijo napram človeštvu:

Kaj vedo – vsi učenjaki, filozofi, akademiki in voditelji tega sveta? Prepričani so, da je človek, ki je največji hudodelec med vsemi vrstami, krona stvarstva. Vsa druga bitja pa so bila po njegovem ustvarjena zato, da ga oskrbujejo s hrano in kožuhom, da jih muči in iztreblja. V očeh živali so vsi ljudje nacisti; živali doživljajo večno Treblinko.

Trpijo pa ne samo živali in okolje, temveč tudi ljudje. Sodobna spoznanja stroke iz dietetike in nutricionistike dokazujejo, da je pravilno načrtovana veganska prehrana zdrava in razlog za številne zdravstvene koristi: nižje stopnje nekaterih rakov, srčno-žilnih bolezni, možganske kapi, diabetesa tipa 2, visokega pritiska in holesterola ter debelosti. Kdor nasprotuje veganski prehrani z zdravstvenega vidika, ne upošteva sodobnih spoznanj stroke, hkrati pa običajno zagovarja ravno prehrano, ki dokazano povzroča zgoraj omenjene bolezni, ki so glavni razlog smrti v razvitem svetu. Ob tej priložnosti lahko omenimo, da tovrstne bolezni ne vplivajo le na obolele posameznike, temveč tudi na celotno družbo – zgolj debelost nas v Sloveniji stane 800 milijonov letno.

Pomnimo – vsem bitjem na tem svetu, brez izjeme, bi morali zagotoviti naslednje osnovne pravice: pravico do zaščite pred katerokoli obliko bolečine, pravico do nedotakljivosti življenja in pravico do svobode, in sicer zato, ker ne obstaja noben na logiki, znanosti ali humanistiki temelječ razlog, da bi enakovredno trpljenje dveh posameznikov obravnavali različno – ne glede na spol, raso, narodnost, versko izpoved, spolno usmerjenost, socialni status ali vrsto tega bitja (Travožer 2017).

Veš, za vegane so lahko zabave s prijatelji kot minsko polje. Pokrajina, posuta z eksplozijami, ki lahko z mene kaj hitro odtrgajo težko zaslužen oklep in razkrijejo, kdo v resnici sploh sem. Veš, da ne jem živali, a se temu smeješ. Smeješ se in praviš, da njihovo trpljenje »pač ni pomembno«. Da zaradi določenega razloga, ne čutijo bolečine in grozodejstev, ki jim jih povzročamo. Niti ne ljubezni in strahu, kot to čutimo mi. Praviš mi: »Mmm, ampak slanina ...« Ampak ne veš, da takrat jaz vidim bitja, pametna kot majhni otroci, ki nikoli ne vidijo sonca ... vse dokler

ne pride čas, ko morajo umreti na poti proti klavnici. Spomnim se na tiste nedolžne oči, ki sprašujejo »zakaj« in jaz nimam odgovora. »Ampak ... slanina!« praviš, kot da bi sam sebi čestital, ko na milijone življenj spreminjaš v manjvredne od tvoje neumne šale. In jaz se jim moram smejati in v mislih brisati slike obupa nemočnih živali. Bog naj ti oprosti, ker misliš, da nisem »kul«. Bog naj ti oprosti, ker ne bom povabljen na naslednjo zabavo, ko pljuvaš v obraz vsega v kar verjamem. Ko ti rečeš »Mmm, ampak slanina ...« pomislim na milijarde živali, ki se podrejajo, na vsako bitje posebej, ki si tako neverjetno želi živeti le še en dan, eno uro, eno sekundo več. Pomislim na naš že skoraj popolnoma uničen planet, zato da imaš ti lahko svoj sendvič s šunko ali karkoli že okrašaš s telesnimi deli bitij, za katere meniš, da so manjvredne od tebe. Jaz pomislim na raka in holesterol. Ni več skrivnost, da žvečenje trupel uničuje veliko več kot le tvojo moralo. A kljub temu me zaničuješ, se smejiš svojemu nihilizmu in svoji krutosti. Ampak jaz sem radikalna? ... dovolim ti, da to rečeš in ubija me. Ampak naslednjič – naslednjič ne bom tiho.

(PETA 2017)

12 LITERATURA

1. Adams, Carol J. 2006. An Animal Manifesto Gender, Identity, and Vegan-Feminism in the Twenty-First Century. *Parallax* 12 (1): 120–128.
2. --- 2010. *The Sexual Politics of Meat. A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc.
3. --- 2016. *The Carol J. Adams Reader: Writings and Conversations 1995–2015*. New York: Bloomsbury Publishing USA.
4. Amato, Paul R. in Sonia A. Partridge. 1989. *The New Vegetarians: Promoting Health and Protecting Life*. New York: Plenum.
5. Batis, Janez. 1979. Zoonoze in naše okolje. *Obzornik zdravstvene nege* 13 (4–5): 277–282.
6. Bekoff, Marc in Carron A. Meaney. 2009. *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Greenwood Press. Westport, Connecticut.
7. *Biotehniška fakulteta*. 2017. Dostopno prek: <http://www.bf.uni-lj.si/oddelek-za-zootehniko/oddelek/struktura-oddelka/katedra-za-znanosti-o-rejah-zivali/prc-za-perutninarstvo/> (17. avgust 2017).
8. Bohm, Ingela, Cecilia Lindblom, Gun Abacka, Carita Bengs in Agneta Hornell. 2015. “He Just Has to Like Ham” – The Centrality of Meat in Home and Consumer Studies. *Appetite* 95: 101–112.
9. Brookes, Ian. 2004. *Chambers Concise Dictionary*. Edinburgh: Chambers.
10. Broom, Donald. 2002. New Slant on Chump Chops. *Cambridge Daily News* (29. marec).
11. Brown, William in Andrew C. Fabian. 2010. *Darwin*. New York: Cambridge University Press.
12. Campbell, Colin T. 2012. *Kitajska študija – Najcelovitejša kdakoli narejena študija o prehrani in zdravju*. Maribor: Sitis.
13. Cassidy, Emily, Paul C. West, James S. Gerber in Jonathan A. Foley. 2013. Redefining Agricultural Yields: From Tonnes to People Nourished per Hectare. *Environmental research letters* 8 (3): 1–8.
14. Cavalieri, Paola. 2006. *Živalsko vprašanje: za razširjeno teorijo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina.
15. Chatham, Michael. 2014. *Could Veganism End World Hunger?* Dostopno prek: <http://gentleworld.org/could-veganism-end-world-hunger/> (11. julij 2017).

16. Chaudhuri, Una. 2017. *The Stage Lives of Animals: Zooesis and Performance*. Abingdon: Routledge.
17. Cherry, Elizabeth. 2015. I Was a Teenage Vegan: Motivation and Maintenance of Lifestyle Movements. *Sociological Inquiry* 85 (1): 55–74.
18. Chignell, Andrew, Terence Cuneo in Mathew C. Halteman. 2016. *Philosophy Comes to Dinner: Arguments about the Ethics of Eating*. New York: Routledge.
19. Cocks, Samuel in Steven Simpson. 2015. Anthropocentric and Ecocentric: An Application of Environmental Philosophy to Outdoor Recreation and Environmental Education. *Journal of Experiential Education* 38 (3): 216–227.
20. Code rural – Article L654-27-1. 2006. Dostopno prek: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do;jsessionid=943EF0198AA70E691D551179EB5E5A83.tpdjo05v_3?idArticle=LEGIARTI000006584967&cidTexte=LEGTEXT000006071367&dateTexte=20091223 (18. julij 2017).
21. Cook, Elizabeth A.J., William Anson de Glanville, Lian Francesca Thomas, Samuel Kariuki, Barend Mark de Clare Bronsvoot in Eric Maurice Fèvre. 2017. Working Conditions and Public Health Risks in Slaughterhouses in Western Kenya. *BMC Public Health* 17 (1).
22. Corpus, Art. 2014. *The Spiritual and Ethical Dimension of Vegetarianism: How to Live Life Fully*. Bloomington: Xlibris LLC.
23. Čenčur, Marko. 2015. *Mag. Marko Čenčur pojasnjuje: izgovori ob uživanju mesa (in zakaj ne držijo)*. Dostopno prek: <http://www.vegan.si/clanki/mag-marko-cencur-pojasnjuje/> (15. julij 2017).
24. Darwin, Charles. 1869. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. New York: D. Appleton and Compay.
25. De Jong, Ingrid C., Tomas Perez Moya, Henk Gunnink, Hans Van den Heuvel, Vincent A. Hindle, Monique Mul idr. 2011. *Simplifying the Welfare Quality Assessment Protocol for Broilers*. Poročilo. Wageningen UR Livestock Research: Lelystad. Dostopno prek: <http://edepot.wur.nl/196648> (16. julij 2017).
26. Deckers, Jan. 2016. *Animal (de)Liberation: Should the Consumption of Animal Products Be Banned?* London: Ubiquity Press.
27. Dickrell, Jim. 2017. *New National Milk Production Record Set by Wisconsin Cow*. Dostopno prek: <http://www.dairyherd.com/news/industry/new-national-milk-production-record-set-wisconsin-cow> (18. julij 2017).

28. Dnevnik. 2017. *Oporečna jajca naši celo v Hongkongu*. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042781401> (5. september 2017).
29. Dolphin, Louise in Elis Hennessy. 2017. Labelling Effects and Adolescent Responses to Peers with Depression: An Experimental Investigation. *BMC Psychiatry* 17 (1).
30. EFSA. 2004. Opinion of the Scientific Panel on Animal Health and Welfare on a Request from the Commission related to the Welfare of Animals during Transport (Question N° EFSA-Q-200 -094). *The EFSA Journal* 44: 1–36.
31. Ellis, Rhian. 1983. The Way to a Man's Heart: Food in the Violent Home. V *The Sociology of Food and Eating*, ur. Anne Murcott, 164–71. Aldershot: Gower Publishing.
32. EPA – U.S. Environmental Protection Agency. 2016. *Ag 101*. Dostopno prek: https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-07/documents/ag_101_agriculture_us_epa_0.pdf (3. september 2017).
33. Erdos, Laszlo. 2015. Veganism versus Meat-Eating, and the Myth of “Root Capacity”: A response to Hsiao. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 28: 1139–1144.
34. Eurostat. 2016. *Agriculture, Forestry and Fishery Statistics*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7777899/KS-FK-16-001-EN-N.pdf/cae3c56f-53e2-404a-9e9e-fb5f57ab49e3> (16. julij 2017).
35. --- 2017. *Statistika vzrokov smrti*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Causes_of_death_statistics/sl (6. oktober 2017).
36. FAO (Food and Agricultural Organization of the United Nations). 2006. *Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options*. Rim: FAO. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/climatechange/doc/FAO%20report%20executive%20summary.pdf> (13. september 2017).
37. --- 2012. *FAO Statistical Yearbook 2012*. Rim: FAO. Dostopno prek: <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e03a.pdf> (11. julij 2017).
38. --- 2015. *The State of Food Insecurity in the World 2015: Strengthening the Enabling Environment for Food Security and Nutrition*. Rim: FAO. Dostopno prek: <http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf> (12. julij 2017).
39. --- 2016. *The State of World Fisheries and Aquaculture: Contributing to Food Security and Nutrition for All*. Rim: FAO. Dostopno prek: <http://www.fao.org/3/a-i5555e.pdf> (12. julij 2017).
40. Farm Animal Welfare Compendium. 2013. *The Life of: Broiler Chickens*. Dostopno prek: <https://www.ciwf.org.uk/media/5235306/The-life-of-Broiler-chickens.pdf> (17. julij 2017).

41. Ferkov, Katerina V. 2014. *110 milijonov evrov subvencije za bikoborbe*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/svet/evropa/110-milijonov-evrov-subvencije-bikoborba.html> (23. november 2017).
42. Francione, Gary L. 2000. *Introduction to Animal rights: Your Child or the Dog?* Philadelphia: Temple University Press.
43. Gaarder, Emily. 2011. *Women and the Animal Rights Movement*. New Brunswick: Rutgers University Press.
44. Garcia, Tawny. 2013. *Labels and its Effects on Deviance: Correlation between Internalization and Deviance*. Diplomsko delo. Corvallis: Oregon State University.
45. Gilligan, Carol. 1982. *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.
46. Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper and Row.
47. Goldstein, Michael S. 1992. *The Health Movement: Promoting Fitness in America*. New York: Twayne.
48. Gomišček, Toni. 2017. Veganom in psom vstop prepovedan. *Slovenske novice* (17. september).
49. Grušovnik, Tomaž. 2011. *Odtenki zelene: humanistične perspektive okoljske problematike*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
50. Guillou, Jan. 2013. U visokom društvu. Zagreb: Znanje d.o.o..
51. Henning, Brian G. 2011. Standing in Livestock's Long Shadow: The Ethics of Eating Meat on a Small Planet. *Ethics and the environment* 16 (2): 63–93.
52. Henrich, Ernst W. 2013. *Veganstvo: o najbolj zdravi prehrani in njenem vplivu na podnebje, okolje, pravice živali ter človekove pravice*. Dostopno prek: https://www.provegan.info/fileadmin/pdf/sl/broschuere-vegan_sl.pdf (11. julij 2017).
53. Holcman, Antonija. 2004. *Reja kokoši v manjših jatah*. Ljubljana: Kmečki glas.
54. Holm, Jens in Toivo Jokkala. 2007. *The Livestock Industry and Climate: EU Makes Bad Worse*. Brussels: Swedish Left Party.
55. Hopkins, Fred M. 2004. *Dehorning Calves*. Dostopno prek: <https://extension.tennessee.edu/publications/documents/pb1684.pdf> (25. junij 2017).
56. Horta, Oscar. 2017. Discrimination Against Vegans. *Res Publica*: 1–15.
57. IARC. 2015. *IARC Monographs Evaluate Consumption of Red Meat and Processed Meat*. Dostopno prek: https://www.iarc.fr/en/media-centre/pr/2015/pdfs/pr240_E.pdf (24. november 2017).

58. Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
59. Iscovich José M., K.A. L'Abbe in R. Castelletto. 1992. Colon Cancer in Argentina. I: Risk from Intake of Dietary Items. *International Journal of Cancer* 51 (6): 851–857.
60. Jones, Edward E. in Andrew M. Colman. 1996. Stereotypes. V *The social science encyclopedia*, ur. A. Kuper in J. Kuper, 843–844. London: Routledge.
61. Joy, Melanie. 2011. *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows*. San Francisco: Conari Press.
62. Joy, Melanie. 2013. *Speaking Truth to Power: Understanding the Dominant, Animal-Eating Narrative for Vegan Empowerment and Social Transformation*. Dostopno prek: <http://www.onegreenplanet.org/animalsandnature/speaking-truth-to-power-understanding-the-dominant-animal-eating-narrative-for-vegan-empowerment-and-social-transformation/> (10. avgust 2017).
63. Kamin, Tanja in Blanka Tivadar. 2003. Laično upravljanje s telesom v imenu zdravja: iskanje ravnotežja s prehranjevanjem. *Teorija in praksa* 40 (5): 891–908.
64. Kasaeinasab, Abbasali, Mehdi Jahangiri, Ali Karimi, Hamid Reza Tabatabaei in Sonia Safari. 2017. Respiratory Disorders Among Workers in Slaughterhouses. *Safety and Health at Work* 8 (1): 84–88.
65. Kaufman, Marc. 2001. In *Pig Farming, Growing Concern*. Dostopno prek: https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/06/18/in-pig-farming-growing-concern/f221d023-f597-4757-85bf-47d521904aeb/?utm_term=.7cddd4c791fc (18. junij 2017).
66. Kick, Russ. 2002. *Everything You Know Is Wrong: The Disinformation Guide to Secrets and Lies*. New York: The Disinformation Company Ltd.
67. Kim, Andrej. 2004. *Narava, družba, ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
68. Kirschner's Korner. Dostopno prek: <https://kirschnerskorner.com/2013/03/15/if-you-were-alone-on-a-deserted-island-with-a-pig-would-you-eat-the-pig/> (23. november 2017).
69. Klampfer, Friderik. 2010. *Cena življenja*. Ljubljana: Krtina.
70. Lanou, Amy J. 2009. Should Dairy be Recommended as Part of a Healthy Vegetarian Diet? Counterpoint 1–3. *The American Journal of Clinical Nutrition* 89 (5): 1638S–42S.

71. Lanza, Robert in Bob Berman. 2015. *Biocentrizem: kako sta življenje in zavest ključ do razumevanja resnične narave vesolja*. Brezovica pri Ljubljani: Cangura d.o.o.
72. Larsson, Christel. 2001. *Young Vegetarians and Omnivores: Dietary Habits and Other Health-related Aspects*. Dostopno prek: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:143626/FULLTEXT01.pdf> (25. avgust 2017).
73. Larsson, Christel, Ulla Rönnlund, Gunnar Johansson in Lars Dahlgren. 2001. Veganism as a Status Passage: The Process of Becoming Vegan among Youths in Sweden. *Appetite* 41 (1): 61–67.
74. Lazare, Daniel. 2007. My Beef With Vegetarianism. *Nation* 284 (5): 25–29.
75. LeBlanc, Ronald. 2010. Sins of the Flesh: A History of Ethical Vegetarian Thought. *Gastronomica* 10 (3): 114–116.
76. Leopold, Aldo. 1989. *A Sand Country Almanac, and Sketches Here and There*. New York: Oxford University Press, Inc.
77. Lerette, Denise E. 2014. *Stories of Microaggressions Directed towards Vegans and Vegetarians in Social Settings*. Doktorsko delo. Santa Barbara: Fielding Graduate University.
78. Loughnan, Steve, Nick Haslam in Brock Bastian. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite* 55 (1): 156–159.
79. Lupton, Deborah. 1994. Food, Memory, and Meaning: The Symbolic and Social Nature of Food Events. *Sociological Review* 42 (4): 664–685.
80. Macintyre, Alasdair C. 2006. *Odvisne racionalne živali: zakaj potrebujemo vrline*. Ljubljana: Študentska založba.
81. Marino, Lori in Christina M. Colvin. 2015. Thinking Pigs: A Comparative Review of Cognition, Emotion, and Personality in *Sus domesticus*. *International Journal of Comparative Psychology* 28.
82. Marshall, Bonnie M. in Stuart B. Levy. 2011. Food Animals and Antimicrobials: Impacts on Human Health. *Clinical Microbiology Reviews* 24 (4): 718–733.
83. Matkin, Alexandra. 2014. *Factory Farming – Animal Welfare*. Dostopno prek: <https://gdblogs.shu.ac.uk/b2026917/2014/03/10/factory-farming/> (7. julij 2017).
84. Maurer, Donna. 1997. *The vegetarian movement in North America: An Examination of Collective Strategy and Movement Culture*. Doktorsko delo. Carbondale: Southern Illinois University.
85. --- 2002. *Vegetarianism: Movement or moment*. Philadelphia: Temple University.
86. McGrath, Emma. 2000. The politics of veganism. *Social Alternatives* 19 (4): 50–59.

87. McKenzie, Alyce M. 1996. *Preaching Proverbs: Wisdom for the Pulpit*. Louisville: Westminster John Knox Press.
88. Meatlessmonday. 2017. Dostopno prek: <http://www.meatlessmonday.com> (23. november 2017).
89. Melson, Gail F. 2005. *Why the Wild Things Are: Animals in the Lives of Children*. Cambridge: Harvard University Press.
90. Mills, Milton R. 2009. *The Comparative Anatomy of Eating*. Dostopno prek: <http://www.vegsource.com/news/2009/11/the-comparative-anatomy-of-eating.html> (1. avgust 2017).
91. Montanari, Massimo. 1998. *Lakota in izobilje: evropska zgodovina prehranjevanja*. Ljubljana: Založba.
92. Monteiro, Christopher A. in Tamara M. Pfeiler, Marcus D. Patterson in Michael A. Milburn. 2017. The Carnism Inventory: Measuring the Ideology of Eating Animals. *Appetite* 113: 51–52.
93. Morris, Williams E. 2014. *Foie Gras Ban in California – Golden Gate University Law Review*. Dostopno prek: <https://digitalcommons.law.ggu.edu/ggulrev/vol45/iss1/6> (5. oktober 2017).
94. Mrđenović, Milan. 2017. *Jaz ne jem nikogar: zgodovina veganskega gibanja v Rusiji*. Dostopno prek: https://si.rbth.com/blogs/2017/03/08/kratka-zgodovina-veganskega-gibanja-v-rusiji_715538 (15. oktober 2017).
95. National Agricultural Statistics Service. 2016. *Livestock Slaughter 2015 Summary*. Dostopno prek: <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/nass/LiveSlauSu/2010s/2016/LiveSlauSu-04-20-2016.pdf> (10. julij 2017).
96. National Chicken Council. 2014. *Broiler Chicken Industry Key Facts*. Dostopno prek: <http://www.nationalchickencouncil.org/about-the-industry/statistics/broiler-chicken-industry-key-facts/> (17. julij 2017).
97. Nelson, D. Todd. 2009. *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. New York: Taylor & Francis Group.
98. Ni, Li, Weichao Zhenga, Qiang Zhangc, Wei Caoa in Baoming Lia. 2016. Application of Slightly Acidic Electrolyzed Water for Decontamination of Stainless Steel Surfaces in Animal Transport Vehicles. *Preventive Veterinary Medicine* 133: 42–51.
99. NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration). 2006. *Trends in Atmospheric Carbon Dioxide*. Dostopno prek: <http://slideplayer.com/slide/10700983/> (10. september 2017).

100. OECD – FAO. 2017. *OECD–FAO Agricultural Outlook 2017–2026*. Dostopno prek: <http://www.agri-outlook.org> (17. julij 2017).
101. Orwell, George. 2009. *Animal Farm*. New York: Bloom's Literary Criticism.
102. Patterson, Charles. 2011. *Večna treblinka: človekov odnos do živali in holokavst*. Ljubljana: Založba Sanje.
103. PETA. 2017. *Chickens Used for Food*. Dostopno prek: <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-food/factory-farming/chickens/> (17. julij 2017).
104. --- 2017. *People for the Ethical Treatment of Animals*. Dostopno prek: <https://www.peta.org> (18. julij 2017).
105. Pig Progress. 2010. Dostopno prek: <http://www.pigprogress.net/Growing-Finishing/Environment/2010/12/EU-banning-piglet-castration-by-2018-PP006786W/> (4. avgust 2017).
106. Pisrs. 2017. *Odredba o Programu promocije za obdobje od 2016 do 2018*. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODRE2361> (22. oktober 2017).
107. Plato. 2009. *Republic*. Prevedel Benjamin Jowett. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
108. Potrata, Barbara. 1994. Zelena ostrina. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 22 (170–171): 203–216.
109. Reich, Alex. 2016. *Hidden Costs of Animal Products in US. Calculations by Alex Reich for MinuteEarth video: How Much Does Meat Actually Cost?* Dostopno prek: <https://youtu.be/uZDsSnpYZrw> (4. julij 2017).
110. Riley, Catherine L. 2015. When Cows Talk: The Happy California Cow Campaign as Visual Apologia. *Argumentation and advocacy* 51 (4): 273–289.
111. Rişcu, Jivan A. in Marian Bura. 2013. The Impact of Pesticides on Honey Bees and Hence on Humans. *Scientific Papers: Animal Science and Biotechnologies* 46 (2): 272–277.
112. Ritter, M. J., M. Ellis, N.L. Berry, S.E. Curtis in L. Anil. 2009. Transport Losses in Market Weight Pigs: A Review of Definitions, Incidence, and Economic Impact. *Professional Animal Scientist* 25 (4): 404–414.
113. Robbins, John. 1998. *Diet for a New America*. Novato: HJ Kramer.
114. Rodger, George D. 2002. *Interview with Donald Watson on Sunday 15 December 2002*. Dostopno prek: <http://www.abolitionistapproach.com/media/links/p2528/una-bridged-transcript.pdf> (12. junij 2017).

115. Rossi, John in Samuel A. Garner. 2014. Industrial Farm Animal Production: A Comprehensive Moral Critique. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 27 (3): 479–522.
116. RTV SLO. 2015. *WHO: Predelano meso povzroča raka na debelem črevesu*. Dostopno prek: <https://www.rtvsl.si/zdravje/novice/who-predelano-meso-povzroca-raka-na-debelem-crevesu/377190> (24. november 2017).
117. Ryder, Richard D. in Peter Singer. 2017. *Speciesism, Painism and Happiness: A Morality for the Twenty-First Century*. Exeter: Andrews UK.
118. Sanderling, Marija. 2004. Vegetarian America: A History (Book). *Library Journal* 129 (92).
119. Senauer, Benjamin, Elaine Asp in Jean Kinsey. 1991. *Food Trends and the Changing Consumer*. St. Paul: Eagan Press.
120. Seymour, John in Herbert Girardet. 1991. *Načrt za zeleni planet*. Ljubljana: DZS.
121. Simmons, Russell in Chris Morrow. 2015. *The Happy Vegan: A Guide to Living a Long, Healthy, and Successful Life*. New York: Penguin Random House LLC.
122. Singer, Peter. 1977. *Animal Liberation: The Definitive Classic of the Animal Movement*. New York: Avon Books.
123. --- 1995. *Animal Liberation*. London: Pimlico.
124. --- 2006. *In Defense of Animals: The Second Wave*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
125. Skippon, Warren. 2013. The Animal Health and Welfare Consequences of Foie Gras Production. *Journal List* 54 (4): 403–404.
126. Soifer, Sarah. 2003. Vegan Discrimination: An Emerging and Difficult Dilemma. *Loyola of Los Angeles Law Review* 36 (4): 1709–1732.
127. Speake, Jennifer. 2008. *A Dictionary of Proverbs*. London: Oxford University Press.
128. Spence, David J., David J.A. Jenkins in Jean Davignon. 2010. Dietary Cholesterol and Egg Yolks: Not for Patients at Risk of Vascular Disease. *Canadian Journal of Cardiology* 26 (9): 336–339.
129. SURS (Statistični urad Republike Slovenije). 2017. *Zakol živine v klavnicah*, julij 2017. Dostopno prek: <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6948> (12. oktober 2017).
130. Steinfeld, Henning, Pierre Gerber, Tom Wassenaar, Vincent Castel, Mauricio Rosales in Cees de Haan. 2006. *Livestock's Long Shadow: Environmental issues and*

- options. Rim: FAO. Dostopno prek: https://www.globalmethane.org/expo-docs/china07/postexpo/ag_gerber.pdf (8. avgust 2017).
131. Soanes, Catherine in Angus Stevenson. 2008. *Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
 132. Stevenson, Peter. 2008. *Long Distance Animal Transport in Europe: A Cruel & Unnecessary Trade: Compassion in World Farming*. Dostopno prek: <https://www.ciwf.org.uk/media/3818249/transport-in-europe-report.pdf> (12. avgust 2017).
 133. Stuart, Tristram. 2006. *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times*. New York: W. W. Norton.
 134. Subramanian, Courtney. 2014. *Milk-Off! The Real Skinny on Soy, Almond, and Rice Milk*. Dostopno prek: <http://time.com/10093/milk-soy-almond-rice/> (2. avgust 2017).
 135. Suddath, Claire. 2008. *A Brief History of Veganism*. Dostopno prek: <http://time.com/3958070/history-of-veganism/> (27. junij 2014).
 136. Sue, Derald W. 2010. *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender and Sexual Orientation*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
 137. The Guardian. 2017. *Judge Dismisses Case of Woman Who Gave Water to Pigs Headed to Slaughter*. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/world/2017/may/04/canada-anita-krajnc-pigs-water-case-dismissed> (1. september 2017).
 138. Thomas, Margaret A. 2015. Are Vegans the Same as Vegetarians? The Effect of Diet on Perceptions of Masculinity. *Appetite* 97: 79–86.
 139. Travožer. Dostopno prek: <http://travozer.blogspot.si> (23. november 2017).
 140. Turner, Katie., Shelagh Ferguson, Julia Craig, Alice Jeffries in Sarah Beaton. 2013. Gendered identity negotiations through food consumption. *Young Consumers* 14 (3): 280–288.
 141. Tuttle, Will. 2013. *Hrana za mir*. Tržič: Avropa.
 142. UEG (United European Gastroenterology). 2016. *Childhood Obesity – World Digestive Health Day 2016*. Dostopno prek: <https://www.ueg.eu/news/news/news-details/article/childhood-obesity-world-digestive-health-day-2016/> (29. avgust 2017).
 143. Ule, Mirjana. 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
 144. Zakon o uresničevanju načela enakega odobravanja (ZUNEO-UPB1). Ur. l. RS 93/2007 (12. oktober 2007).

145. USDA (United States Department of Agriculture). 2007. *USDA Dairy studies*. Dostopno prek: https://www.aphis.usda.gov/aphis/ourfocus/animalhealth/monitoring-and-surveillance/nahms/nahms_dairy_studies/#dairy2007 (18. julij 2017).
146. --- 2017. *Foreign agriculture Service/USDA*. Dostopno prek: https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/livestock_poultry.pdf (17. julij 2017).
147. Visser, Margaret. 1991. *The Rituals of Dinner*. New York: Grove.
148. Westing, A. H., W. Fox in M. Renner. 2002. Environmental Degradation as Both Consequence and Cause of Armed Conflict. *Environmental Awareness* 25 (1): 5–19.
149. Wiebers, Andrea G. in David O. Wiebers. 2000. *Souls Like Ourselves: Inspired Thoughts for Personal and Planetary Advancement*. Rochester: Sojourn Press.
150. Wollen, Philip. 2012. *Animals Should Be Off The Menu Debate*. Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=uQCe4qEexjc> (23. november 2017).
151. Wolff, Robert J. 1973. Who Eats for Health? *The American Journal of Clinical Nutrition* 26 (4): 438–445.
152. World Health Organization. 2015. Dostopno prek: <http://www.who.int/features/qa/cancer-red-meat/en/> (1. september 2017).
153. Worldhunger. Dostopno prek: <http://www.worldhunger.org> (11. julij 2017).
154. Worldometers. Dostopno prek: <http://www.worldometers.info/world-population/> (9. maj 2017).
155. WSU (Washington State University). 2010. *Veterinary Medicine Extension: Tail Docking in Dairy Cattle*. Dostopno prek: <http://vetextension.wsu.edu/wp-content/uploads/sites/8/2015/03/TAILDocking2010.pdf> (12. september 2017).
156. WWF. 2016. *Overview*. Dostopno prek: <https://www.worldwildlife.org/threats/overfishing> (8. avgust 2017).
157. Zanella, A. J. in O. Duran. 2000. *Pig Welfare During Loading and Transportation: A North American Perspective*. Dostopno prek: <https://ainfo.cnptia.embrapa.br/digital/bitstream/item/57641/1/documentos-69.pdf> (12. september 2017).

PRILOGE

Priloga A: Je človek mesojed, vsejed ali rastlinojed?

Tabela A.1: Primerjava anatomskih in fizioloških značilnosti mesojedcev, vsejedcev, rastlinojedcev in človeka

	Mesojedci	Vsejedci	Rastlinojedci	Ljudje
Obrazne mišice	Manj razvite, kar omogoča širok ugriz	Manj razvite	Dobro razvite	Dobro razvite
Čeljustni tip	Majhen, nerazširjen spodnječeljustni kot	Nerazširjen spodnječeljustni kot	Razširjen spodnječeljustni kot	Razširjen spodnječeljustni kot
Položaj čeljustnega sklepa	V istem nivoju kot kočniki	V istem nivoju kot kočniki	Nad nivojem kočnikov	Nad nivojem kočnikov
Gibanje čeljusti	Striženje; minimalno premikanje levo-desno	Striženje; minimalno premikanje levo-desno	Brez striženja; dobro premikanje levo-desno, naprej-nazaj	Brez striženja; dobro premikanje levo-desno, naprej-nazaj
Velike žvečne mišice	Senčne mišice	Senčne mišice	Žvekalke in pterigoidne mišice	Žvekalke in pterigoidne mišice
Širina odprtih ust v primerjavi z velikostjo glave	Velika	Velika	Majhna	Majhna
Zobje: sekalci	Kratki in koničasti	Kratki in koničasti	Široki, ploščati in lopataste oblike	Široki, ploščati in lopataste oblike
Zobje: podočniki	Dolgi, ostri in usločeni	Dolgi, ostri in usločeni	Topi in kratki / dolgi (za) / brez podočnikov	Kratki in topi
Zobje: kočniki	Ostri, nazobčani in lopataste oblike	Ostri, lopataste oblike in/ali ploščati	Ploščati z zarezi na kompleksni površini	Ploščati z vzlaznimi zarezi
Žvečenje	Odsotno; pogoltnejo celo hrano	Pogoltnejo celo hrano in/ali jo enostavno zdrobijo	Potrebno dobro žvečenje	Potrebno dobro žvečenje
Slina	Brez prebavnih encimov	Brez prebavnih encimov	Prebavni encimi za ogljikove hidrate	Prebavni encimi za ogljikove hidrate
Tip želodca	Enostaven	Enostaven	Enostaven ali večdelen	Enostaven

Kislost v želodcu, ko je v njem hrana	pH ≤ 1	pH ≤ 1	pH 4–5	pH 4–5
Dolžina tankega črevesja	3–6 dolžin telesa	4–6 dolžin telesa	10–12 dolžin telesa	10–11 dolžin telesa
Debelo črevo	Enostavno, kratko in gladko	Enostavno, kratko in gladko	Dolgo, kompleksno; lahko je nagubano	Dolgo, nagubano
Jetra	Lahko razstrupijo vitamin A	Lahko razstrupijo vitamin A	Ne morejo razstrupiti vitamina A	Ne morejo razstrupiti vitamina A
Ledvice	Močno skoncentriran urin	Močno skoncentriran urin	Zmerno skoncentriran urin	Zmerno skoncentriran urin
Nohti	Ostri kremplji	Ostri kremplji	Sploščeni nohti ali topa kopita	Sploščeni nohti

Vir: Mills (2009)

Tabela B.1: Program promocije za obdobje 2016 do 2018

Ukrep 1: Skupna splošna promocija kmetijskih proizvodov ter informiranje	Finančna sredstva se zagotovijo iz nacionalnih sredstev proračuna Republike Slovenije, in sicer največ do skupne višine 625.000 evrov v celotnem obdobju izvajanja Ukrepa 1.
Ukrep 2: Skupna splošna promocija mleka in mlečnih izdelkov ter informiranje o le-teh ter promocija mleka in mlečnih proizvodov iz sheme kakovosti »izbrana kakovost«	V skladu s točkami (467) do (469) Smernic EU znaša intenzivnost pomoči za izvajanje Ukrepa 2 100 odstotkov upravičenih stroškov, in sicer do skupne višine 1.028.513 evrov v celotnem obdobju izvajanja Ukrepa 2.
Ukrep 3: Skupna splošna promocija mesa in mesnih proizvodov ter informiranje o le-teh ter promocija mesa in mesnih proizvodov iz sheme kakovosti »izbrana kakovost«	V skladu s točkami (467) do (469) Smernic EU znaša intenzivnost pomoči za izvajanje Ukrepa 3 100 odstotkov upravičenih stroškov, in sicer do skupne višine 1.633.905 evrov v celotnem obdobju izvajanja Ukrepa 3.

Vir: Pisrs (2017)

INTERVJU: DISKRIMINACIJA VEGANOV

Vprašanja za polstrukturirane/poglobljene individualne intervjuje

Lepo pozdravljeni!

Veseli me, da ste se odzvali na moje povabilo k intervjuju. Pišem magistrsko nalogo na temo »Diskriminacija veganov v različnih socialnih okoljih«. Prosila bi vas, da odgovarjate čim bolj podrobno, doživeto in slikovito, z namenom, da bodo bralci čim boljše razumeli vaša doživljanja, tako negativna kot tudi pozitivna.

Če na katero vprašanje ne želite odgovoriti, ga brez problemov pustite praznega. ☺

Osebni podatki:

IME ALI VZDEVEK, v primeru, da želite ostati anonimni:

SPOL:

STAROST:

IZOBRAZBA:

ETNIČNOST:

RELIGIJA:

POKLIC:

NAJLJUBŠI VEGANSKI CITAT:

PREHOD NA VEGANSTVO:

- 1. Koliko let ste že vegan/-ka?**
- 2. Kakšen je bil tisti začetni impulz oz. odločilni dogodek,** da ste se odločili za veganstvo (prosimo čim bolj podrobno opišite vaš prehod na veganstvo)? Je bila to nenadna odločitev ali je šlo za daljši razmislek in pomisleke (kakšne)?

3. V kakšnem okolju ste živeli **takrat** (družina, partner, vrstniki, prijatelji)? Ste imeli z njihove strani pozitivno, negativno ali nevtralno motivacijo?
4. Opišite nam osebo(e), ki vas je pri odločitvi najbolj podpirala (starost, spol, stopnja izobrazbe in v kakšni relaciji je bila z vami). Na kakšen način vas je spodbujala?
 - Spol, starost osebe:
 - Stopnja izobrazbe (nižja, srednja, višja) in ekonomski status (nižji, srednji, višji):
 - V kakšni relaciji ste bili s to osebo:
 - Način podpore:
5. Opišite nam osebo(e), ki vas je pri odločitvi najbolj zavirala (starost, spol, stopnja izobrazbe in v kakšni relaciji je bila z vami)? Na kakšen način vas je skušala odvrniti od veganstva?
 - Spol, starost osebe:
 - Stopnja izobrazbe in ekonomski status:
 - V kakšni relaciji ste bili s to osebo:
 - Način zaviranja ali celo prepovedi:

SPLOŠNA JAVNOST

6. Kako bi ocenili pogled širše družbe na veganstvo? Imate občutek, da se spreminja (splošna javnost, institucije, javne ustanove)? Na kakšen način?
7. Kako bi povezali veganstvo in:
 - a) Spol:
 - b) Starost:
 - c) Etničnost:
 - d) Ekonomski status oz. socialni razred:
8. Kakšno je vprašanje, ki ga največkrat prejmete kot vegan in kako nanj odgovorite?
9. Kakšen je komentar, ki ga največkrat prejmete kot vegan in kako se nanj odzovete?
10. Če rečemo »diskriminacija veganov«, kaj si pod to predstavljate, na kaj pomislite?
11. Ali se morda spomnite, da bi vas oz. ostale vegane kdaj poimenovali s kakšnim drugim imenom kot »vegani«? Zakaj mislite, da se vsejedci poslužujejo teh »imen«, v primeru, da ste imeli tovrstno izkušnjo?
12. Se je z vašo odločitvijo za veganstvo spremenil vaš odnos do vsejedcev in kako? Imate občutek, da ste kdaj nestrpni do njih? V primeru, da ste, zakaj?
13. Ste bili kdaj osebno razlog oz. povod, da se je nekdo odločil za veganstvo (starost, spol, stopnja izobrazbe in v kakšni relaciji je bila z vami ta oseba)?
 - Spol, starost osebe (če jih je bilo več, vzemite povprečje):
 - Stopnja izobrazbe (povprečna):
 - Kdo je/so bila/e ta oseba/e:

RAZLIČNA SOCIALNA OKOLJA

14. Povejte mi, kako se počutite ob izbiri hrane na **meniju restavracij**?
15. Kako se počutite kot vegan, **kadar nakupujete v trgovini z živili** (lahko opišete kako je bilo nekoč, v primeru da ste vegan že dlje, opišete doživljanja pri nakupovanju v domačem in rojstnem kraju ali na potovanjih)?
16. Ali ste bili kdaj **na delovnem mestu** primorani delati stvari, ki niso bile v skladu z vašimi veganskimi prepričanji? Prosim, podrobneje opišite, kakšno je bilo delo in osebo, ki vam ga je naročila (starost, spol, stopnja izobrazbe te osebe). V primeru, da ste bili primorani jesti v službeni menzi, nam zaupajte, kakšne imate izkušnje s tem.
17. Kako vaš veganski način življenja sprejema vaš **osebni zdravnik**?
18. Kaj pa vaše mnenje na **šolski sistem** in veganstvo?
19. Kako se počutite ob dejstvu, da **s plačevanjem davkov državi** prispevate k dejanjem, ki jih kot vegan ne podpirate?

DRUŽABNA SREČANJA

20. V primeru, da prejmete **povabilo na družabno srečanje**, ali že vnaprej javite oz. jih **opomnite, da ste vegan**?
21. Opišite kako se **počutite, ko vsejdec razpravlja z vami o vašem veganskem načinu življenja** (lahko opišete občutke predno se razprava začne, med razpravo in po končani razpravi)?
22. Nam lahko zaupate kakšen **dogodek med vami in vsejdecem**, ki se vam je **prav posebej vtisnil v spomin**?
 - Spol, starost osebe:
 - Stopnja izobrazbe in ekonomski status:
 - V kakšni reakciji ste bili s to osebo:
 - Kje ste bili?
 - Kdo je bil tam?
 - Opišite dogodek:
 - Kakšna je bila vaša reakcija na vsejedčeve komentarje?
 - Kakšna je bila njihova reakcija nazaj?
 - Zakaj menite, da ga je zanimal vaš način prehranjevanja?
23. **Opišite, kako doživljate družabna srečanja pri sorodnikih in zakaj** (kaj običajno jeste, imate občutek, da resno jemljejo vaša prehranska prepričanja, se potrudijo z izbiro hrane tudi za vas)?
 - a) Se kdaj zgodi, da ima kdo neprimerne komentarje?
 - b) Kako se takrat počutite?
 - c) Kako se odzovete?
 - d) Kdo je največkrat ta oseba (starost, spol, stopnja izobrazbe in v kakšni relaciji je ta oseba z vami)?

24. **Opišite, kako doživljate družabna srečanja pri prijateljih in zakaj** (kaj običajno jeste, imate občutek, da resno jemljejo vaša prehranska prepričanja, se potrudijo z izbiro hrane tudi za vas)?

- a) Se kdaj zgodi, da ima kdo neprimerne komentarje?
- b) Kako se takrat počutite?
- c) Kako se odzovete?
- d) Kdo je največkrat ta oseba (starost, spol, stopnja izobrazbe in v kakšni relaciji je ta oseba z vami)?

25. **Prosim, na kratko napišite kakšen bi bil vaš odziv na naslednje izjave:**

- »Uživanje živali je naravno, normalno in nujno.«
- »Veganstvo je modna muha.«
- »Veganska prehrana ni zdrava.«
- »Vegani so čudaški, pretirano čustveni, vsiljivi in ekstremistični hipiji.«
- »Če ne bi jedli mesa, bi potrebovali ogromno prostora, za vse rastline.«
- »Vegani so ljudje s prehranskimi motnjami, če ne drugega, imajo ortoreksijo.« (ortoreksija = obsedenost s pravilno prehrano)
- »Živali so na svetu zato, da jih jemo. Tudi tiger poje antilopo, to je pač prehranska veriga.«
- »Tudi rastline čutijo bolečino.«
- »Če človek ne je mesa, mleka in jajc, je slaboten, ker nima vnosa beljakovin.«
- »Veganstvo je popolnoma neprimerno za športnike.«
- »Naravno je, da pijemo mleko. Odličen je za naše kosti in splošen razvoj.«
- »Človek potrebuje tako rastlinske kot živalske beljakovine.«
- »Veganska prehrana je zelo tvegana, predvsem za otroke.«
- »Človek je po naravi vsejed, kar dokazuje tudi zgradba našega telesa.«
- »Meso je razlog, da smo postali bolj inteligentni.«
- »Ogromno ljudi je na svetu, ki stradajo, vi pa si izmišljujete, kaj bi jedli in kaj ne.«

Iskrena hvala za sodelovanje. Vaši odgovori bodo vsekakor pripomogli k lažjemu razumevanju veganov v prihodnosti. Želim vam obilo uspehov še naprej!

Lp, Tina Gaber

Veganom in psom vstop prepovedan

Zapletov z gosti, ki v restavracijah zahtevajo posebne jedilnike, je vse več in več, postavljanje posebnih dietnih zahtev pa je modna muha

TOMA GOMIŠČEK

prihoda pa je ena od gostij sporečja, da zahteva veganski jedilnik, tiskim mi ne streženo, vaša rezervacija ne velja več, je bil kraček in jednat odgovor šeta strežbe. Zapletov z gosti, ki zahtevajo posebne jedilnike, je vse več in več. Kot ugotavlja **Ana Roš**, letošnja prva dama svetovne kulinarike, je postalo postavljanje posebnih dietnih zahtev nekakšna modna muha, ki je nekatere narode obsedla mnogo bolj kot druge. Francozi, prav tako ne poznajo alergij, prav tako ne Italijani, zato pa spadamo Slovenci po njenem opazanju med tiste, ki imamo polno zadrtkov do oreščkov, glutena, jajc, morskih sadežev, soje. Če neka restavracija doživi mednarodno slavo zaradi jedilnika, ki se ne izogiba svinjski masti, divjačini, jagnječjemu, jajcem in podobnim domačim sestavinam, ne more pripraviti preprčljivega scenosleda jedi za nekoga, ki vsega tega ne mara ali ne prenaša. So pač drugi lokali, kjer lahko zagotovimo ki raznih diet priidejo na svoj račun, je strnila mnenje, ki je skupno kar zajetnemu odstotku pomenbenih kuharskih mojstrov od Azije do Amerike, z Evropo, Afriko in tistimi tam spoda vmes. Priznam: razmišljam s stališča nekoga, ki nimam zdravstvenih ne kulturnih in še najmanj verskih razlogov, da bi odklanjal

katero koli hrano. Če že, potem bi se moral odpovedati beli moki in rafiniranemu sladkorju, ki mi zagotovo bolj škodita kot korista, iz moralnih razlogov pa jajcem barijske reje, brojlerjem, farmaki svini in govedini in celo zelenjavi iz rastlinjakov in pregrojenih njiv, ki je zgolj podobna tisti iz ekološke pridelave, sicer pa kot da bi bila s čisto drugega planeta. Če rečem na mandolini kumare z domačega vrta, se nekaj soka izcedi šele takrat, ko jih posolim, ko pa sem iz nje skočil ponje do bližnje zelenjavne trgovine, so začele puskati vodo že takoj, ko so zagledale ta pripravi ribežen. Toda to prehrabnih mudžahidov ne zanima: zanje sta važnejši forma in norma, vsebina, torej prehrabna vrednost in okus, imata manjši pomen. Pred časom sem navel na povzetek dietnih navad velikih dik-tatorjev dvajsetega stoletja. Med njimi je bilo le malo takih, ki so znali uživati dobrote kuhinje.

Večina je bila boleestno obsedena s prehrabnimi vzorci, ki naj bi jim zagovarjali moč ali vsaj – preživetje. Duce, na primer, naj bi pojedel po kilogram česna na dan, zaradi česar so le najzvestejši podrepaniki zdržali več kot nekaj minut v njegovi bližini, fiter pa je bil (zmotno) prepričan, da ga zgolj krompirjeva dieta lahko reši težav z vetrovi, ki so tudi botrovali temu, da je bila okoli njega vedno nekakšna praznina. Še najbližji praveru gurmanu naj bi bil **Sadam Husein**, ki je rad svojo številno družino pogostil z jedmi, ki jih je sam skuhal, severnokorejski voditelj **Kim Il Sung** pa je postal gurmanska legenda zaradi vlakovne kom-pozicije za vožnjo do Moskve, v kateri je bilo kar več vagonov živih jastogov. Zaključek? Ga ni. Prepusti se okolju in uživaj, svojo dieto pa uveljavljaj doma. Ali tam, kjer drugih ne moči. Še najmanj pa šeta kuhinje, ki bi rad postregel tisto in tako, kakor najbolje zna.

Okusi, priloga Slovenskih novic • urednica Olga Cvetek • e-pošta okusi@alovenaskenovice.si • ekranski prelom Darja Malarič

Vir: Gomišček (2017)

Priloga D: Komentar na članek

»Pred časom sem pisala o tem, da je besedo 'vegan_ka' problematično uporabljati zaradi apropiacije te besede in predrugačenja pomena termina (ki sicer pomeni osebo, ki živi tako, da minimalizira zlorabe živali na vseh področjih svojega življenja, kolikor je to mogoče), ta članek pa kaže kaj sledi po uspešni apropiaciji: veganstvo se ne zvede le na tip prehrane – ta bi v spoštljivem okolju še vedno terjalo razumevanje – temveč preprosto na modno muho. Še več: veganke_i, kot edina družbena skupina, ki se pri prehrani realno ukvarja z 'vsebino' (po-leg oseb, ki se trudijo, da bi jedle zgolj lokalno in fair-trade pridelano hrano – zanimivo je tudi med temi več vegank_ov), so obtožene_i, da sta zanje važnejši 'forma in norma' (karkoli to pravzaprav pomeni), 'vsebina' pri prehrani pa je zvedena na 'prehrambno vrednost in okus'. S tem nemudoma pride do insinuacije, da veganska prehrana ni 'prehrambno bogata' in 'okusna', ampak tolikanj bolj je pomembno zanikanje vsebinskosti moralnih, ekoloških in soci-alnih vidikov prehrane. Pomembno je, da se ravno vsebino odpravlja kot 'prazno', 'muhasto', 'postransko' ... Prav skozi premeščanje 'vsebine' iz realnega polja vsebinskega (odnos do ži-vali, skrb za okolje, skrb za ljudi, ki delajo v prehrambeni industriji, trud za pravičnost do vseh, ki so vpletene_i v živilske industrije) v polje brezvsebinskega ("okus") je tisto, kar je naj-bolj nevarno in kar najbolj ščiti obstoječe oblike zatiranja, ker povsem zanika kakršenkoli po-men teh družbenih vprašanj, ki jih je mogoče naslavljati skozi veganstvo. Ne gre zanemariti niti dejstva, da je pisec nestrpen tudi do vernikov: nič kaj subtilno kot modno muho odpravlja tudi prakticiranje religij, a ne, kajpak, katoliške; kot taki posredno odpravlja judovsko in muslimansko vero. V resnici gre, seveda – in na to kaže tudi konec – za zaščito vsesplošne (katoliške) 'tradicije' in obstoječih hierarhičnih razmerij moči: v kuhinji imamo 'šefa' (in ne 'šefice' ali, seveda, osebe kateregakoli drugega spola), ki mora ohraniti svojo pozicijo moči in avtoritete. Potrošnica_k ne sme posegati v razmerja na trgu; spoštovati mora avtoriteto 'šefa', 'tradicijo', posredno pa tudi kapital, kajti ni zaželeno, da bi kakorkoli narekoval_a razmere na trgu – njena_njegova vloga je, da se jim podreja. Taista_i potrošnica_k tudi ne sme in ne more nastopati kot politična oseba: postaja zgolj(!) potrošnica_k, ki kot oseba, ki ne podpira 'tradicije' ni zaželen_a v kakršnikoli obliki politične, družbene participacije. Veganke_i ne govorimo v svojem imenu – govorimo v imenu tistih, ki te možnosti nimajo in katerih glasovi so povsem prezrti, četudi so najbolj zatirane_i predstavnice_ki naše družbe. V kolikor se bomo morale_i začeti boriti tudi zase, proti zatiranju, ki se bo dogajalo nam samim bo boj oslavljen. Ali je mogoče računati na vegansko skupnost, da bo ob takšnih pritiskih po-

stavila lastno dobrobit na stran, da bi še naprej skušala delovati predvsem v dobro teh, za katere se po definiciji zavzema? Veganstvo je oblika protesta in političnega delovanja. Skrajno problematičen je v tem oziru zaključek članka (nakazan že v naslovu), ki naganja vegane ke v polje zasebnega: doma naj 'uveljavljajo' svoje 'diete', tam, kje to drugih ne moti, še najmanj(!) šefa kuhinje: vegan ka naj ne deluje politično. Res gre za izgon, pa ne iz gostiln: s tem, ko je bil ta članek javno objavljen, to ni več apel vegankam om, naj ne vstopajo več v 'običajne' (vsejede) gostilne, temveč naj v javni prostor ne vstopajo več s svojimi moralnimi in ekološkimi zahtevami. Naj več ne zahtevajo do vseh pravično pridelane, trajnostne prehrane. Pustijo naj nam naše vsakdanje zatiranje. Članek je spisan v takem tonu, da bi prav lahko dodali 'or else'. S sovražnim govorom, z izgonom iz javnega prostora, se v času, v kakršnem živimo, že obračunava z vsemi, ki se na tej ali oni fronti – ali več njih – borijo(mo) za pravičnost, proti zatiranju, ki je zakrinkano v tradicije, proti imperativu trga, ki deluje izkoriščevalno in omejujoče, proti izkoriščanju. Ne verjamem, da bodo ti izganjalci nenadoma potihnili ... in trdno verjamem, da ne bi smeli potihniti niti mi. Pišimo na Slovenske novice, protestirajmo proti tej kolumnici (in sorodnim) in ne potuhnimo se v svoje domove. Zatiranje je nujno izkoreniniti. In mi tu dejansko le malo štejejo. Štejejo živali, okolje in delavke ci v živilski industriji. In ne, s tem ne mislim 'šefov' tradicionalno 'govejih', nazadnjaških slovenskih kuhinj v prav takih restavracijah. Ali 'šefov' elitističnih, buržujskih 'gurmanskih' kuhinj, ki s posebno perversnostjo za razkosavanje, rezanje, kuhanje, cmarjenje ... uporabljajo 'posebej izbrana', 'najboljša', 'lokalna', 'bio' ... telesa bitij, ki so umrla nasilnih smrti. V rešnici je vseeno. Zatiranje je zatiranje, pa če ga še tako prefinjeno okrancljamo in začinimo."

(Travožer 2017)